ACADEMIA
DE ŞTIINŢE
SOCIALE
ŞI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

1

TOMUL 37 1984

IANUARIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACŢIE

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM. Departamentul Export-Import presă P.O. Box 136—137. Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei :
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 1
ianuarie 1984

SUMAR

125 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

„Revista de Istorie", Tom. 37, nr. 1, p. 1—104, 1984.

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, No. 1
janvier 1984

SOMMAIRE

LE 125e ANNIVERSAIRE DE L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 1, p. 1—104, 1984.

125 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

TRĂSĂTURI DEFINITORII ALE ÎNCEPUTURILOR PROCESULUI DE CONSTITUIRE A STATULUI ROMÂN MODERN

DE

DAN BERINDEI

Moment de însemnătate crucială în procesul de constituire a statului român modern, *Unirea Principatelor* a inaugurat, ireversibil, istoria unui nou stat național european, pe temeiurile unei milenare realități etnice. Ea a concretizat un drum specific urmat de o națiune europeană pentru a-și făuri propriul stat[1] și încadrarea făuririi României într-un proces european general și în parte similar. Nu întîmplător, marele bărbat de stat Camillo Benso di Cavour avea să remarce similitudinea si paralelismul unor împliniri de năzuințe la români și la italieni, cînd, după dubla alegere a colonelului Alexandru Ioan Cuza, avea să scrie că „minunea" realizată de cei dintîi trebuia să se repete și pe malurile Podului, evenimentul de la București fiind, de altfel, pentru el „triumful politicei Franței și Sardiniei în Orient"[2] (în realitate, Unirea fusese înainte de toate triumfului dîrzeniei și inteligenței politice a românilor înșiși !)

Dacă ziua de 24 ianuarie 1859 se înscrie în istoria națională a românilor ca unul din momentele hotărîtoare ale devenirii lor, ea reprezintă deci totodată și o pagină a istoriei europene, un exemplu de realizare a unui stat național într-o perioadă în care state naționale au fost constituite și de italieni și de germani. Neîndoielnic că năzuința spre unitate a fost comună, că la fiecare dintre aceste popoare, într-o etapă a evoluției lor, unificarea statală s-a impus ca o necesitate imperioasă. Căile și modalitățile de materializare ale ideii unificării statale au fost însă diferite, deși — ceea ce a fost cel mai important — pe harta Europei au apărut, în cursul a numai unui deceniu și a cîtorva ani, trei noi entități statale naționale : România, Italia și Germania. Acțiunea armată, acțiunea diplomatică, dar mai ales o stare de efervescență națională, participarea directă a națiunilor la atingerea obiectivelor în cauză, au caracterizat procesele istorice desfășurate pe teritoriile statelor amintite.

---

[1] Vezi ultima sinteză monografică și lista bibliografică ce-i este inclusă: Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979.

[2] *Il Carteggio Cavour-Nigra, dal 1858 al 1861*, Bologna, 1927, vol. II, p. 4

Dintre cele trei state naționale constituite în etapa 1859—1871, singurul care s-a realizat pașnic, numai în temeiul acțiunii interne, a fost cel românesc. Este o trăsătură specifică ce merită a fi reținută. A existat și în Principate ideea unei acțiuni întemeiată pe un act de forță, dacă nu exterior, cel puțin interior, propunîndu-se ca actul dublei alegeri să fie continuat prin actul deplinei unificări politico-administrative, fără a se aștepta un consimțămînt al puterilor garante, printr-o acțiune combinată a noului domnitor, a deputaților celor două Adunări și a forțelor armate, orașul Focșani — ales și de puterile garante prin stipulațiile Convenției de la Paris ca oraș-simbol al unificării — urmînd a oferi cadrul necesar pentru noul act împlinit ce se preconiza[3]. Românii nu se găseau însă în situația italienilor sau a germanilor, mari națiuni ce-și puteau desfășura mai cu înlesnire acțiunile lor, deoarece ei erau supuși nu numai garanției puterilor, dar și amenințării latente a marilor imperii învecinate, ceea ce le stăvilea libertatea de mișcare într-o măsură evident mai mare decît a celor dintîi națiuni amintite, deși și acestea și-au desfășurat acțiunile unificatoare sub presiune internațională, puterea lor de rezistență la aceasta fiind însă mai mare. În situația existentă, pentru români s-a impus a se acționa hotărît dar prevăzător, evitîndu-se provocarea unor intervenții din afară. De aceea, proiectul forțării evenimentelor a fost considerat de noul domnitor și de sfetnicii săi apropiați ca nepotrivit și chiar primejdios. Înainte de a se acționa mai departe, trebuia consolidat marele rezultat al dublei alegeri.

Retrospectiv, după 125 de ani, trebuie recunoscută inteligența politică de care românii au dat dovadă în momentul făuririi statului lor național. Pe deoparte, a fost realizat, cu îndrăzneală, un act istoric de însemnătate majoră, dar, pe de alta, s-a știut a nu se depăși limitele *posibilului* acelui moment. A fost unit, în consecință, actul istoric realizat de români, cu o politică abilă pe plan extern a unui stat care încă nu era independent, dar care, din primul moment, a știut să impună partenerilor europeni, state deplin suverane, acceptarea succesivă a unor concesii care în sumă au însemnat realizarea obiectivului de eliberare ce și-l fixase națiunea română. Dealtfel, întreaga istorie modernă a României a fost marcată de fapte împlinite, urmate apoi de etape în care acestea au fost recunoscute și duse mai departe. În 1859, în 1863, în 1877 și în 1881 au avut loc astfel de acte istorice, pe care marile puteri în ansamblu au trebuit să le accepte, demonstrîndu-se astfel nu numai justețea actelor în sine ci și cea a calculului politic al realizatorilor lor.

Ceea ce a dat forța necesară actului istoric de la 24 ianuarie 1859 — ca și, dealtfel, celorlalte acte istorice împlinite ceva mai sus amintite — a fost faptul că el a fost *expresia voinței unei națiuni* și că aceasta s-a manifestat ca atare în sensul împlinirii acestui act. N-a fost vorba de acțiuni politice ale unor fruntași izolați de masa națiunii ori asumîndu-și funcțiuni ce nu le erau conferite de popor, ci Unirea a fost înfăptuită de adevărați purtători de cuvînt ai maselor, ai tuturor claselor și categoriilor sociale. Numai astfel pot fi explicate unanimitățile din Adunările ad-hoc în 1857

---

[3] Vezi, între altele, în această privință, *Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1959, vol. II, p. 455 și urm.

în favoarea programului unionist, ca și cele ale dublei alegeri, în 1859, a domnitorului Cuza. La rîndul lor, acești purtători de cuvînt au fost „legați" de dorința și voința maselor, au fost executanții voinței națiunii dincolo chiar, în unele cazuri, de propriile lor înclinații, nevoiți fiind în aceste ultime cazuri a trece peste propriile lor limite și a acționa așa cum le-o cerea poporul român, exemplul cel mai concludent în această privință fiind votul unanim în favoarea lui Alexandru Ioan Cuza realizat la 24 ianuarie 1859 la București.

Revoluția din 1848 demonstrase măsura implicării *națiunii* în evenimente. Starea de efervescență se menținuse și în etapa următoare, în ciuda măsurilor represive și a exilării fruntașilor revoluționari. Atunci cînd împrejurări externe favorabile din ultimii ani ai războiului Crimeii indicaseră că problema românească era înscrisă pe ordinea de zi a dezbaterilor politico-diplomatice europene, constituirea unui stat național și modern al românilor devenise posibilă. Încă din 1850 Bălcescu ceruse ca lozinca revoluționară *Dreptate-Frăție* să fie întregită prin cuvîntul *Unitate*[4]. Un an mai tîrziu, un tînăr discipol al lui Bălcescu scria : „Vorba *unire* e azi în toate inimile"[5], iar Ion C. Brătianu considera în 1853 în studiul său *Naționalitatea* că „d-a face pe rumâni să-nțeleagă că d-a trăi ca nație este cea dintîi condiție a unui popul și că, prin urmare, d-a-și apăra naționalitatea [citește : națiunea !—D.B.] contra celora cari au nelegiuirea d-a voi se-i lipsească de dînsa este nu numai un drept, ci o sfîntă datorie; crimă și sinucidere d-a nu o face"[6].

Ideea Unirii Principatelor, ca primă etapă pe drumul unificării statale depline a națiunii, a cuprins masele spre mijlocul deceniului următor revoluției. Dînd glas convingerii conaționalilor săi, Mihail Kogălniceanu sintetiza în 1855 : „Unirea Principatelor este singurul mod în stare de a consolida naționalitatea românilor, de a le da demnitate, putere si mijloace pentru a împlini misia lor..."[7], iar Ioan Bălăceanu, reîntors din exil la București, scria prietenului său Ion Ghica că „Unirea Principatelor este o dorință unanimă" și adăuga : „va fi foarte greu să se renunțe la ea fără vărsare de sînge"[8].

Anul 1857 avea să dezvăluie dimensiunile implicării naționale. Mișcarea unionistă a cuprins atunci într-o vastă rețea de acțiune patriotică întreaga populație, toate clasele și categoriile sociale, pe săteni ca și pe orășeni. *Hora Unirii* a devenit cîntecul-simbol și masele au intrat pretutindeni în acțiune. Încercarea de falsificare a alegerilor moldovene a primit o replică fără precedent, care a determinat puterile garante să anuleze elecțiunile inițiale[9]. Protestul a fost unanim și a fost concretizat în zeci și chiar sute de mii de semnături în ambele principate. Compoziția celor două Adunări ad-hoc a reflectat deplina biruință a mișcării

---

[4] N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică G. și Elena Zane, București, 1982, vol. II, p. 112.

[5] [Dimitrie Berindei], *Trecutul și presentul*, în „Junimea română", Paris, 1851, nr. 1, p. 4—5.

[6] I. C. Brătianu, *Naționalitatea*, în „Republica română", Bruxelles, 1853, nr. 2, p. 34.

[7] „Steaua Dunării", nr. 1 din 1 octombrie 1855.

[8] *Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1963, vol. III, p. 95.

[9] Vezi asupra momentului decisiv al întrevederii de la Osborne, cînd Franța și Anglia s-au asociat în cerința anulării alegerilor: Andrei Oțetea, *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", III (1964), nr. 4, p. 677—696.

pentru Unire, lucru evidenţiat prin adoptarea la 7 şi 9 octombrie la Bucureşti şi Iaşi a programului unionist, cele două voturi potrivnice din Adunarea ad-hoc a Moldovei fiind lipsite de orice semnificaţie de masă. În schimb, poziţia deputaţilor ţărani, reprezentanţi ai imensei majorităţi a locuitorilor celor două ţări a fost pe deplin edificatoare în a demonstra pertinent adeziunea populară la cauza Unirii. „Noi dorim ca tot poporul român să se înfrăţească şi să trăiască în pace şi în linişte pe pămîntul strămoşesc al României, pentru mărirea şi fericirea neamului" au mărturisit în jalba lor deputaţii pontaşi moldoveni la 26 octombrie/7 noiembrie[10], pentru ca o lună şi jumătate mai tîrziu, deputaţii ţărani munteni să proclame în adresa înaintată de ei Adunării de la Bucureşti : „ca cetăţeni ţărani...dorim din tot sufletul nostru pacea, liniştea, buna înţelegere, unirea şi fericirea obştească a tutulor stărilor de rumâni"[11].

Deşi voinţa unanimă a românilor a surprins şi a impresionat, jocul de interese al marilor puteri garante a dus la compromisul din vara anului 1858. Convenţia de la Paris, act heteroclit şi hibrid, cu elemente pozitive şi negative înmănunchiate, n-a fost statutul fundamental pe care românii îl aşteptau. Documentele ne relevă de aceea o firească decepţie, dar şi voinţa unanimă de a se rezista şi de a se realiza programul naţional. „Să presupunem însă că dorinţele românilor au fost neascultate—scria Vasile Boerescu la 14/26 august 1858— Ce ne rămîne de a face? Să blestemăm trecutul ca pe o fatalitate? Să desperăm de viitor ca de o iluziune? Nici una nici alta...". „De noi depinde a şti să menţinem drepturile străbunilor noştri — adăuga el —, a şti să ne dăm cele mai bune legi, a întări ordinea noastră socială şi morală, a ne pune pe adevăratul drum al progresului; de noi depinde, în fine, a şti să ajungem la Unire, la acest drept al nostru, la această consecuinţă a autonomiei noastre, la realizarea acestei idei ce s-a împlîntat atît de tare în spiritul a tot ce e român"[12]. La rîndul său, C.D. Aricescu proclama în septembrie 1858 : „Români, deschideţi ochii şi pătrundeţi-vă de starea critică în care se află ţara, cum şi de răspunderea cea mare ce e asupră-vă : în mîna noastră stă soarta ţărei, fericirea sau umilirea ei în ochii istoriei şi ai Europei civilizate !"[13].

Încă din timpul războiului Crimeii mişcarea pentru Unire acţionase într-un context general european şi ţinînd seama de aceasta. Implicarea internaţională fusese dată şi de faptul că — din afară — exilaţii revoluţionari de la 1848 se înscriseseră energic în lupta pentru făurirea statului naţional român şi că ei fuseseră consideraţi de naţiune ca legitimii ei purtători de cuvînt peste hotare. „Astăzi conştiinţa noastră de român — scrisese unioniştilor moldoveni din Londra, Dimitrie Brătianu, la 11/23 iulie 1856 — ne zice că a sosit timpul să arătăm cine sîntem; toţi popolii şi mai toate puterile ne invită la o mare manifestaţie naţională; pe terenul legalităţii, dar, avem dritul şi datoria, avem putinţa să îndrăznim tot..."[14]. Prin memorii adresate guvernelor şi oamenilor poli-

---

[10] D. A. Sturdza şi alţii, *Acte şi documente relative la istoria renascerii României*, Bucureşti, 1896, vol. VI, partea I, p. 344—345.

[11] *Documente privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1961, vol. I, p. 657.

[12] „Naţionalul", nr. 71, din 14 august 1858.

[13] C.D. Aricescu. *Prinţul şi Constituţia*, în „Românul", nr. 73 din 15/27 septembrie 1858.

[14] *Oaspeţilor banchetului de la Copou*, în „Steaua Dunării", nr. 38 din 26 iunie 1856.

tici, prin întrevederi cu personalități marcante, prin articole publicate în presă, foștii revoluționari de la 1848, cărora nu li se îngăduia încă reîntoarcerea în patrie, au știut nu numai să pledeze cauza Principatelor Române, ci și să facă din problema românească în ansamblul ei (incluzînd deci întreg teritoriul locuit de națiune) o problemă europeană. Important a fost și faptul că prin activitatea lor ei au făcut această problemă inteligibilă bărbaților de stat europeni — și ceea ce era esențial — opiniei publice înaintate.

Cînd în 1857 Adunările ad-hoc au dat expresie dorințelor dar și voinței românilor, ele și-au desfășurat lucrările în prezența Comisiei de informare a puterilor garante și aceasta din urmă și-a alcătuit raportul în primăvara anului 1858 în Principate, luînd în considerație rezoluțiile Adunărilor ad-hoc și opiniile exprimate în presa românească (mai ales de cea din Țara Românească, care în acel moment avea un spațiu de acțiune mai larg). Deși Convenția de la Paris n-a dat expresie decît într-o măsură destul de restrînsă cerințelor națiunii române, este totodată evident că acestea nu au fost necunoscute acelora cărora le revenea a decide asupra viitorului celor două țări. Mai mult decît atît, mișcarea unionistă a știut să se impună chiar și reprezentanților puterilor ostile soluției dorite de români și să-i facă, dacă nu să-i accepte obiectivele, cel puțin să-i recunoască forța.

Rolul națiunii a fost însă esențial în rezolvarea nu numai a unei probleme de bază a românilor, dar și a unei probleme internaționale, în etapa finală a luptei pentru Unire. Stipulațiile electorale, anexate Convenției de la Paris, încredințează de data aceasta dreptul de vot unei infime minorități privilegiate; nu mai era vorba de alegeri care înmănunchiaseră numai cu un an înainte întreaga națiune. Situația putea apare deznădăjduită, nefiind în cauză numai Unirea ca o ștergere de hotare unanim dorită, ci și constituirea statului modern, pe care elementele reacționare nu-l doreau decît în limitele unui statut fundamental care să le asigure în continuare dominația. Dar efervescența națiunii era atît de intensă, încît aceste stipulații electorale n-au putut opri accesul unei minorități înaintate în Adunarea electivă a Moldovei, iar la Bucuresti, unde datorită sprijinului căimăcămiei în majoritate reacționară deputații legați de ideile progresului au rămas în minoritate, majoritatea reacționară a fost supusă prin intermediul maselor de orășeni și țărani presiunii poporului și a fost constrînsă a se încadra unei soluții acceptabile acestuia din urmă. Nu cele cîteva mii de alegători au decis atunci și nici cei mai puțin de două sute deputații moldoveni sau munteni, ci sutele de mii de cetățeni ai celor două țări, care — slujitori ai ideilor unioniste și ale progresului — au fost cei care, prin voință și acțiune, au impus actul istoric din ianuarie 1859. Însă și în soluția ingenioasă a dublei alegeri n-au fost depășite limitele *posibilului* și, mai mult decît atît, *ale legalității internaționale*, căci dubla alegere, de neconceput pentru alcătuitorii ei, nu fusese interzisă de Convenția de la Paris!

Îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a marcat izbînda ideilor unioniste, dar constituirea statului național a fost întregită după ce au fost obținute, în toamna 1859, recunoașterea faptului împlinit de către toate puterile și mai ales, aproape trei ani mai tîrziu, consensul acestora,

în ceea ce a privit sancționarea unirii politico-administrative. Ca și în etapa precedentă și de data aceasta poziția angajată a națiunii a constituit temeiul noilor biruințe, argumentul hotărîtor în înfrîngerea ostilității sau inerțiilor unora dintre marile puteri garante. Teama izbucnirii unui nou focar de frămîntări, și eventual, apoi, a unei reacții în lanț sud-est europene, în cazul neîmplinirii unanimului deziderat național al românilor, a reprezentat pîrghia decisivă în situația ce fusese creată. Pentru a evita crearea unei zone de agitație și frămîntare, marile puteri au preferat să dea curs cerințelor unanime ale unei națiuni și a nu se mai împotrivi inevitabilului.

Unirea Principatelor n-a însemnat doar dispariția unui hotar devenit nefiresc între două dintre țările române, ci momentul de apariție pe harta Europei nu numai a unui stat național, ci și acela al unui stat modern. Vasile Mălinescu a dat expresie cu limpezime acestui deziderat al națiunii române în discursul său din 29 octombrie/10 noiembrie 1857 ținut în fața Adunării ad-hoc a Moldovei. „Dorind a fi tari, spusese el, ați cerut Unirea cu frații munteni; dorind a avea o mai mare statornicie și orînduială mai bună, ați cerut un principe străin moștenitor; dorind ca legiuirea să fie potrivită trebuințelor și intereselor întregei nații, ați cerut ca legile să se facă de către o obștească Adunare. Atît încă nu-i destul. Trebuie să mergeți mai departe. Trebuie să dați viață noului stat român ce voiți a înființa. Iar viață atuncea îi veți da cînd veți primi principii mari și drepte la reorganizarea sa"[15]. La rîndul său, nou ales în Adunarea ad-hoc de la București, luînd locul lui Barbu Știrbei, fostul domnitor demisionat, deputatul Constantin Haralambie, el însuși purtător al ideilor de progres, a pledat și el energic pentru constituirea *modernă* a statului. „Timpii de concuiste brutale au încetat — declara el nutrind iluzii deșarte, dar și afirmînd năzuințe firești înaintate. Inteligența omului nu mai lîncezește în pasivitate și inerție. Astăzi cîmpul activității omenești este deschis numai la concuiste de arte, de știință, de industrie. Progresul și civilizarea sînt singure legi ce dirijă mersul omenirii. Însă, spre a se realiza o adevărată unitate ce va da spiritului omenesc toată dezvoltarea posibilă, trebuiește ca toate societățile omenești să se conformeze la aceste legi în a lor organizare politică"[16].

Înfăptuirea Unirii Principatelor a creat condiția de bază pentru un amplu și multilateral proces de reformă, atît de cuprinzător încît contemporanii l-au asemuit cu o „revoluție"[17]. N-a fost domeniu al vieții publice care să nu fie afectat; întreaga societate a fost cuprinsă într-un lanț de transformări și mutații[18]. Modernizarea a luat un ritm grăbit și astfel, de la constituirea sa, statul național a fost și un stat modern. Dealtfel, dezbaterile Adunării ad-hoc a Moldovei arătaseră în 1857 măsura în care dezideratul modernizării societății era generalizat[19], întrucît, cu

---

[15] D. A. Sturdza, și alții, *op. cit.*, vol. VI, partea I, p. 134.

[16] *Documente privind Unirea Principatelor* ..., vol. I, p. 654.

[17] Vezi articolul *Revoluția în România*, în „Tribuna română", Iași, nr. 8 din 7 iunie 1859, p. 2.

[18] Vezi Dan Berindei, *Reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii și articole de istorie", XVII (1972), p. 25 și urm.

[19] Vezi Valerian Popovici, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad-hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași, X (1959), fasc. 1—2, p. 1—35.

excepţia spinoasei probleme agrare, toate rezoluţiile privind reorganizarea statului pe baze moderne întruniseră unanimitatea sau marea majoritate a voturilor, deşi marea proprietate deţinuse aproape jumătate din mandate.

După dubla alegere, întemeindu-se şi pe stipulaţiile Convenţiei de la Paris, înaintate în această privinţă, procesul de reformă s-a desfăşurat ireversibil şi multilateral. Egalitatea în faţa legii şi a impozitelor, desfiinţarea privilegiilor, îmbunătăţirea şi modernizarea aparatului judiciar, organizarea serviciilor de statistică, o nouă lege a recrutării prin care — cel puţin formal — obligaţiile militare erau generalizate, reorganizarea serviciilor de lucrări publice, au reprezentat reforme adoptate în prima parte a domniei lui Cuza. Reforma fiscală a fost materializată prin instituirea impozitului personal şi a contribuţiei pentru drumuri, generalizate asupra tuturor bărbaţilor majori, printr-o nouă lege a patentelor, prin instituirea impozitului funciar şi prin alte măsuri care au făcut ca, la sfîrşitul anului 1861, în pragul deplinei unificări politico-administrative, Principatele Unite Române să fie dotate cu un sistem fiscal modern. S-ar mai putea adăuga, în aceeaşi etapă, pe plan cultural, importanta iniţiativă a guvernului moldovean al lui Mihail Kogălniceanu, care a instituit, în toamna anului 1860, prima Universitate a ţării, cea ieşeană.

După realizarea unirii politico-administrative, reforma agrară şi cea electorală n-au putut fi înfăptuite datorită înverşunatei opoziţii a conservatorilor, dar, în schimb, în alte domenii procesul de reformă a continuat. Reorganizarea departamentelor, legile pentru construirea căilor ferate, constituirea Consiliului superior al Instrucţiunii Publice, un regulament de navigaţie, organizarea corpului inginerilor civili, reorganizarea Şcolii de silvicultură şi o serie de măsuri premergătoare unei secularizări a averilor mănăstireşti au premers preluarea guvernării de către Mihail Kogălniceanu. Din ultimele luni ale anului 1863, odată cu formarea guvernului de către marele bărbat de stat şi istoric, s-a trecut apoi într-o etapă decisivă a înfăptuirii reformelor menite a concretiza statul modern. Prin secularizare un sfert din teritoriul naţional a fost recuperat din mîini străine[20], dar acest act de însemnătate majoră a fost urmat şi de un şir de alte reforme. Înfiinţarea Şcolii superioare de ştiinţe şi a Şcolii superioare de litere — amîndouă iniţiativele premergînd crearea, la mai puţin de un an, a Universităţii bucureştene —, o nouă lege a pensiilor, crearea Curţii de conturi, legea organizării armatei, legea contabilităţii, legea consiliilor judeţene, Codul penal şi legea instrucţiunii publice, crearea Consiliului de Stat au fost concretizări ale guvernului Kogălniceanu pînă la 2/14 mai 1864 în cadrul procesului de modernizare a statului.

În ultima etapă a domniei a lui Alexandru Ioan Cuza, între 2/14 mai 1864 şi 11/23 februarie 1866, a putut avea loc reforma agrară, care a pus capăt dominaţiei relaţiilor feudale în agricultură şi a înzestrat cu pămînt peste 400 000 familii de ţărani[21]. Dar în aceeaşi vreme a fost introdusă o nouă

---

[20] Vezi C.C. Giurescu, *Suprafaţa moşiilor mănăstireşti secularizate la 1863*, în „Studii", XII (1959), nr. 2, p. 148—157.

[21] N. Adăniloaie şi Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Bucureşti, 1967, p. 342—344.

lege electorală cu mult mai largă, a fost decretat Codul Civil, s-au afirmat drepturile autocefale ale bisericii române, a fost creată Universitatea București, au fost luate măsuri împotriva jurisdicției consulare și a fost adoptat sistemul metric, pentru a nu aminti decît unele noi acțiuni și măsuri care au întregit procesul de modernizare.

Unirea Principatelor a reprezentat nu numai împlinirea unor năzuințe arzătoare limitate la cele două principate, ci realizarea ei a însemnat inaugurarea unui *proces în lanț* cu decisive consecințe pentru națiunea română, ceea ce a și explicat înverșunata opoziție a unor mari puteri, îngrijorate mai ales de *urmările* actului istoric pe care românii, prinforțe proprii și ingeniozitate unită cu îndrăzneală, l-au înfăptuit în ianuarie 1859. În locul a două principate a căror „evoluție" putea fi controlată și stăvilită, noul stat național reprezenta o entitate capabilă, cum a și fost, a inaugura o eră de reforme și modernizare eliberată de controlul și stavilele marilor puteri. Totodată — ceea ce leza interesele imperiilor vecine — Unirea însemna inaugurarea unei noi etape de luptă spre deplină neatîrnare și spre desăvîrșirea unificării. Aceasta era, dealtfel,și convingerea diplomaților clarvăzători ai epocii. Baronul Nothomb, reprezentantul Belgiei la Berlin, comentase explicit și fără echivoc consecințele logice ale actului, de la 24 ianuarie 1859 : „Dubla alegere echivalează cu Unirea Principatelor ; Unirea Principatelor înseamnă independența lor" [22]. „Este evident — scria în luna mai 1861 Rechberg ministrul de Externe al Austriei habsburgice, combătînd proiectul unirii politico-administrative a Principatelor Unite — că Unirea nu trebuie decît să deschidă drum desăvîrșitei independențe a Daco-României" [23]. Era o evoluție inevitabilă și domnia lui Cuza avea s-o concretizeze, afirmînd noul stat național român ca o entitate europeană de sine stătătoare și aflată, chiar și în ceea ce privea puterea suzerană, la un pas de desăvîrșita independență.

Unirea a creat posibilitatea afirmării unei poziții externe noi, întemeiată pe dîrzenie și destoinicie. Lucrurile n-au fost „forțate", nu s-a mers dincolo de *posibil*, dar totodată noua poziție dobîndită a fost ferm apărată, fără nici un compromis, ci, dimpotrivă, lărgindu-se pas cu pas sfera cuceririlor. Consulului britanic „domnul Unirii" îi va putea declara cu fermitate în 1859 : „ . . . dacă Turcia (citește : Imperiul otoman) își pierde vremea să vină cu forța în Țara Românească pentru a ne împiedica să ne manifestăm . . . mă voi plasa în fruntea poporului meu și dacă va trebui să cădem, eu voi fi primul care îmi voi oferi pieptul, dar va curge sînge" [24]. Era un limbaj nou, pe care de multă vreme nu-l mai folosiseră conducătorii românilor și el reflecta noua situație internațională care se crease Principatelor Unite Române. Prin organizarea modernă a statului, prin pregătirea armatei, prin ferma afirmare în domeniul relațiilor externe (deși statul național român continua a se afla sub suzeranitatea Porții otomane !), prin locul pe care și l-a dobîndit în lume, statul național român a fost curînd în situația ca neatîrnarea sa deplină să fie virtual acceptată nu numai de opinia publică a epocii, dar și de concertul puterilor europene ca o inevitabilă apropiată împlinire. Nu întîmplător în 1866 într-o broșură a epocii se va putea scrie răspicat, că „independența României

---

[22] *Independența României. Documente*, București, 1977, vol. II, partea I, p. 16.
[23] R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 317.
[24] *Independența României, Documente* . . ., vol. II, partea I, p. XII.

este acum o chestiune înscrisă în dreptul public european și Europa trebuie să se pronunțe în această privință" [25], iar, clarvăzător, Mihai Eminescu avea să arate următoarele în „Timpul", la 19 februarie 1880, susținînd meritele unei epoci istorice : „Toate atributele unei neatîrnări reale s-au cîștigat de către Vodă Cuza, exceptînd firma acestei realități", el adăugînd, semnificativ, că : „întregului aparat al unei depline suveranități ... nu-i lipsea decît numele propriu, ce părea a lipsi din dicționarul apusului european".

Dar Unirea n-a fost doar preludiul independenței, ori mai bine zis o *conditio sine qua non* a dobîndirii ei, ci și prologul desăvîrșirii unității statale. În luna mai 1859, Anton von Prokesch-Osten, internunțiul Austriei habsburgice pe lîngă Poarta otomană, avea să semnaleze cu vădită îngrijorare intențiile lui Alexandru Ioan Cuza „de a sări în ajutorul românilor din Transilvania, Bucovina și Banat"[26], iar la începutul anului 1860, Karl von Eder, consulul general austriac la București, raporta la Viena apariția unei hărți a Daciei cu frontierele depășind limitele dorite de Austria habsburgică[27]. Tot amintitul Prokesch-Osten avea să mărturisească lui Costache Negri că guvernul său nu avea „nici un interes să turbure pacea românilor noștri prin visuri daco-române"[28]. La rîndul său, Eder avea să semnaleze cu accentuată îngrijorare superiorilor săi că Alexandru Ioan Cuza „nădăjduia" că, în cazul unor împrejurări externe prielnice, „Banatul, Transilvania și Bucovina se vor uni cu Moldo-Valahia, formînd astfel un regat daco-român închis în frontierele sale naturale" [29]. Sprijin politic, strînsă conlucrare economică, legături culturale accentuate cu românii din afara granițelor noului stat au fost directa urmare a dublei alegeri și a constituirii statului național. Acesta a devenit *statul-nucleu*, *Piemontul* viitoarei depline unificări statale a românilor și în această perspectivă relația dintre 24 ianuarie 1859 și 1 decembrie 1918 este obiectivă și directă, „unirea cea mică" fiind preludiul necesar al „unirii celei mari".

La 125 de ani de la realizare, Unirea Principatelor se impune ca unul din momentele dominante ale istoriei naționale, „un moment de o deosebită însemnătate istorică", care „a ridicat pe o treaptă superioară lupta de eliberare națională" și „a marcat intrarea țării noastre în noua etapă a evoluției ei capitaliste", cum i se definește însemnătatea în *Programul Partidului*. A fost neîndoielnic prima mare biruință a națiunii române, începutul drumului de succesive cuceriri și înfăptuiri care avea să conducă pe români, de atunci și pînă astăzi, pe calea ascendentă a devenirii și afirmării lor istorice.

---

[25] *Le Panslavisme, le prince Couza, la Roumanie, la Russie*, Paris, 1866, p. 45.
[26] R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 237—238.
[27] *Ibidem*, p. 164.
[28] *Ibidem*, p. 166—167.
[29] *Ibidem*, p. 364.

bat radical cursul istoriei românilor potrivit aspirațiilor și voinței lor. Este ceea ce încearcă să realizeze într-o formă sintetică studiul de față care se vrea circumscris efortului istoriografiei noastre de întocmire a unei ample monografii consacrate țărănimii de-a lungul întregii istorii a poporului nostru. El va fi întemeiat deopotrivă pe preluarea rezultatelor valabile pe care le conține o impresionant de bogată și variată literatură de specialitate, cărora li se vor adăuga informații documentare inedite ori mai puțin cunoscute menite a conferi noi semnificații problematicii luate în studiu. Integrată condiționărilor reciproce pe care le-au impus factorii obiectivi și subiectivi de natură economică, socială și politică, expunerea va căuta să ofere într-o viziune unitară năzuințele și obiectivele luptei țărănimii, să pună în lumină ce a urmărit dar și ce a dobîndit ea în perioada renașterii României.

I

În momentul deschiderii congresului de pace de la Paris și inaugurării campaniei sistematice a românilor pentru Unire, legea fundamentală în vigoare, Regulamentul organic, nu acorda țărănimii din Țara Românească și Moldova sub nici o formă nici un drept politic, acestea fiind monopolizate de boierime. Era, prin urmare, în ființă un sistem politic de sorginte și esență feudală în care — cum se exprimase cu perfectă îndreptățire o gazetă a timpului — „boierul este totul, orășanul nimic iar țăranul mai puțin decît nimic”[2]. Și aceasta în pofida faptului că țărănimea clăcașă și cea liberă formau aproape singura clasă socială producătoare de bunuri materiale, de munca acesteia depinzînd avuția și progresul societății românești. Ea constituia, totodată, sub raport numeric, partea cea mai numeroasă, majoritatea covîrșitoare, de aproape 90%, a poporului nostru, fiind așadar, cum bine scrisese A. D. Xenopol, „temelia materială a existenței poporului român și păstrătoarea neconștiută a comoarei sale intelectuale”[3].

Nesoluționînd problema Unirii Principatelor din cauza opoziției unor puteri ce contestau caracterul cu adevărat popular al dorinței românilor, congresul a încorporat în hotărîrile sale ideia consultării lor spre a se ști dacă doreau sau nu să se unească. Or, cum această consultare nu se putea întemeia pe legile în vigoare din Principate, care excludeau de la viața politică majoritatea populației și, în plus, nici nu asigurau cele mai elementare drepturi cetățenești (de presă, întrunire etc.) a apărut de la sine problema stabilirii unor principii care să permită îndeplinirea hotărîrilor congresului. În acest scop, urmînd a fi convocată în fiecare Principat cîte o Adunare ad-hoc „compuse astfel încît să constituie reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor populațiilor privitoare la organizarea definitivă a Principatelor”[4], Poarta, împreună cu Puterile garante, trebuiau să se pună de acord asupra principiilor alegerii acestor adunări și modului funcționării lor.

---

[2] „Steaoa Dunării”, Iași, II (1856), p. 146—147.
[3] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 426.
[4] *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. II, p. 1082.

Perspectiva ca ţărănimea să capete drepturi electorale iar trimişii săi să ia loc pe băncile Adunărilor ad hoc spre a-i face cunoscute dorinţele a nemulţumit şi îngrijorat profund marea boierime conservatoare care urmărea s-o menţină în afara frămîntărilor politice. În proiectele de organizare a Adunării înaintate între aprilie—septembrie 1856 de unii reprezentanţi ai boierimii — ca fostul domn Barbu Ştirbei, N. Kreţulescu, N. Rosetti-Roznovanu ş.a. — se căuta să se demonstreze că introducerea ţăranilor în Adunări „ar fi o pură utopie", ignoranţa împiedicîndu-i de a gîndi [5], că accesul lor la drepturi electorale „ar putea duce la consecinţe funeste pentru Moldo-Valahia şi chiar pentru ţările limitrofe" [6]; ei sperau că Austria nu va accepta ca ţăranii să figureze în Adunări [7]. Luînd atitudine împotriva unor atari opinii, periodicul ieşean „Steaoa Dunării" se pronunţa — în consens cu interesele poporului — ca în Adunări să fie reprezentaţi „de la cel dintîi proprietar pînă la cel din urmă ţăran" [8].

Conferinţa ambasadorilor Puterilor garante, convocată la Constantinopol în toamna anului 1856 spre a elabora firmanul pentru convocarea Adunărilor ad-hoc, pornind de la caracterul consultativ — plebiscitar al acestora, de la premisa că misiunea lor era de a exprima dorinţe, de a semnala nevoi de împlinit şi nu de a face legi [9], a ajuns la concluzia că nu se puteau şi nu trebuiau a fi îndepărtaţi din sînul lor tocmai reprezentanţii clasei celei mai numeroase şi care aveau cel mai mult de suferit de pe urma stării de lucruri în vigoare ce trebuia schimbată [10]. În consecinţă, s-a hotărît să se acorde ţărănimii clăcaşe un drept distinct de reprezentare: un deputat pe judeţ, ales prin vot indirect, la capătul a două trepte de votare succesive, la fel ca şi micilor proprietari rurali (moşnenii şi răzeşii) [11]. Desigur, această hotărîre nu era dictată de vreun interes aparte faţă de ţărănime şi nici de concepţii democratice ale principalelor case domnitoare din Europa faţă de aspiraţiile şi nevoile maselor populare. În realitate, prevederile adoptate, trebuind să corespundă scopului stabilit de congres, erau departe de a face o parte echitabilă tuturor claselor şi a găsi posibilitatea unei tranzacţii între opiniile extreme, aşa cum pretindea Ed. Thouvenel [12], deoarece clasele posedante dobîndiseră numeric majoritatea absolută în Adunări şi astfel, cu voturile lor reunite, puteau respinge propunerile ţărănimii [13], aşa cum, de altfel, s-a şi întîmplat. Cu toate acestea nu trebuie desconsiderat faptul important că pentru prima dată în ţara noastră ţărănimea era chemată la o viaţă politică

---

[5] *Ibidem*, vol. III, p. 436; vezi şi vol. V, p. 946, 1015—1017.

[6] Damian Hurezeanu, *Mărturii documentare engleze nepublicate despre Unirea Principatelor Române*, în „Revista arhivelor", XII (1969), nr. 2, p. 248.

[7] Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, Bucureşti, 1934, vol. II, p. 142.

[8] „Steaoa Dunării", Iaşi, II (1856), p. 125—126.

[9] În Conferinţă a prevalat opinia că boierimea fiind înclinată şi interesată să disimuleze adevărata situaţie, cauzele mizeriei ţărănimii, rostul deputaţilor acestei clase era de „martori intr-o anchetă", de denunţători ai suferinţelor îndurate şi nu de membrii ai unei adunări legislative pentru care le lipseau şi cultura şi pregătirea.

[10] *Acte şi documente*, vol. III, p. 867—869.

[11] *Ibidem*, p. 1012—1015.

[12] *Ibidem*, p. 1015.

[13] O critică a dispoziţiilor firmanului au întreprins atît V. Boerescu (ibidem, p. 341—350) cît şi Ion C. Brătianu (ibidem, p. 164—177) care au relevat nedreapta împărţire a mandatelor de deputaţi între diverse clase şi pături sociale, avînd în vedere numărul şi componenţa acestora, precum şi locul şi rolul lor în societate.

activă, rezervîndu-i-se un rol însemnat atît în planul exprimării nevoilor societății cît și în acel al împlinirii lor. Și, desigur, nu erau puțini acei care — întocmai ca Șt. Golescu — așteptau cu nerăbdare și cu mulțumire deschiderea Adunării ad hoc ca să vadă pe boieri „stînd cu opinca într-o adunare ⟨și⟩ desbătînd interesele țării"[14].

În anii 1856—1857, pentru a doua oară după revoluția de la 1848, aceeași generație — reunind deci toate clasele și păturile sociale — a participat la o amplă mișcare de regenerare națională. Sigur, inițiativa și conducerea acesteia aparțineau boierilor liberali aflați în țară ori în emigrație, elementelor intelectuale orășenești care au făcut tot mai des și insistent apel la sprijinul maselor de săteni, pe de o parte, spre a contracara manevrele și a anihila eventuala opoziție a marii boierimi conservatoare iar, pe de altă parte, a-i conferi mișcării unioniste un caracter de masă, o aderență cu adevărat populară. Din primele momente, țărănimea s-a declarat cu toată hotărîrea pentru înfăptuirea Unirii, de care lega desființarea clăcășiei și împroprietărirea, adică îmbunătățirea radicală a soartei avute pînă atunci. Încă de prin februarie 1857 — după cum rezulta dintr-o corespondență publicată în foaia românească de la Brașov — în Moldova devenise foarte populară în lumea saltelor „Hora Unirii" a lui V. Alecsandri, țăranii nutrind convingerea că Unirea îi va scăpa „de boieresc și beilic"[15]. Puțin timp mai tîrziu, la 25 martie/6 aprilie 1857, Gr. Serurie scria lui A. G. Golescu că la Giurgiu, după ce s-a explicat meseriașilor, comercianților și țăranilor programa națională, n-a fost din partea lor „decît un consimțămînt unanim la toată cuprinderea ei". Mai mult chiar, țăranii „vin de prin sate... spre a se informa d-aici de *adevăratul adevăr*"[16]. Este de reținut că această stare de spirit se generalizase în lumea satelor în pofida faptului că în programele unioniste adoptate în martie 1857 de Comitetele Centrale ale Unirii de la București și Iași[17] fuseseră incluse principiile sociale susținute de marea boierime conservatoare[18], precum și a hotărîrii Comitetului din București „de a

---

[14] Cornelia C. Bodea, *Introducere* la *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Corespondență politică (1855—1859)*, București 1963, p. XIV; vezi și Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, București, 1979, p. 298—299.

[15] „Gazeta Transilvaniei", Brașov, XX (1857), p. 60. În iulie 1857 V. Place raporta Parisului că sute de țărani veniți din Bucovina pentru muncile sezoniere din agricultură spuneau țăranilor moldoveni că sosise timpul să ia în stăpînire pămînturile pe care le cultivau (*Acte și documente*, vol. V, p. 154).

[16] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, București, 1963, p. 227; vezi și N. Adăniloaie, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 230—238.

[17] Vasile Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova și Țara Românească*, în „Studii", XII(1959), nr. 1, p. 43—76.

[18] În programul partidei naționale din Țara Românească adoptat la adunarea din 3/15 martie 1857 între altele se acceptaseră și principiile: „respect la dreptul proprietății de orice natură, egalitatea tuturor românilor înaintea legilor, libertatea individuală și a muncii țăranului" (*Acte și documente*, vol. IV, p. 50—51). Aceste principii, părîndu-le la mai mulți mari proprietari că „nu sînt îndestul de înțelese", la o a doua întrunire din 15 27 martie a Comitetului Central al Unirii s-au reformulat în sensul că „stăpîn este proprietarul pe pămîntul său, stăpîn este și țăranul pe brațele sale", spre „mulțumirea unui mare număr de proprietari mari" (ibidem. p. 143). În apelul adresat locuitorilor la 19/31 martie 1857, în afara celor patru puncte din programul unionist, se mai stabilea: „Respectul absolut al proprietății de orice natură și libertatea absolută a muncii sătenilor, încetînd în viitor orice lege îndatoritoare pentru proprietari și locuitori și rămînînd drept baza daraverilor dintre ei buna învoială" (ibidem, p. 175). În programul unioniștilor

nu se trimite prin sate programul spre a se iscăli de săteni și de a nu se face nici o propagare locuitorilor săteni", temîndu-se să nu se aducă „tulburări" cauzei naționale [19].

La prima campanie electorală din epoca modernă a țării, țărănimea a luat o parte deosebit de activă, în multe părți desemnarea delegaților de ocoale (plăși) ce aveau să aleagă pe deputatul de județ transformîndu-se într-o viguroasă manifestare a dorinței lor pentru unire și în favoarea transformărilor social-economice și politice [20]. Acest lucru a ieșit pregnant în relief mai întîi în Moldova, în iulie 1857, cînd delegați ai sătenilor s-au opus campaniei sistematice a autorităților centrale și locale de intimidare și persecutare a unioniștilor în scopul alcătuirii unei Adunări separatiste. Delegați ai sătenilor din districtele Botoșani, Roman, Vaslui, Piatra Neamț, Bîrlad Tecuci [21] au înaintat Comisiei europene a Puterilor garante proteste împotriva modului cum s-au desfășurat alegerile, denunțînd cu curaj amestecul abuziv al autorităților locale, samavolniciile suferite din partea acestora. Este mai presus de orice îndoială că comportarea țărănimii în timpul primelor alegeri, protestele trimise de ea au contribuit la demascarea manoperelor separatiste și la anularea simulacrului de alegeri care fusese, de altfel, boicotat pretutindeni și cu mare succes de unioniști. Iar faptul că la cea de a doua alegere nu au fost aleși deputați nici unul din cei desemnați anterior de autorități, dă adevărata măsură a hotărîrii lor de a trimite în Adunare oameni care, cunoscîndu-le nevoile și suferințele, să le apare interesele.

În Țara Românească, spre deosebire de Moldova, campania electorală nu s-a resimțit de pe urma amestecului autorităților. Ea a fost însă mult mai animată, între boierimea liberală și radicală (întărită cu emigrații reprimiți în vară pe pămîntul patriei) și boierimea conservatoare avînd loc o luptă electorală îndîrjită. În timp ce liberalii căutau să se apropie de țărani spre a le îndruma acțiunea politică [22], conservatorii făceau eforturi pentru a-i determina pe alegători să ceară foștilor exilați declarații scrise că nu vor accepta o schim-

---

din Moldova adoptat la 1/13 martie 1857 se releva dreptul „de a ne face noi singuri legi în pămîntul nostru", fără a se arăta care erau reformele interne de înfăptuit și pe ce baze (ibidem, p. 41), exceptîndu-se, firește, cele patru dorințe fundamentale ale Unirii.

[19] T. Sîrbu, *Documente privitoare la activitatea comitetului unionist din Buzău (martie—septembrie 1857)*, în „Revista arhivelor", II (1959), nr. 1, p. 113.

[20] Știrea transmisă telegrafic de un trimis special al caimacamului la 25 iulie 1857 că țăranii din ocolul Prutului, distr. Covurlui voiau „să vină la Galați ca să spună că și ei vreau Unirea" (Gh. Ungureanu, *Țărănimea din Moldova și Unirea Țărilor Române*, în „Revista arhivelor", II (1959), nr. 1, p. 127) reflecta o realitate de care reprezentantul Franței în Comisia europeană, Talleyrand, fusese adînc impresionat în călătoria efectuată în aprilie 1857 în Moldova, unde îi veniseră în întîmpinare de-a lungul drumului sate întregi pentru a exprima dorința lor de Unire (*Acte și documente*, vol. IV, p. 407—408).

[21] Ibidem, vol. V, p. 260, 276, 372—373, 375—376, 426—427. Semnificativ din multiple puncte de vedere este faptul că delegații din ținutul Roman (între care și viitorul deputat Ioan Levardă) au ales deputat pe țăranul catolic Rob Ianos din Săbăoani, alegere anulată de ispravnic pe motivul că acela era „de altă lege"; a fost apoi numit Vasile Ioan din Cordun care n-a primit („fiindcă nu m-am putut sfătui mai înainte cu confrații mei"), înaintînd și o protestație, Ibidem, p. 259, 334, 344).

[22] C. Boliac cerea tinerilor luminați să ia sub ocrotirea lor pe viitorii deputați ai clăcașilor pentru a nu mai fi înșelați de proprietari ca la 1848 („Buciumul", Paris, I (1857), p. 5). Tot atunci, în 1857, el publica la Paris cunoscuta poezie *Clăcașul* scrisă încă din 1851, în care „nu numai că gem toate suferințele țărănimii asuprite, dar se afirmă puternic și conștiința drepturilor ei" (Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, București, 1966, p. 198; vezi și p. 179—180).

bare a legii rurale[23]. În această confruntare electorală, reprezentanți ai țărănimii s-au manifestat distinct, făcîndu-și auzit glasul. Astfel, în iulie 1857 C. Moglan din satul Grabicina, plaiul Slănic, jud. Buzău, într-o scrisoare tipărită în coloanele unui periodic, arată că amînarea și neîmplinirea hotărîrilor tratatului de la Paris „pre cei mai mulți din norod i-a adus la desnădăjduire". El cerea „să-mi dați o vie deslușire de cele ce sînt a să urma" pentru că „chinuirea norodului este mare și nesuferită" iar glasul muncitorilor țărani „este sugrumat de atîția ani"[24]. Ales deputat al clăcașilor, el le mulțumea public, încredințîndu-i că „după puterea-mi, voi sprijini cu statornicie și cu căldură duhul intereselor clasei noastre plugărești"[25]. În altă parte a țării, în jud. Olt, învățătorul sătesc Tănase Constantin care încă din 1856 făcea propagandă pentru Unire, bucurîndu-se de încrederea sătenilor, deși acuzat pe nedrept de plastografie și tîrît prin judecăți două luni, a fost ales deputat iar mandatul său validat de Adunare în pofida manevrelor autorităților locale și a conservatorilor[26]. În ce-l privește pe Mircea Mălăieru, ales deputat în județul Ilfov, acesta — potrivit unei mărturii contemporane — era atît de mult stimat de țărani încît „votul în favoarea sa a fost o adevărată aclamație"[27].

Apărîndu-și cu dîrzenie drepturile electorale, țărănimea clăcașă a respins presiunile și imixtiunile organelor administrative instigate și controlate de boierime, alegînd și trimițînd în Adunări oameni fermi, personalități cunoscute încă din 1848, reprezentanți autentici ai lor ca moș Ioan Roată, Tănase Constantin, Mircea Mălăieru, Simion Stanciu, Gh. Lupescu, C. Molgan ș.a.[28] Adînc cunoscători ai cauzelor mizeriei și suferințelor îndurate de țărănimea din rîndurile cărora făceau parte, aceștia s-au dovedit a fi hotărîți să utilizeze cadrul legal al Adunărilor nu numai pentru a afirma necesitatea Unirii Principatelor și modernizării noului stat, dar și a susține drepturile sătenilor, a obține o îmbunătățire radicală a soartei lor.

Numeroase știri documentare relevă faptul că în vara anului 1857 țărănimea credea că sunase deja ceasul înlăturării asupririlor și nedreptăților de care suferise pînă atunci. R. Rosetti, exagerînd întrucîtva, consemna — pe temeiul mărturiilor unor contemporani ai evenimentelor — că atunci se produsese „o schimbare uimitoare în mintea săteanului" în sensul convingerii că „puterea boierilor se sfîrșește". Această schimbare era consecința directă a campaniei electorale, a chemării țăranilor la acțiune politică directă, cînd unii liberali, mai ales din rîndurile tinerilor intelectuali, adresîndu-li-se, le spuneau că „destul suferise țărănimea pînă atunci, că destul fusese călcată, că puterile cele mari hotărîseră că a sosit vremea să fie și țăranii oameni..., că vremea boierilor tre-

[23] „L'Étoile du Danube", Bruxelles, I(1857), p. 264.
[24] „Secolul", București, an I, nr. 55, 22 iulie, 1857, p. 2.
[25] Ibidem, nr. 72, 23 septembrie 1857, p. 3; T. Sîrbu, *op. cit.*, p. 113, 133; *Acte și documente*, vol. V, p. 681.
[26] Dan Berindei, *Date noi referitoare la Tănase Constantin*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Edit. Academiei, București, 1965, p. 491—496; *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, 1961, p. 575—576, 596—599.
[27] *Acte și documente*, vol. V, p. 658.
[28] *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, București, 1983, p. 85 (autor al capitolului: Stan Apostol).

cuse, că de acum cu toţii, boieri sau ţărani, erau tot una, au să aibă aceleaşi drepturi şi că ţăranii vor deveni stăpîni pe cîte o bucată de pămînturi"[29]. Revirimentul produs în atitudinea ţăranilor este confirmat şi de C.Basily, reprezentantul Rusiei în Comisia europeană. La 22 septembrie/4 octombire 1857 el raporta din Iaşi lui A.M. Gorceakov că, în ajunul deschiderii Adunării ad hoc, primind pe deputaţii ţăranilor, îi sfătuise să dovedească înţelepciune şi moderaţie în apărarea intereselor lor, dar că unii dintre aceştia, referindu-se la suferinţele îndurate, i-au replicat: „mai curînd să murim decît să suferim ca în trecut". În acelaşi raport Basily scria despre „primejdia care ameninţă toate averile provocată de agitaţia claselor inferioare", în esenţă în acele momente nemaifiind vorba doar de înlăturarea clăcii, ci „de dreptul pe care-l cer cu insistenţă plugarii asupra pămînturilor senioriale"[30].

Toţi deputaţii ţărănimii clăcaşe, ca şi cei ai răzeşilor, moşnenilor, a altor mici proprietari, într-un cuget şi o simţire cu reprezentanţii celorlalte clase sociale au votat cu insufleţire programul unionist în memorabilele şedinţe din 7/19 şi 9/21 octombrie 1857[31]. După adoptarea acestor moţiuni de o excepţională însemnătate pentru crearea României moderne, ambele Adunări s-au aflat în faţa celei de a doua părţi a mandatului stabilit de congresul de la Paris şi anume de a exprima opinii în privinţa revizuirii legilor în vigoare, reformării instituţiilor politice şi renovării structurilor economice. În abordarea acestor probleme ce atingeau interese majore ale tuturor claselor şi păturilor sociale nu se ajunsese în timpul campaniei electorale la un punct de vedere comun nici în Moldova şi nici în Ţara Românească. Deşi au urmărit obiective identice şi anume: 1) afirmarea autonomiei noului stat în sensul că numai acesta putea modifica organizarea internă, 2) prevenirea agravării conflictelor sociale, mai ales din cauza chestiunii rurale, — totuşi, Adunările au procedat diferit: în timp ce Adunarea Ţării Româneşti s-a abţinut să ia în dezbatere problemele de organizare internă, Adunarea Moldovei, dimpotrivă, a întocmit, dezbătut şi adoptat un cuprinzător program de reforme. În relaţie directă cu această tactică s-a aflat şi problema rurală, discutarea situaţiei şi a măsurilor de îmbunătăţire a stării ţăranilor.

În Adunarea Ţării Româneşti, din motivele arătate, problema rurală nu a fost adusă în discuţie făţiş, ci pe o cale indirectă şi din iniţiativa deputaţilor ţărănimii. În şedinţa din 1/13 noiembrie, cînd se discuta proiectul „Actului dezvoltător" al votului din 9/21 octombrie, ajungîndu-se la punctul privind compunerea „pe baze largi" a viitoarei Adunări legislative, deputatul sătean Gh. Lupescu a prezentat un amendament în care, constatîndu-se că „partea cea mai numeroasă a acestei ţări" nu era reprezentată în Adunare, rămînînd plugari „fără drept şi

[29] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 282—283. Vezi şi D. Berindei, *Lupta de clasă a ţărănimii din Principate în perioada formării şi organizării statului naţional*, în „Studia et acta musei «Nicolae Bălcescu»", 1970/1971, Bălceşti pe Topolog, 1971, p. 86—87.

[30] Vasile Maciu, *Diplomatul C. Basily şi Adunările ad hoc*, în „Studii", XXV (1972), nr. 3, p. 498; documentul a fost reprodus ca anexă a versiunii în l. franceză a aceluiaşi studiu în „Association Internationale d'Etudes de Sud-Est Européen. Bulletin", Bucarest, XII (1974), nr. 1. p. 181.

[31] *Acte şi documente*, vol. VI, partea I, p. 65—78; ibidem, vol. VI, partea II, p. 29—46.

fii vitregi în casa părintească", se solicita ca pe viitor „să fie și săteanul cu drept de alegător și ales" iar Adunarea alcătuită din deputați „luați din toate stările de oameni ai țării"[32]. Deși Adunarea — după o dezbatere încordată, în cursul căreia radicalii I.C. Brătianu și C.A. Rosetti au cerut deputaților săteni să-și retragă propunerea — a respins amendamentul[33], totuși deputații săteni, impulsionați și de știrea prezentării la 9/21 noiembrie în Adunarea Moldovei a petiției deputaților pontași, s-au arătat deciși a găsi o cale pentru a face auzite în Adunare dorințele și revendicările țărănimii potrivit mandatului primit în timpul alegerilor. La o întrunire neoficială, pregătitoare a 52 deputați din 13/25 noiembrie, I.C. Brătianu — recunoscînd că sătenii erau „preocupați mai cu seamă de îmbunătățirea soartei lor"— cerea să se asigure mai întîi „dreptul d-a ne face noi înșine legile noastre", de a pune temeliile casei pentru că atunci „haraciul, podvada și alte angarale cad de sine, cînd vom fi noi stăpîni în casa noastră și vom alege domni pe cine vom crede noi"[34]. Un deputat al sătenilor, I. Roibu, exprimîndu-și opinia că dacă legea electorală avea să fie făcută de străini atunci ei nu vor mai avea acces în Adunare, considera că „ar fi mai bine să ne arătăm acum păsurile ca frații săteni din Moldova", părere îmbrățișată de toți reprezentanții țăranilor[35]. În consecință, în ședința Adunării din 7/19 decembrie Tănase Constantin a citit o petiție semnată de cei 16 deputați ai sătenilor. Fiind „credincioși și hotărîți înfățișători ai alegătorilor noștri"— cum singuri se caracterizau — ei subliniau că erau gata a jertfi „orice interes al nostru în parte pentru păstrarea în întregime a sfintelor drepturi strămoșești ale țării noastre a tuturor". Fără a mai arăta „durerosul șir de sugrumătoare suferințe în care ne-am chinuit și ne chinuim", ei atrăgeau atenția că toate legiuirile de pînă atunci „s-au făcut tot fără de noi și în paguba noastră". Dacă „n-am deschis gura spre a arăta omorîtoarea noastră împilare" a fost pentru că n-au vrut să aibă înaintea ochilor decît „suferințele țării întregi". Tăcerea lor, hotărîrea de a nu intra în dezbaterea chestiunilor interne se datora numai dorinței ca „nu cumva să se vateme autonomia țării prin noi înșine". De aceea își rezervau dreptul ca în viitoarea Adunare „să dăm de față toate greutățile la care legile acum în ființă ne-au împilat și să arătăm îndreptările ce trebuie să se facă". Dacă însă „locul nostru, al românilor țărani plugari, ne-ar fi răpit în Adunările viitoare, noi, printr-aceasta, protestăm dinainte și facem cunoscut de astăzi că orice legi s-ar face fără de noi vor fi privite de țară ca nedrepte și împilatoare și nu vor fi primite de noi decît impuse cu sila ca și Regulamentul Organic"[36]. Această petiție, care nu a fost luată în dezbatere, fiind doar inserată de procesul-verbal al ședinței[37], nu con-

---

[32] Ibidem, vol. VI, partea II, p. 84—85; vezi și N. Adăniloaie, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, p. 269—270.

[33] *Acte și documente*, vol. VI, partea II, p. 103.

[34] C. D. Aricescu, *Memoriile mele* (Arh. St. București, mss. nr. 807), f. 142—143.

[35] Ibidem.

[36] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, p. 657—659 unde se reproduce pentru prima dată textul original al acestei petiții, atribuită de editori lui Tănase Constantin, întemeindu-se, probabil, pe faptul că el a citit-o.

[37] *Acte și documente* vol. VI, partea II, p. 382—384.

ținea deci nimic referitor la modul cum credeau deputații sătenilor că trebuia reglementată problema rurală, ci doar dorința de a participa și ei la întocmirea viitoarelor legi în speranța îngrădirii asupririi și nedreptății. Demn de reținut este însă faptul că acest document reflectă deopotrivă atît patriotismul deputaților țărani, grija salvgardării drepturilor țării, cît și dorința lor nestrămutată de a-și spune cuvîntul atunci cînd avea să se hotărască soarta lor. Cu episodul prezentării acestei petiții se punea capăt oricărei încercări de a se aduce în dezbaterea Adunării chestiunea rurală[38].

În Adunarea ad hoc a Moldovei problema rurală a fost ridicată tot de reprezentanții țărănimii, la 9/21 noiembrie 1857 fiind citită petiția deputaților pontași intitulată în original „Propunere". În numele locuitorilor pontași însumînd „douăsprezece sute de mii de suflete", deputații arătau că „pînă în ziua de astăzi toate sarcenile cele mai grele numai asupra noastră au fost puse și noi mai nici de unele bunuri ale țării nu ne-am îndulcit". După enumerarea birurilor și obligațiilor în muncă către proprietari, se arăta că „toată îmbelșugarea <țării> brațele și sapele noastre o aduc", fără ca ei să aibă vreun beneficiu. Dimpotrivă, cînd au reclamat au fost mereu bătuți. Boierescul „s-a tot îngreuiat", încît „lucrăm de cum se iea omătul și pînă ce dă înghețul... și nu mai mîntuim", holdele boierilor fiind „frumoase și mănoase" iar ogoarele „ne rămîn paragină", iarna obligîndu-i nevoile și sărăcia să „răscumpărăm însuși munca noastră, ca să ne hrănim copiii cu dînsa". Pînă atunci toate legile țării fuseseră făcute numai de boieri, ei, țăranii, „le-am urmat, deși greu și amar ne-au picat". Fără a face „nici imputare, nici înfruntare nimărui" pentru tot ce a fost pînă atunci, deputații pontași țineau să adauge categoric cu un viu sentiment de patriotism: „Noi dorim ca tot poporul român să se înfrățească și să trăiască în pace și în liniște pe pămîntul strămoșesc al României, pentru mărirea și fericirea neamului". Pentru ca pe viitor să nu mai existe neînțelegeri și nemulțumiri, ei cereau ca „pe lîngă cele mari dorinți care dinpreună cu celelalte trepte le-am arătat în Adunarea obștească a țării", pe viitor „săteanul să fie și el pus în rîndul oamenilor", desființîndu-se bătaia. Se cerea, de asemenea, ca să nu mai rămînă decît „un singur bir pe avere fie cui", să se răscumpere boierescul „cu care sîntem împovărați către boierii de moșii". Vroim — declarau ei patetic — „să scăpăm,... să ne răscumpărăm, să nu mai fim ai nimărui, să fim numai ai țărei și să avem și noi o țară". Ei își întemeiau cererea pe dreptul moștenit de la străbuni de „a ne lucra pămîntul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre fără să ne poată nimenea alunga de pe dînsul". Să fie deci, conchideau deputații țărănimii clăcașe, o Adunare obștească unde „să avem și noi oamenii noștri, să se cearnă și să se desbată drepturile boierilor și drepturile noastre". Textul original al propunerii, scris de mînă cu litere chirilice asemănătoare caracterelor de tipar, era „semnat" cu parafa (11) sau prin propria-i iscălitură (4) de cei 15 deputați ai țărănimii, avîndu-l în frunte pe Ioan Roată, reprezentantul clăcașilor din ținutul Putnei[39].

---

[38] Vezi și N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 82—83, 104—107.

[39] Ion Ionașcu, *Textul original al petiției deputaților clăcași în Adunarea ad hoc a Moldovei în 1857*, în „Revista Muzeelor", București, III (1966), nr. 3, p. 199—202.

Înfățișînd un tablou succint, aproape complet, al situației deosebit de grele a țărănimii, „Propunerea", descria — cum arăta în 1891 M. Kogălniceanu —„cu litere de foc suferințele seculare ale muncitorilor" fiind „una din pledoariile cele mai elocinte în favoarea țăranilor"[40]. Fără a contesta drepturile marilor proprietari, reprezentanții țărănimii cereau pe un ton ferm să li se facă și lor dreptate pentru a deveni proprietari — prin despăgubire — pe locurile legiuite din moșiile boierești pe care le cultivaseră pînă atunci. Atît critica „amplă, violentă și energică a relațiilor agrare existente"[41], cît și justificarea doleanțelor lor erau întrutotul veridice[42]. Întemeiată pe o uimitor de adîncă înțelegere a realităților istorice, această „propunere"— pusă, se pare, pe hîrtie de N. Bosie[43], dar fiind emanația integrală și exclusivă a inițiativei, gîndirii și atitudinii deputaților pontași — se remarcă, deopotrivă, prin capacitatea cu totul ieșită din comun de a cuprinde în formulări lapidare, încărcate cu o mare forță expresivă, esențialul pentru înțelegerea situației țărănimii și fundamentarea justeței revendicărilor ei.

Datată în original 26 octombrie/7 noiembrie — deci după adoptarea ordinii de zi a propunerilor de reforme interne—petiția-propunere a deputaților pontași trebuie privită ca o luare de atitudine împotriva majorității deputaților aparținînd claselor dominante care lăsaseră cu bună știință la o parte din programul de reforme interne tocmai problema rurală, deși aceasta era, după Unire, chestiunea generală cea mai importantă și mai acută. În acele zile, deputații sătenilor, profund iritați și nemulțumiți, dezamăgiți de comportarea unioniștilor[44], văzîndu-se aproape izolați, s-au sfătuit (ei între ei, precum și cu alți țărani) asupra ceea ce aveau de făcut, așa cum mărturisea deputatul Pandelachi Croitoru că chemase la Iași delegați ai țăranilor „să mă sfătuiesc cu ei să nu grășăsc, să li dau lămurire despre cele ce s-au lucrat în Divan"[45]. În cursul unor astfel de consfătuiri, impunîndu-se ideia de a acționa fără întîrziere ca singura alternativă, s-a plămădit textul „propunerii" pe care C. Rolla și D. Rallet (ca secretari ai comitetului deputaților pontași pe lunile octombrie și noiembrie) refuzaseră s-o supună Adunării. O astfel de comportare făcuse să crească și mai mult nemulțumirile deputaților pontași, să se intensifice presiunile lor asupra Adunării pentru a lua în

---

[40] M. Kogălniceanu, *Opere*, ediție comentată de N. Cartojan, Craiova, Scrisul Românesc, p. 149.

[41] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 83.

[42] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 288.

[43] Ion Ionașcu, *op. cit.*, p. 198 a demonstrat acest lucru prin studierea grafiei documentelor din dosarul Adunării ad-hoc. De altfel, este de adăugat la informațiile deja cunoscute că nu numai în 1857, ci în toți anii Unirii el a fost și a rămas unul din cei mai devotați apărători ai țărănimii clăcașe. Așa, de pildă, în 1860 luase apărarea sătenilor asupriți de arendaș de pe moșia Ghermănești, ținutul Fălciu (Arh. St. București, Min. Int., Moldova, Div. Adm., dos 587/1860, f. 1—2). Peste trei ani, la 11 septembrie (st.n.) 1863 același N. Bosie îl felicita pe Cuza de ziua numelui urîndu-i „prelungirea anilor vieții și cu curajul ⟨ cu ⟩ care ai făcut Unirea, împroprietărește pe bîntuitul țăran cu votul universal" (Bibl. Academiei, Arh. Cuza, pach. XXXIII, f. 123). (Pentru depistarea documentelor din Arhiva Cuza Vodă am utilizat repertoriul acesteia întocmit de Constantin C. Giurescu, aflat la secția mss. a Bibl. Academiei).

[44] În ședința Adunării din 3/15 decembrie 1857 M. Kogălniceanu, referindu-se la agitația ce cuprinsese pe țărani, releva că lor li se spunea că „nu sîntem în stare a face nimica pentru dînșii și că de două luni și jumătate nu-i purtăm decît cu vorbe" (*Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 413).

[45] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, p. 252.

discuție și problema rurală. Această situație era reflectată de organul de presă al liberalilor moldoveni care aprecia că Adunarea trebuia să discute chestiunea rurală deoarece Europa se interesa nu numai de cei 5 000 de boieri, ci și de situația celor cinci milioane de români[46], și avută probabil în vedere de M. Kogălniceanu atunci cînd la 28 octombrie/9 noiembrie scria lui D. Brătianu că dacă Adunarea și-ar fi oprit lucrările după adoptarea programului unionist, atunci „am fi avut o revoluție de țărani"[47]. În lumina acestor considerente, momentul prezentării „propunerii" deputaților în Adunare, apare, prin el însuși, ca un rezultat și ca un succes politic al acțiunii stăruitoare a reprezentanților țărănimii.

Interpretînd tendențios „propunerea" deputaților țărani ca interesînd doar clasa lor (cînd, în realitate, ea atingea un mare interes general care ar fi trebuit să figureze în fruntea programului de reforme) majoritatea deputaților Adunării a hotărît ca aceasta să fie luată în discuție după „ce se vor mîntui chestiunile de interes general"[48]. În fapt, boierimea conservatoare urmărea să cîștige timp pentru a pregăti contra-propuneri și a-și strînge rîndurile. Așa că, de abia la 18/30 decembrie 1857 a început în Adunare dezbaterea chestiunii rurale, prilejuind o amplă și îndîrjită confruntare, mai ales între opiniile deputaților pontași (cu toate că, în cursul discuțiilor, nici unul din ei nu a luat cuvîntul spre a și le susține) și cele ale marii boierimi conservatoare care, respingînd vehement ideia împroprietăririi prin despăgubire, se pronunța pentru abolirea boierescului și în favoarea principiului învoielilor „de bună voie", proprietățile lor urmînd a rămîne intangibile, degrevate de orice obligații[49]. Între cele două tendințe s-au interpus — cu evidente intenții conciliatoriste — o sumă de alte propuneri. Supuse, a doua zi, votului, nici una din propuneri nu a întrunit majoritatea, urmînd (potrivit regulamentului Adunării) ca toate să fie înaintate Comisiei europene[50].

Cu toate că în nici una din Adunări nu s-a ajuns — din motivele analizate — la adoptarea unei hotărîri în chestiunea rurală, dezbaterea acesteia nu a fost lipsită de însemnătate și nu a rămas fără urmări. Ea a contribuit la clarificarea pozițiilor principalelor clase și pături sociale, la punerea în evidență a concepțiilor oamenilor politici, la elucidarea unor aspecte fundamentale ale relațiilor agrare. Dacă toți deputații s-au pronunțat pentru desființarea clăcășiei, în schimb în problema : cui, sub ce formă și în ce proporții aparține pămîntul? a prilejuit cele mai înver-

[46] „L'Ètoile du Danube", Bruxelles, I(1857), p. 305.

[47] Al. Cretzianu, *Din arhiva lui D. Brătianu*, vol. II, p. 215.

[48] *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 196. Această hotărîre reflecta desigur și dorința unioniștilor ca să nu fie periclitată discutarea programului general de reforme și adoptarea lui cu o mare majoritate.

[49] Luînd atitudine împotriva unor tendințe similare N. Bălcescu scrisese cu pătrundere în studiul său *Reforma socială la români* că a se declara „pe țăran liber în persoana lui și pe proprietar stăpîn absolut pe tot domeniul ... ar fi a despuia pe țăran de toate drepturile sale, a-l declara proletar și cu dreptul d-a muri de foame unde va voi sau a primi condițiile cu care va binevoi proprietarul a-i da pămîntul, căci transacțiile nu pot fi libere cînd existența unuia e în mîinile celuilalt" (*Opere*, vol. I, Edit. Academiei, 1953, p. 285). Acest punct de vedere îl regăsim, într-o formă sau alta, ca leit-motiv în toată epoca premergătoare promulgării legii rurale, susținut de toți acei care sprijineau împroprietărirea țăranilor.

[50] Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterea Divanurilor ad hoc și a Adunărilor Țării Românești (1857—1862)*, în „Studii", XI (1958), nr. 1, p. 29—52; N. Adăniloaie, *Țărănimea și Unirea*, p. 259—266; N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 83—103.

șunate dezbateri publice ce avuseseră loc vreodată în societatea românească. Și tot pentru prima dată a fost limpede formulat și temeinic argumentat principiul împroprietăririi prin despăgubire, principiu susținut de deputații pontași.

Acesta a fost, de altfel, și primul motiv pentru care s-a stăruit mai mult asupra prezenței, atitudinii și contribuției țărănimii la lucrările Adunării ad hoc. Cel de al doilea motiv constă în faptul că, odată cu închiderea acestor adunări, se încheie propriu-zis și o etapă din istoria politică a țărănimii, în sensul participării directe, prin reprezentanții legitimi și autorizați în forul suprem de dezbatere și decizie a țării. Pentru că — după cum se va vedea în continuare — bazele impuse în 1858 pentru făurirea României moderne au fost considerabil îngustate, înlăturîndu-se țărănimea din sînul Adunărilor elective și legislative în pofida dorinței exprese a acesteia, formulată în cîteva rînduri, de a participa și ea la întocmirea și așezarea legilor țării. Începînd din 1858, timp de mai mulți ani, ea nu va mai exercita, așadar, o acțiune politică directă la nivelul luării hotărîrilor și transpunerii acestora în practică, ci mediată pe două căi principale : a) prin intermediul reprezentanților altor clase ori categorii nutrind aspirații sociale și promovînd interese naționale mai conforme cu ale țărănimii; b) prin presiunea indirectă, de jos în sus, a maselor sale, exercitată în variate modalități (toate formele luptei de clasă, participarea la manifestații etc.), în vederea soluționării chestiunilor vitale (unirea, reforma agrară ș.a.) atît potrivit intereselor ei cît și ale țării. De altminteri, în deceniul premergător reformei agrare de la 1864, țărănimea a desfășurat o intensă și generalizată luptă împotriva jugului împovărător al relațiilor clăcășești, a exploatării ei de către proprietari și arendași, ridicîndu-se viguros în contra oricăror forme de asuprire și oprimare, a practicilor abuzive ale aparatului de stat, așa cum rezultă din multitudinea de fapte și situații concrete cuprinse în lucrările și studiile apărute în ultimele decenii, citate pe parcursul acestui studiu.

Atitudinea deputaților țărănimii în problema rurală din Adunările ad hoc, activitatea acestora caracterizată printr-o strînsă conlucrare cu masele din care făceau parte, au avut un ecou atît de profund în lumea satelor încît a neliniștit pe marii proprietari și arendași, a îngrijorat autoritățile locale și centrale. În acest context se înscriu interzicerea difuzării la sate a buletinelor oficiale ale Adunării ad hoc a Moldovei (și nu este o întîmplare că în multe părți s-au găsit tocmai acel număr care conținea textul „propunerii" deputaților pontași, precum și copii făcute după aceasta[51]), persecuțiile la care au fost supuși doi dintre cei mai dîrzi și înțelepți reprezentanți ai clăcășimii : moș Ioan Roată (care, între altele, își exprimase în scris convingerea că într-o lună, două avea să cadă boierescul și va rămîne „omu 〈l〉 domnitor pi casa lui")[52] și Tănase Constantin[53], acțiunea petiționară a lui C. Moglan care cerea cu fermitate

---

[51] Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 127—130.

[52] Dan Berindei, *Cîteva știri noi cu privire la Ioan Roată*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași, IX (1958), fasc, 1—2, p. 152—153; Nichita Adăniloaie, *Ioan Roată și reforma agrară din 1864*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 513—525.

[53] I. Ionașcu, *Tănase Constantin, un învățător înaintat la mijlocul veacului al XX-lea*, în „Studii", VI (1953), nr. 2, p. 177—191; Dan Berindei, *Date noi referitoare la Tănase Constantin*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași* ..., p. 491—496.

ca pînă la împlinirea „dorințelor țării" și a „păsurilor clasei plugărești" să fie curmate abuzurile[54]. Prin lunile aprilie—mai 1858 în multe părți țărănimea refuza să mai lucreze pe moșiile boierilor în virtutea obligațiilor clăcășești, sperînd că „Bunaparte" (adică împăratul Napoleon al III-lea) va reglementa neîntîrziat dreptul lor la proprietate[55]. Aflată într-o vădită stare de agitație și frămîntare, țărănimea aștepta cu o mare nerăbdare — la fel ca și celelalte clase sociale — hotărîrile Puterilor garante.

Acestea însă — cum bine se știe — nu au dat o satisfacție integrală dorințelor și voinței românilor. Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, act hibrid, un amestec de unire și separatism, era o simbioză dăunătoare între stipulații progresiste și retrograde care, cînd nu se vor anihila reciproc, vor frîna considerabil procesul de unire și reorganizare a Principatelor. Este de reținut că nici una din cele două cerințe esențiale ale țărănimii formulate în Adunările ad hoc : participarea reprezentanților ei la Adunările ce aveau să elaboreze noua legislație și împroprietărirea prin despăgubire nu și-au găsit o reflectare corespunzătoare, poziția de clasă a monarhiilor absolutiste și constituționale impunîndu-se categoric în dauna celorlalte considerații.

Stabilind pentru alegătorii viitoarelor Adunări elective și legislative un cens deosebit de ridicat, un sistem electoral diferit de cel aplicat în 1857, Convenția a nesocotit cerința întemeierii forurilor legislative pe baza largă și cu reprezentarea tuturor intereselor societății, inclusiv a țărănimii. În acest fel, ea nu numai că a îngustat considerabil baza de susținere a realităților politico-statale ce aveau să se constituie, dar a creat, totodată, claselor avute — cu precădere marii boierimi — privilegiul politic de a domina și controla Adunarea, ele avînd astfel posibilitatea legală de a se opune oricărei inițiative și tentative de reglementare a chestiunii rurale, de îmbunătățire a situației țărănimii ce nu corespundea opiniilor și planurilor lor. Acest lucru s-a și întîmplat de mai multe ori în cursul anilor 1859—1864, cînd s-a observat limpede că problema rurală nu putea fi soluționată decît prin extinderea bazelor electorale, prin anihilarea privilegiului politic acordat moșierimii.

În privința chestiunii agrare, a restructurării raporturilor agrare, Convenția a inclus în art. 46 prevederea potrivit căreia „se va proceda fără întîrziere la revizuirea legii care reglementează raporturile proprietarilor de pămînt cu cultivatorii în vederea ameliorării stării țăranilor"[56]. Era constatat, în acești termeni, doar răul, fără a fi indicate și mijloacele de remediere a acestuia, guvernul francez abandonînd — desigur, sub presiunea altor puteri — opinia încorporată într-un proiect al său (din protocolul XIV) unde se prevăzuse eliberarea de clacă a țăranilor printr-o indemnizație și constituirea lor ca proprietari pe pămînturile avute în posesie. Dacă s-ar fi adoptat acea soluție, Convenția — după aprecierea

---

[54] Sandu Tudor, *Din frămîntările țărănimii buzoiene în vremea Divanului ad hoc (1857)*, în „Studii și articole de istorie" X(1967), p. 195—201.

[55] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 381 ; vezi și p. 379.

[56] *Acte și documente*, vol. VII, p. 313.

lui V. Place[57] — s-ar fi inclus în întregime în acel singur paragraf, aplicarea acestuia întîmpinînd mai puține dificultăți[58]. Nu se poate spune în ce măsură aceste raționamente corespundeau sau nu realității, însă sigur rămîne faptul că Convenția, mărginindu-se doar la enunțarea ideii rezolvării chestiunii agrare fără a-i stabili căile și modalitățile, a întărit încrederea boierimii conservatoare în posibilitatea evitării reformei agrare, încurajîndu-i opoziția sistematică față de împroprietărirea sătenilor.

În situația ce-i fusese creată prin Convenția de la Paris, țărănimii nu-i rămînea decît alternativa susținerii prin toate mijloacele și cu toată forța a Unirii Principatelor, de crearea noului stat ea legînd mari și îndreptățite speranțe. Pe această cale, înlăturată fiind Unirea sub un principe străin, un rol decisiv urma să-l aibă domnitorii care aveau să fie aleși la Iași și București de Adunările elective, deoarece aceștia trebuiau să contribuie hotărîtor la aplicarea reformelor prevăzute în Convenție. Din aceste motive țărănimii nu-i era indiferent cine va fi ales domn, aversiunea față de foștii domnitori și beizadelele lor care patronaseră pînă atunci asuprirea și împilarea ei nefiind pentru nimeni o noutate. Tocmai de aceea, în ianuarie 1859, neputînd să-și spună direct cuvîntul în Adunările elective[59], cînd i-a fost solicitat sprijinul de către unioniștii cu concepții radicale sau liberale acesta a venit prompt și masiv în favoarea unui domn nou.

Alegerea col. Al. I. Cuza ca domn al Moldovei la 5/17 ianuarie 1859[60] a fost primită cu multă bucurie și entuziasm atît în Iași cît și prin districte de către întreaga populație. În capitala Moldovei manifestările de bucurie au ținut trei zile într-un „simțămînt unanim" căci — se scria într-o urare făcută Domnitorului — „în mijlocul nostru se află și nobilul și țăranul și soldatul și cetățeanul, ca unii ce cu toții sîntem ieșiți din sînul poporului"[61]. Pentru ceea ce reprezenta noul domnitor în gîndurile țărănimii și ce aștepta ea din partea acestuia, gestul primarului-sătean Toader Grumăzescu din satul Rădășani, în apropiere de Fălticeni, capătă valoarea de simbol: îndată după 24 ianuarie 1859 el a adunat tot satul la primărie și „în fața tuturor a scos biciul boieresc și l-a rupt în bucăți ca semn al libertăților ce urmau să vină"[62].

---

[57] Arh. St. București, microfilme Franța, r. 43, vol. 10, c. 261—262.

[58] Un punct de vedere asemănător și în textul „special și confidențial" elaborat la 12 aprilie (st.n.) 1858 de reprezentanții Franței, Rusiei și Prusiei din Comisia europeană, menit a completa raportul acesteia, și în care se releva părerea că o soluție a problemei rurale „fie ea cea mai echitabilă, nu va fi acceptată progresiv decît dacă principiul care-i va servi de bază a obținut mai înainte sancțiunea Puterilor" (*Acte și documente*, vol. VII, p. 146).

[59] Într-o corespondență din București din 23 ianuarie/4 februarie 1859 adresată „Stelei Dunării" se scria că, în timpul alegerilor pentru Adunarea electivă, în mai multe locuri în reședințele de plăși „au venit deputațiuni de săteni, întrebînd, în naivitatea lor, cînd au să numească și ei deputați pentru alegerea Domnului" (*Acte și documente*, vol. VIII, p. 580)

[60] Pentru detalii vezi: A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 32—42; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, p. 46—51; N. Corivan, *Cîteva precizări cu privire la alegerea lui Alexandru Cuza ca domn al Moldovei*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol", Iași, IV (1967), p. 181—186; idem, *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, p. 101—110; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, 1979, p. 80—84.

[61] *Acte și documente*, vol. VIII, p. 372.

[62] Preot Ilie Anisescu, *Țărani luptători pentru Unirea Țărilor Române și pentru libertate*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", XLIV (1968), nr. 1—2, p. 89—90.

Se știe că în ianuarie 1859 ideia alegerii domnului Moldovei și în Țara Românească a cunoscut „o circulație intensificată"[63], ea fiind menită a pune în concordanță printr-un fapt împlinit stipulațiile contradictorii ale Convenției cu dorința constantă de unire a românilor care — potrivit consulului L. Béclard — „nu a găsit aici nici un opozant" pentru că „în Valahia toată lumea este unionistă"[64]. În înfăptuirea acestui obiectiv[65] masele de țărani adunate de prin satele înconjurătoare Bucureștilor de către vechiul lor conducător M. Mălăeru au avut un rol foarte important, mai întîi în înlăturarea candidaturilor foștilor domnitori și, apoi, în susținerea alegerii domnitorului Moldovei. Presiunea formidabilă a celor cîteva zeci de mii de orășeni și țărani împotriva tuturor și a tot ce semnifica vechiul regim (amintind, în multe privințe, de participarea la revoluția de la 1848), bine coordonată și dirijată de radicali, a conferit evenimentelor din 22—24 ianuarie/3—5 februarie 1859 o notă caracteristică. Înspăimîntînd moșierimea conservatoare[66] aflată în majoritate în Adunare, masele au făcut posibil triumful principiului de unitate statală, pentru că — potrivit afirmației categorice a lui Ion Ghica — „numai silită de nevoie (Adunarea -n.n.) a ales nu pe Alecu Cuza, ci pe alesul Moldovei"[67]. La știrea alegerii domnitorului, țăranii, care de trei zile erau masați în jurul Mitropoliei, „lipsindu-se de hrană zile întregi în așteptarea realizării dorințelor nației, strigau acum din toată puterea energică a sufletului lor: Să trăiască Cuza! Să trăiască Domnul nostru"[68]. Întîmpinată pretutindeni, pe întreg teritoriu străbun, cu un entuziasm nestăvilit, dubla alegere a domnitorului Cuza dădea făuritorilor acelui memorabil act convingerea profundă — mărturisită și de periodicul „Dîmbovița" — că „din înălțimea zilei de astăzi se vede marele viitor al țării"[69]. Iar Domnitorul însuși nu ezita, mai tîrziu, în ianuarie 1861, să mărturisească: „m-am trezit pe negîndite în fruntea unei țări care privea înscăunarea mea ca pe un fel de triumf al ei însăși"[70]. Din primul moment el înțelesese — cum rezultă din scrisoarea adresată lui C. Negri la 24 mai 1861— că „dubla mea alegere semnifica pentru țară; Unirea și reforme, și că dacă eu am fost ales era pentru a pune în practică aceleași principii care

---

[63] Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 85.

[64] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, București, 1980, p. 302.

[65] Pentru desfășurarea concretă a evenimentelor a se vedea: A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 42—63; *Istoria României*, vol. IV, p. 304—313 (autor: Dan Berindei); Constantin C. Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, p. 317—386; idem, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, p. 51—59; Dan Berindei, *Frămîntări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, în „Studii", VII(1955), nr. 2, p. 51—74; idem, *Țărănimea munteană și evenimentele din 22—24 ianuarie 1859*, în „Studii", XVIII (1965), nr. 4, p. 871—878; idem, *Epoca Unirii*, p. 81—93. Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 327—340; Constantin Corbu, *Rolul țărănimii în istoria României (sec. XIX)* București, 1982, p. 272—280.

[66] La 24 ianuarie 1859, Ion Ghica telegrafia lui M. Kogălniceanu că alegerea lui Cuza Vodă devenise „o necesitate" scăpîndu-i „*de măcel*", care, evident, nu-i putea amenința decît pe acei care s-ar fi împotrivit voinței orășenilor și țăranilor (Biblioteca Academiei, Arh. Cuza Vodă, pach. XLIX, f. 148—148 v).

[67] G. Zane, *Studii*, Edit. Eminescu, București, 1980, p. 169.

[68] *Acte și documente*, vol. VIII, p. 689; vezi și *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 498.

[69] *Gîndirea social-politică despre Unire (1859). Culegere*, București, 1966, p. 252.

[70] Emil Boldan, *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență.* Text ales și stabilit, traducere, studiu introductiv și note de ..., Edit. Minerva, București, 1980, p. 452.

mi-au fost mereu cunoscute şi care se găseau înscrise în Convenţie" [71]. În aceste cuvinte se afla, deopotrivă, o profesiune de credinţă dar şi, într-o formulare lapidară, un întreg program de edificare a României moderne.

LA CONDITION POLITIQUE DE LA PAYSANNERIE À L'EPOQUE DE L'UNION. SON APPORT À LA CRÉATION DE LA ROUMANIE MODERNE (1856—1866)

RÉSUMÉ

L'étude s'appuie sur la mise en lumière des résultats valables de la littérature de spécialité de plus vieille date et de nos jours, auxquels ont été intégrées de nombreuses informations documentaires inédites ou moins connues. Dans un exposé synthétique et unitaire, l'on examine la situation politique de la paysannerie, les aspirations et les objectifs de la lutte de celle-ci dans le contexte des efforts fournis par le peuple tout entier pour l'Union des Principautés. On analyse tour à tour le contenu et les significations de la campagne électorale de l'été 1857, étant relevée la participation des députés de la paysannerie aux travaux des Assemblées ad-hoc qui ont adopté le programme unioniste et de modernisation du nouvel Etat, inclusivement en ce qui concerne la réglementation de la question agraire. On présente également les dispositions contenues dans la Convention de Paris d'août 1858 touchant — d'une manière ou d'autre — les paysans, pour que dans la partie finale de la première de l'étude soit insisté sur la contribution essentielle apportée en janvier 1859 par les masses de paysans à l'élection dans les deux Principautés du même prince, Alexandru Ioan Couza, moment qui a déclenché l'accomplissement de l'Union.

[71] Arh. St. Bucureşti, microfilme Franţa, r. 265, vol. 349, c. 149.

CONTRIBUȚIA FONDATORILOR ȘCOLII ROMÂNE DE DREPT LA PROPAGANDA UNIONISTĂ (1857–1859)

DE

NICOLAE ISAR

În lupta pentru Unirea Principatelor, ca și în alte momente de seamă ale istoriei moderne a României, școala și oamenii de școală și-au adus o importantă contribuție, care merită a fi subliniată întodeauna cu un sentiment de mîndrie.

Pentru rolul important pe care cărturarii români în general l-au avut în lupta pentru făurirea statului național român, la jumătatea secolului trecut, este semnificativă poziția dascălilor Colegiului național de la „Sf. Sava" din București, principalul focar de cultură națională din epocă, din care, treptat, pînă la 1864, se pun bazele viitoarelor facultăți ale Universității bucureștene. În rîndurile corpului didactic de la „Sf. Sava", deosebit a fost aportul grupului profesorilor de specialitate ai Școlii de drept, desprinsă din cadrul colegiului[1], devenită ulterior facultatea de drept a Universității din București.

Primii doctori români în drept, cu studii la Paris, fiecare dintre ei, pe rînd, aflîndu-se la conducerea colegiului „Sf. Sava" în perioada premergătoare Unirii Principatelor, iar ulterior, la conducerea facultății de drept și chiar a Universității — Constantin Bosianu, George Costaforu, Vasile Boerescu — aveau în epocă prestigiul binemeritat al celor mai de seamă juriști, specialiști în principalele domenii ale dreptului, între altele, ale dreptului internațional. Aportul lor la lupta pentru Unirea Principatelor — manifestat în primul rînd prin publicistica lor social-politică din anii premergători acestui măreț act al istoriei naționale — trebuie considerat, credem, prin prisma prestigiului și a credibilității pe care numele lor le impuneau ziarelor pe care le-au redactat sau la care au colaborat, articolelor pe care le-au publicat în ele.

Cele două ziare „România" și „Naționalul", întemeiate și redactate în bună parte de C. Bosianu și V. Boerescu, precum și „Secolul" („Timpul") la care a colaborat G. Costaforu, cum se știe, au fost unele

---

[1] Vezi, între altele, *Istoria Universității din București*, vol. I, *De la începuturi pînă la 1918*, sub. red. prof. I. Ionașcu, Tipografia Universității, București, 1977; Dan Berindei, *Învățămîntul în anii Unirii țărilor române (1856–1862)* în „Revista de pedagogie", VIII, 1959, nr. 1, p. 76–92.

„Revista de Istorie", Tom. 37, nr. 1, p. 29–46, 1984.

dintre cele mai de seamă organe de presă unioniste[2], care s-au impus în primul rînd prin condeiul unor asemenea publicişti, care puneau în joc, atunci cînd scriau, — cînd exprimau anumite poziţii în propaganda unionistă — reputaţia lor de oameni de ştiinţă, în general, şi mai ales —ceea ce era foarte important pentru propaganda unionistă—competenţa lor profesională, strîns legată de problematica socio-politică şi juridică a momentului istoric, a etapei istorice pe care o parcurgea poporul român în lupta pentru făurirea idealului de unitate naţională. Desigur, în paginile care urmează, referindu-se la concepţiile social-politice şi economice ale celor trei reprezentanţi de seamă ai dreptului românesc din epoca Unirii, avem în vedere mai ales concepţiile strîns legate de lupta lor pentru Unire, de convingerile lor unioniste din aceşti ani.

★

Activitatea publicistică a lui C. Bosianu, primul doctor în drept şi profesor de drept de la „Sf. Sava", din acest grup, în succesiunea susţinerii doctoratelor şi a angajării în cadrul colegiului, este legată în bună măsură de apariţia ziarului „România", începînd de la 2 aprilie 1857, la o dată cînd lupta internă pentru unire se organiza pe baza unui program unic [3]. Ziarul, cu un nume semnificatif, reluînd ideea primului ziar cu numele viitorului stat român, iniţiat cu două decenii în urmă tot de dascălii de la „Sf. Sava"[4], se angaja în acţiunea de popularizare şi sprijinire a programului Comitetului Central al Unirii de la Bucureşti, al cărui secretar era ales C. Bosianu.

După ce în articolul-program al ziarului, în primul număr, nesemnat, făcea apologia misiunii civilizatorii a ziarului modern[5], tot aici, linia de conduită politică a ziarului era subliniată de C. Bosianu în articolul *Tante molis erat romanam condere gentem* (Atît era de greu de a întemeia poporul roman). În „împrejurări de tranziţiune şi de reformă, din care este să /se/ nască viitorul politic şi social al naţiunii noastre", gazeta, scrie autorul, va păstra în toate o poziţie de „nepărtinire" : „fără mînie asupra trecutului, cu amorul şi speranţa în inimă de un viitor mai ferice, se va face apărătoarea bunului ori unde se va vedea"[6]. Este o conduită de moderaţie şi de obiectivitate, dar pusă în slujba luptei pentru realizarea idealului unităţii naţionale, a procesului de „devenire" a naţiunii, căci, scrie autorul, „nimic nu este mai greu decît a se reclădi, ca să zic aşa, o naţiune şi a pune pacea şi armonia între toate elementele ei"[7]. Pledoaria pentru unire a autorului, implicit a ziarului, ia forma apelului adresat cititorilor : „Români, sîntem toţi născuţi din aceeaşi mumă, toţi deopotrivă avem trebuinţă de a avea o patrie, toţi prin urmare tre-

---

[2] Vezi Dan Berindei, *Dezvoltarea presei bucureştene în perioada formării statului naţional român*, în „Studii", XV, 1962, nr. 3, p. 666—684.

[3] Vezi V. Maciu, *Organizarea mişcării pentru Unire în anii 1855—1857, în Moldova şi Ţara Românească*, în „Studii", XII, 1959, nr. 1, p. 43—76.

[4] Vezi V. Netea, *„România", primul cotidian al poporului român* în „Studii", XIX, 1966, nr. 1, p. 65—75.

[5] Ziarul, care apare în două limbi, română şi franceză, pe două rubrici, are ca subtitlu: Jurnal politic, comercial şi literar, vezi an. I, 1857, nr. 1, din 2 aprilie, p. 1.

[6] Cf. „România", an. I, 1957, nr. 1, p. 1, articolul, cu titlul unui citat din Virgiliu: *Tante molis erat romanam condere gentem*.

[7] *Ibidem*.

buie să fim uniţi în binele şi fericirea acestei patrii"[8]. Autorul face teoria misiunii generaţiei Unirii, o misiune grea şi cu mare responsabilitate, pentru că generaţiile sînt unite unele cu altele, cea prezentă fiind moştenitoarea celei trecute, dar şi „tutorul căruia sînt încredinţate interesele generaţiunii viitoare"[9].

Într-un articol de fond din nr. 3 al ziarului, C. Bosianu comentează pentru cititorii ziarului programa recentă adoptată de partida naţională, cu cele patru puncte, combătînd critica adusă acestor puncte de adversarii Unirii, anume că ele ar încălca prevederile tratatului de la Paris. Toate aceste puncte, autonomia, unirea într-un singur stat, domn străin, guvern reprezentativ, demonstrează profesorul de drept de la „Sf. Sava", erau pe deplin corespunzătoare vechilor drepturi ale românilor în relaţiile cu Poarta, pe care Congresul de la Paris le recunoscuse, prin art. 22, 23 şi 24[10]. Într-un comentariu, din acelaşi număr al ziarului, C. Bosianu, pe de altă parte, combătea critica adusă de duşmanii Unirii acţiunilor unioniste, caracterizate de ei, prin intermediul unor ziare străine, ca dezordine şi anarhie. Activitatea unioniştilor, în sensul exprimării dorinţei de unire este legalizată de tratatul de pace de la Paris; „adunările dar ce se fac în ţară — scrie el —, fiind conforme cu spiritul tratatului, unioniştii departe de a fi oameni de dezordine nu pot fi decît oameni care se supun la prescripţiunea legii"[11].

Trebuie subliniat că şi în alte rînduri, C. Bosianu, cunoscător al limbilor moderne de circulaţie, va răspunde unor aprecieri răuvoitoare, mediate de ziarele străine, prin asemenea comentarii în „România" el aducînd un serviciu remarcabil propagandei unioniste. Într-un alt număr al ziarului, aprecierii unui corespondent străin[12] că lupta pentru unire ar constitui pentru viitor un izvor de tulburări pe plan intern şi extern, el îi opunea convingerea că „nu putem după raţiunea firească prevedea că unirea ar putea să aibă alte efecte decît întremarea şi fericirea acestor două nenorocite ţări"[13]. Ceva mai tîrziu, într-un alt comentariu, articol de fond din „România", la aserţiunea duşmanilor Unirii că Principatele Române nu se bucură de drepturi politice, el răspunde trimiţînd la publiciştii români şi străini care demonstraseră cu toată evidenţa că vechile tratate încheiate cu Poarta îşi păstrau valoarea, „că românii sînt o naţiune cu toate drepturile politice ce poate avea o naţiune în virtutea suveranităţii sale"[14]. În acelaşi timp era necesar, scria el, ca marile puteri să asigure echilibrul european prin reconstituirea unui stat naţional român puternic la gurile Dunării. Cît despre dorinţa de unire, sublinia el, „o asemenea voinţă între români a ajuns a fi un sintiment de reli-

---

[8] *Ibidem*, p. 2.

[9] *Ibidem*. Tot aici, în nr. 1, N. T. Orăşanu publică poezia cu acelaşi titlu, *România*, cu o fierbinte chemare la Unire.

[10] Cf. „România", an I, 1857, nr. 3 din 16 aprilie, p. 9—10.

[11] *Ibidem*, p. 10.

[12] Este vorba de articolul unui corespondent de la Constantinopol, publicat în „Journal de Frankfort".

[13] Cf. „România", an. I, 1857, nr. 6 din 20 aprilie, p. 21.

[14] Cf. „România", an. I, 1857, nr. 27 din 12 aprilie, p. 105.

giune politică, astfel că oarecari individe, cunoscuţi sau bănuiţi de adversari acestii voinţe naţionale, nu sînt priviţi decît ca niste renegaţi şi instrumente ale intrigilor străine"[15].

Urmărind cu atenţie presa străină, C. Bosianu sesizează poziţia oscilantă a unora dintre marile puteri semnatare ale tratatului de la Paris. Astfel, într-un comentariu din 11 iunie, din acelaşi ziar, el combătea un articol din presa germană preluat de ziarul francez „Débats", în care se vehicula ideea ce se făcea ecoul acestei poziţii — şi care avea să triumfe în cele din urmă —, anume de a se accepta numai o unire parţială a principatelor, o unire administrativă, iar nu politică, fiecare provincie urmînd a-şi conserva personalitatea politică proprie de stat. Respingînd o asemenea soluţie, juristul-publicist scria : „O asemenea unitate chiar de s-ar fi propus, am fi respins-o ca una ce nu răspunde la trebuinţa şi dorinţa tuturor Românilor, care voesc a fi membrii unui singur stat, precum sînt membri ai aceleiaşi familii : Românii uniţi după origine, prin limbă, caracterul şi obiceiurile lor, voiesc, repetăm, a fi uniţi şi în organizaţiunea lor politică"[16].

Denunţînd reaua voinţă a unor adversari ai Unirii, afirmată în unele ziare străine, C. Bosianu se străduia să combată în acelaşi timp şi scepticismul altora, părerea conform căreia românii nu ar fi avut puterea morală de a înfăptui şi susţine unirea ţărilor lor. Unui asemenea scepticism, el îi opune, cum face într-un articol de fond, din 21 mai 1857, imaginea mişcării de renaştere naţională din ultimele decenii, a unui progres remarcabil într-o scurtă perioadă istorică. „Cînd cineva va compara trecutul cu prezentul — scria el — va rămîne înminunat de progresul cel repede ce a făcut naţiunea Română abia în cursul unei generaţiuni ; va rămînea încredinţat că românii într-un spaţiu de 30 de ani au făcut aceea ce alte naţiuni nu au săvîrşit în secoli întregi"[17].

Fără îndoială, ca şi în cazul altor publicişti angajaţi plenar în lupta pentru Unire, atenţia lui C. Bosianu s-a îndeptat, în bună măsură, în direcţia pregătirii opiniei publice pentru viitoarele alegeri ale divanurilor ad-hoc, prevăzute de tratatul de la Paris. El a anticipat din vreme caracterul patriotic al viitoarelor divanuri, precum şi al hotărîrilor pe care aveau să le ia. El constata într-un articol de fond, la 30 aprilie 1857, că asupra punctelor enunţate în programul partidei naţionale, unirea deplină a celor două ţări, domn străin şi celelalte, „opinia naţiunii este manifestă, generală, necontestată", aşa cum reieşea din acţiunea de pregătire a alegerilor pentru divanuri, care nu aveau să facă altceva decît să sancţioneze această voinţă[18].

Neîndoindu-se de succesul unioniştilor, ca unul care era angajat efectiv în mişcarea unionistă şi-i cunoştea secretele, punea accentul, cum făceau şi alţi fruntaşi ai mişcării, pe calităţile morale şi responsabilitatea viitorilor deputaţi, cerînd alegătorilor, prin intermediul ziarului, să-şi precizeze cu răspundere opţiunile, căutînd la aleşii lor spiritul patriotic, „probitatea, capacitatea şi credinţa politică"[19]. Intervenind

---

[15] *Ibidem*, p. 106—107.
[16] „România", an. I, 1957, nr. 18 din 11 iunie, p. 69—70.
[17] Cf. „România", an. I, 1857, nr. 19, din 21 iunie, p. 50.
[18] Cf. „România", an. I, 1857, nr. 7, din 30 aprilie, p. 25.
[19] „România" an. I, 1857, nr. 11, din 14 mai, p. 41.

uneori în chestiuni de ordin juridic legate de interpretarea prevederilor hatişerifului de convocare a divanurilor ad-hoc[20], el a orientat publicistica sa în cursul acestei campanii pe linia unor probleme majore. Astfel, chemînd la unirea tuturor claselor şi categoriilor sociale, sub steagul realizării dezideratului esenţial, unirea politică a celor două provincii, el ţinea să expună, într-un alt articol de fond din „România", un punct de vedere pe care îl vor adopta cei mai mulţi dintre fruntaşii unionişti şi care avea să triumfe, anume că în acea etapă a luptei pentru unire era necesar a se da o prioritate absolută problemelor de ordin politic, apoi celor de ordin social. „Unirea principatelor supt un principe strein, — scrie el, în acest sens — este o chestiune politică, chestiune naţională, /.../; şi prin urmare tot adevăratul Român, de orice treaptă soţială ar ţine, este dator a lua apărarea unirii ţărilor, pentru că toţi avem trebuinţa, mai înainte de toate, de a avea o patrie în care să adăpostim persoanele şi drepturile noastre, şi să nu fim expuşi a fi spulberaţi, ca pînă acum, şi noi şi bunurile noastre de orice furtună politică care năvăleşte asupra noastră"[21].

Urmărind cu atenţie desfăşurarea luptei pentru unire în cealaltă provincie, în Moldova, cînd falsurile primelor alegeri care avuseseră loc aici fusese făcut cunoscut, el omagiază în paginile „României" elanul patriotic al moldovenilor, curajul cu care ei au dezvăluit Europei manevrele reacţiunii. „Toţi românii — scria el cu acest prilej, la 2 august 1857 — ar trebui să mulţumim fraţilor noştri moldoveni că au ştiut a apără cauza comună cu atîta bărbăţie şi patriotism"[22]. Totodată, referindu-se la conflictul izbucnit între marile puteri, în legătură cu acest fals, el îşi exprima speranţa că acest conflict va fi aplanat, că el nu va compromite cauza unirii[23].

În ajunul alegerii oficiale a divanului în sprijinul celor patru candidaţi ai Capitalei, propuşi în sala Bosel, el adresa alegătorilor apelul la responsabilitate, pentru alegerea unor „oameni puternici", capabili să susţină o luptă grea, ca mandatari ai naţiei, pe baza programei naţionale, cu cele patru puncte, care deveniseră o adevărată „profesiune de credinţă a publicului"[24].Peste cîteva zile, la 13 sept., reînnoind acest apel către alegători, atrăgîndu-le atenţia asupra caracterului istoric al momentului, asupra spiritului de sacrificiu pe care trebuiau să-l aibă deputaţii, definea divanul ad-hoc ca „un loc de luptă între trecutul şi viitorul naţiunii"[25].

Lucrările divanului în legătură cu a căror desfăşurare C. Bosianu va face, în ultimele numere ale ziarului, unele sugestii de ordin procedural[26], se vor menţine, într-adevăr, pe linia acestei conduite, sugerată, între alţi fruntaşi unionişti, de C. Bosianu, ea fiind menită, cum se va şi întîmpla, să asigure succesul cauzei. Cu încetarea ziarului „România",

---

[20] Vezi de pildă, comentariile sale asupra interpretării dispoziţiilor hatişerifului privind dreptul străinilor din Principate de a fi aleşi şi alegători, în nr. 4 din 19 aprilie, p. 13—14; nr. 9, din 7 mai, p. 33—34.

[21] „România" an. I, 1857, nr. 23 din 28 iunie, p. 89.

[22] „România", an. I, 1857, nr. 33 din 2 august, p. 129.

[23] Ibidem, p. 130.

[24] Cf. „România" an. I. 1857, nr. 35 din 10 sept. p. 137.

[25] „România", an. I, 1857, nr. 36 din 13 sept. p. 141; vezi şi nr. 39 din 24 sept., p. 153, unde revine asupra ideii priorităţii asigurării Unirii în raport cu problemele sociale.

[26] Vezi şi articolul de fond din nr. 41, p. 173—176.

la 25 octombrie 1857[27], după ce în prealabil se încercase o nouă formulă de organizare[28], se încheia o etapă, deși scurtă, deosebit de importantă în publicistica dascălului de la „Sf. Sava".



Publicistica social-politică a lui George Costaforu, profesor de drept la „Sf. Sava", colaboator al lui C. Bosianu și apoi al lui Vasile Boerescu, este legată în bună măsură de gazeta „Secolul" (apoi „Timpul"), la care a colaborat în cursul anului 1858. Aici a scris el o serie de articole, unele dintre ale adevărate eseuri de filosofie politico-juridică, pledînd cauza Unirii Principatelor, a progresului societății românești.

În primul din seria acestor articole, semnificativ întitulat *Națiunea și privilegiații*, publicat în nr. din 28 februarie 1857 al ziarului „Secolul", profesorul de drept de la „Sf. Sava" tratează o serie de noțiuni de drept implicate direct în lupta pentru unire. Legea mai întîi, scrie el, „este o regulă obștească impusă de legiuitor asupra tuturor deopotrivă"; cei care sînt mai presus de ea se numesc privilegiați și ei se separă automat de obște, de națiune. „Deci, — conchide el — lupta între națiune și privilegiați este firească, pentru că aceștia sînt firești inemici ai binelui obștesc"[29]. Dar vorbind de privilegiați, autorul asigură pe cititorii gazetei că nu dorește să facă procesul boierilor mari, ci, dimpotrivă, îi cheamă pe aceștia să renunțe de bună voie la orice privilegii, pentru a „reintra în sînul națiunii din care au ieșit". Scopul său este numai de a pune în evidență „un principiu luminător al tuturor cugetelor", anume definind națiunea. „Națiunea este puterea — scrie el, — națiunea este generalitatea tuturor membrilor de care se compune neamul, împreunarea tuturor claselor, națiunea este totul. Privilegiații nu pot fi decît în contra națiunei, afară de națiune"[30].

Un alt articol al lui G. Costaforu, *Ocaziunile zilei*, scris cu un remarcabil talent, este îndreptat împotriva atacurilor „ascunse și infame" ale adversarilor progresului și unității naționale, împotriva autorilor de calomnii și acuzări nedrepte de tot felul[31]. La calomnia adresată unioniștilor în numele marilor proprietari, că proclamînd libertatea indivi-

---

[27] Cf. „România" an. I, 1857, nr. 48, ultimul, p. 189, unde se preciza că datorită deficitului de 10 000 lei din ultimile 6 luni, datorat numărului redus de abonați, gazeta înceta să apară pînă în momentul în care s-ar aduna cel puțin 1 200 de abonați care să asigure cheltuielile minime de apariție.

[28] Comitetul de redacție se reorganiza, din el făcînd parte, în afară de C. Bosianu, Cezar Boliac, C.Z. Crețianu, Miltiad Costiescu, A. Vernescu, toți colaboratori de seamă ai gazetei (Cf. „România" nr. 44 din 11 oct., p. 173). Ulterior apare în acest comitet și G. Sion (nr. 46, p. 181).

[29] Vezi G. Costaforu, *Națiunea și privilegiații*, în „Timpul", Jurnal politic-comercial, an. I, 1857, nr. 21 din 22 febr., p. 1

[30] *Ibidem.*

[31] Este evident că acest articol, cum rezultă din tonul său, vizează o serie de atacuri personale, la o dată cînd profesorul de la „Sf. Sava" se afla angajat plenar la acțiunea de organizare a luptei pentru unire care se desfășura la București. Probabil că este vorba de un atac la care totuși G. Costaforu a răspuns, ceva mai tîrziu, cînd la 10 iunie apare în „Secolul" scrisoarea sa prin care protestează împotriva unei corespondențe anonime de la București, publicată în „Buciumul" de la Paris, la 17 martie 1857, în care și celălalt doctor în drept aflat în țară, C. Boisianu, erau acuzați de a-și fi pus serviciile în slujba unor pretendenți de domnie.

duală şi a muncii ţăranului unioniştii ar voi să împingă libertatea celei din urmă pînă „a îmbogăţi pe ţăran cu ţarinile altuia", Costaforu ripostează, dînd astfel anumite asigurări şi moşierilor : „Noi nu sîntem jefuitori" !. Dar ţine să precizeze că manifestînd respect pentru orice fel de proprietate, „ar fi o crimă din cele mai grave şi mai anti-sociale, de a nu respecta libertatea muncei ţăranului care este încă o proprietate sacră". Aşadar, conchide el, „liber e proprietarul pe moşia sa, dar liber e şi ţăranul pe munca sa"[32]. Cum uşor se poate observa, este aici un enunţ limpede al organizării de tip burghez a societăţii.

Într-un alt articol, un fel de apel, intitulat *Domnilor proprietari!*, publicat în mai multe numere ale „Secolului", invitînd pe marii proprietari, cărora legea electorală le conferea un mare număr de locuri în divanurile ad-hoc, să acţioneze cu responsabilitate pentru cauza unirii, fundamentează din nou trăinicia unirii şi edificării statului naţional român pe principiul burghez al respectului pentru proprietate. „Pe cît proprietatea — scrie el — este respectată şi asigurată înlăuntrul statului, pe atît şi neamul întreg este respectat şi asigurat în afară"[33]. Comentînd primul punct din cele patru ale partidei naţionale, unirea principatelor într-un singur stat şi sub un singur guvern, indica temeiurile adînci ale acestei cereri : „Pentru că sîntem fraţi de acelaşi sînge cu Moldovenii, pentru că avem aceleaşi obiceiuri, aceeaşi limbă, aceeaşi fizionomie, aceleaşi legi, aceleaşi datine şi peste care d-opotrivă cu noi au trecut aceleaşi vifore de nenorociri". Remarcînd tendinţele de unitate din trecut şi exprimîndu-şi încrederea în realizarea acestui ideal, el adăuga : „Vom dobîndi Unire fiindcă această ideie este atît de veche ca şi neamul nostru, fiindcă uniţi am fost la descălecarea Romanilor în acest pămînt, fiindcă şi Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul au proiectat-o şi ar fi pus-o în lucrare, dacă răsboaiele cu streinii şi nenoricirea vremurilor de atunci n-ar fi stat împotrivă"[34].

Comentînd alte puncte ale programei, anume cererea de guvern constituţional reprezentativ, cu o singură adunare obştească, aleasă pe baze largi, juristul român sublinia că numai o asemenea formă de organizare politică trebuia să asigure societatea că domnul ales se va supune legilor şi nu va aluneca în despotism, că această formă de guvernare „este cea mai puternică chezăşuire a liniştei din lăuntru a unui stat"; definind rolul puterilor de stat, el cerea ca adunarea obştească, menită în viitor să patroneze opera de reorganizare internă, trebuia să fie aleasă pe o bază electorală mai largă, excluzîndu-se predominanţa marii boierimi[35]. Cerînd o acţiune unitară şi responsabilă în faţa Europei, adresîndu-se compatrioţilor săi, dascălul de la „Sf. Sava" îi chema să nu piardă „marea ocazie" a istoriei : „naţiile ca şi oamenii au în viaţa lor un minut înalt. Să ştim să ne folosim de dînsul. Prin suferinţele trecutului am căpătat destulă învăţătură şi nu ne mai este iertat să ne înşelăm"[36].

---

[32] Cf. G. Costaforu, *Ocaziunile zilei*, în „Secolul", an. I, 1857, nr. 28 din 15 aprilie, p. 2—3.

[33] Idem, *Domnilor proprietari!* în „Secolul" nr. 36 din 13 mai, p. 2.

[34] *Ibidem*, p. 3.

[35] Cf. „Secolul" an. I, 1857, nr. 42 din 6 iunie, p. 3—4. Vezi şi nr. 41 din 3 iunie, p. 2—3.

[36] Cf. „Secolul", an. I, 1857, nr. 36, p. 2.

Într-un alt articol, intitulat *Interesul comun și personalitățile*, publicat în „Secolul" din 18 iulie 1857, referindu-se la aceleași calomnii și acuzații ale adversarilor unirii, denunțători nedrepți ai membrilor „partidului național", G. Costaforu scotea în evidență avansul mișcării unioniste, în pofida detractorilor ei. „Ideile naționale — scrie el — au mers din ce în ce mai departe și cele patru puncte ale programului au devenit simbolul tendinței politice a întregului neam"[37].

În sfîrșit, G. Costaforu a mai publicat într-un alt nr. al ziarului „Secolul", din 12 august 1857, un remarcabil articol, intitulat *Iar Națiunea a răspuns*, sub forma unui răspuns la un imaginar proiect antiunionist conceput tot de el și publicat într-un număr anterior al aceluiași ziar[38]. Este un lung și interesant comentariu la programul partidului național, voind să-l facă mai pe înțelesul compatrioților, să-l impună odată mai mult. „Ideea unirii a devenit atît de tare — scrie el — încît se socotește ca și realizată"[39].

Alcătuiesc aceste articole publicate de G. Costaforu o mică culegere cu conținut socio-politic și juridic care, alături de o altă publicație a sa, apărută în anii 1857—72, „Magazin judecătoresc", mărturisește angajarea sa fermă în propaganda unionistă, în strînsă legătură cu activitatea lui politică propriu-zisă desfășurată în acești ani, o activitate remarcabilă, așa cum s-a demonstrat,[40] semnificativă pentru poziția patriotică a oamenilor de școală români într un moment de mare însemnătate istorică.

★

Publicistica social-politică a unui alt jurist de seamă al epocii, Vasile Boerescu, după revenirea sa în patrie, în toamna anului 1857, este legată în cea mai mare parte de ziarul „Naționalul", apărut din inițiativa și sub redacția sa, începînd cu data de 5 dec. 1857. În prealabil, proaspătul doctor în drept de la Paris, angajat odată cu revenirea sa în patrie ca profesor de drept la colegiul „Sf. Sava", la 19 octombrie ceruse autorităților aprobarea de a publica un ziar sub numele de „Buciumul". Ziarul la care se gîndea încă de la Paris[41] apare sub numele de „Naționalul", semnificativ prin chiar acest titlu pentru direcția sa națională, pentru ideea în slujba căreia era pus: unitatea și independența națională a românilor.

Ziarul avea să joace unul dintre cele mai de seamă roluri în etapa finală a luptei pentru unirea principatelor și în primii ani ai domniei lui Al.I. Cuza, în intervalul luptei pentru recunoașterea unirii. Apare pînă la data de 11 mai 1861, la București, de două ori pe săptămînă, cu subtitlul „Jurnal politic-comercial", iar apoi „Jurnal politic-comer-

---

[37] Vezi G. Costaforu, *Interesul comun și personalitățile*, în „Secolul", I, 1857, nr. 54 din 18 iulie, p. 2.

[38] Vezi nr. 56.

[39] Vezi G. Costaforu, *Iar Națiunea a răspuns*, în „Secolul", I, 1857, p. 1.

[40] Vezi V. Maciu, *Participarea lui G. Costaforu la lupta pentru Unire*, în „Studii", 1965, tom. 18, nr. 1, p. 89—115, în care printre altele, se fac comentarii și asupra „Magazinului judecătoresc".

[41] Vezi Grigore Chiriță, *Periodicul bucureștean „Naționalul" (1857—1861) și problemele Transilvaniei*, în „Studii", t. 25, 1972, nr. 1, p. 84.

cial şi literar", avînd ca redactor-şef pe întemeietor pînă la 28 mai 1860, cînd V. Boerescu devenea unul dintre miniştrii domnitorului Cuza, dar rămînea unul dintre principalii colaboratori ai ziarului. Remarcabilă rămîne contribuţia ziarului la pregătirea Unirii Principatelor, el devenind, cum s-a scris, „unul dintre cele mai răspîndite şi citite periodice"[42], cu o largă difuziune, de la început, în alte provincii româneşti, în Transilvania în primul rînd[43].

Cele mai de seamă colaborări din intervalul premergător Unirii, pe teme social-politice, interesînd în mod prioritar propaganda unionistă, aparţin redactorului-şef însuşi. Aici apar numeroase articole, unele în serial, adevărate studii cu caracter ştiinţific, care alcătuiesc o bună parte a operei socio-politice a dascălului-jurist de la „Sf. Sava", care îmbogăţesc cu mult lista lucrărilor sale, care se adaugă cărţilor sau broşurilor publicate ca atare de el. Ele interesează pe de o parte istoria doctrinelor social-politice din România, redimensionînd contribuţia lui Vasile Boerescu la dezvoltarea gîndirii social-politice româneşti din epoca Unirii, pe de alta, istoria modernă a românilor, în sensul sublinierii rolului de seamă pe care l-au avut în propaganda unionistă, în lupta pentru Unirea Principatelor, unii dintre cei mai de seamă jurişti ai epocii, în acelaşi timp profesori la „Sf. Sava", cum au fost şi cei la care ne referim.

În articolul-program din nr. 1, V. Boerescu, prezentînd programul „Naţionalului", scopul acestuia de a se face ecou nu al unor interese restrînse, de persoane, de grup, de clase sau de partide, ci al intereselor generale, aparţinînd naţiunii însăşi, încerca să definească propria sa concepţie în materie de jurnalistică. „Departe de orice spirit de partid sau de castă — scrie el —, fără a fi sistematic inimic nici unei stări sociale, organul nostru va căuta dimpreună cu ceilalţi confraţi ai săi a lumina şi a prepara opiniunea publică asupra celor mai însemnate cestiuni ale zilei"[44]. Ziarul se bucură de la început de aprecierile lui C.A. Rosseti, dar la reproşul care pare a i se face totuşi, în legătură cu un articol publicat aici, în nr. 2, de E. Angelescu, despre burghezie, mulţumindu-i pentru felicitări, V. Boerescu ţine să-l asigure pe Rosseti „că „Naţionalul" n-are deloc cuget a deveni al burgheziei", că „nu va deveni organul nici unei clase, precum nici unei partide exclusive; el va continua a apăra interesele politice naţionale, precum şi interesele sociale ale tuturor stărilor sociale de la noi"[45]. Cît priveşte discuţiile despre burghezie, la care participau şi „Secolul", „Concordia", precum şi „Românul", adaugă el, „ele fură logice şi naturale"; „căci cum am aplica astăzi sistima reprezentativă, atît reclamată de Adunarea ad-hoc, fără esistinţa unei burghezii, adică a unei stări sociale de mijloc? Credem dar că nu putem trece de novatori. Sîntem asemenea siguri că pe tărîmul naţional şi românesc, ne vom întîlni cu Românul, căci şi Naţionalul e român, precum şi Românul e Naţional"[46].

---

[42] *Ibidem.*

[43] La începutul lunii august 1858, ziarul avea deja 900 abonaţi, număr mare pentru acea epocă. Cf. ibidem, p. 95.

[44] Cf. „Naţionalul", I, 1857, foaie volantă la nr. 1 din 5 dec. Vezi şi nr. 3, din 12 dec. p. 11, în care revine asupra programului ziarului.

[45] Cf. „Naţionalul", I, 1858 nr. 8 din 2 ian., p. 29.

[46] Ibidem.

Cîteva dintre articolele lui V. Boerescu publicate în paginile „Naţionalului", cronologic alcătuind o primă serie, sînt o reluare a unora din analizele sale din lucrarea tratînd situaţia Principatelor Române după Congresul de pace de la Paris. În articolul intitulat *Principatele subt puntul de vedere al echilibrului european*, publicat în două numere ale ziarului, pornind de la ideile lui Grotius, el face o schiţă a istoriei dreptului public internaţional, pentru a sublinia însemnătatea Congresului de la Paris, care „produce acest mare efect în politică de a admite Principatele împreună cu Imperiul Otoman, a face parte din echilibrul european, altfel numit şi dreptul public european"[47]. Într-un alt articol intitulat *Garanţia europeană,* el explică pe larg publicului cititor care este conţinutul juridic al termenului, făcînd raportări la jurişti de seamă ai epocii, pentru a sublinia, pe linia demonstraţiei făcută de el în lucrarea publicată anterior la Paris, *La Roumanie après le Traité de Paris du 30 mars 1856,* că drepturile românilor faţă de Poartă nu sînt creaţia Congresului de pace de la Paris,ci rezultă din vechile capitulaţii. „Prin urmare — scrie el,—, aceste tractate sînt obiectul garanţiei; cînd Europa ne zice că garantează drepturile Principatelor, ea n-a putut vorbi de chiar drepturi pe care nu ni le-a dat, ci de drepturile ce rezultă pentru noi din tractatele ce avem încheiate cu Inalta Poartă"[48].

Trebuie subliniat că interesul cititorilor români pentru asemenea tematică, abordată de profesorul-jurist în lucrarea citată mai sus, era exprimat şi în retipărirea ei, în traducere, la sfîrşitul anului 1857[49]. Astfel, Vasile Boerescu, în consens cu asemenea idei, va combate în „Naţionalul", de fiecare dată cu vigoare şi talent, încercările adversarilor unirii, mediate de unele ziare străine, de a răstălmăci sensul hotărîrilor Congresului de la Paris privitoare la români şi la doleanţele lor. Într-un comentariu din 10 februarie 1858, criticînd afirmaţia unui ziar austriac privind „apatia" care ar domni în Principate, la această dată, după închiderea divanului ad-hoc, el scrie că unirea nu a rămas nicidecum o iluzie, aparţinînd doar cîtorva entuziaşti. Dimpotrivă! „Toţi românii cugetă la unire, adică toţi românii au acest vis. Dar este ea numai un vis? Nu, căci ambasadorii marilor puteri, întruniţi în Congresul de la Paris pentru a discuta această problemă nu doar au visat!"[50]

În paralel cu aceste preocupări ale profesorului-jurist, pe linia sublinierii poziţiei externe a Principatelor Române după Congresul de la Paris, strîns legate, cum am văzut, de lucrările sale anterioare publicate la Paris, se afirmă în paginile „Naţionalului" interesul său pentru organizarea internă a Principatelor asupra căreia insistase mai puţin în aceste lucrări. În *La Roumanie,* la sfîrşit, se referise pe scurt, într-un spirit identic cu al revoluţionarilor exilaţi, la „deosebitele reforme de introdus în Principate", expunînd trei proiecte de reformă: privind armata, ţărănimea şi descentralizarea comunală[51]. În noile condiţii de

---

[47] Vezi V. Boerescu, *Principatele subt puntul de vedere al echilibrului european*, în „Naţionalul" I, 1857, nr. 4, din 16 dec., p. 13. Vezi şi partea a II-a a articolului,, în „Naţionalul" I, 1857, nr. 5, din 19 dec. p. 18.

[48] Vezi V. Boerescu, *Garanţia europeană*, în „Naţionalul", I, 1858, nr. 12, din 16 ian. p. 44.

[49] Idem, *România după tratatul de la Paris din 30 martie 1856*, Paris, 1857, 159 p.

[50] Cf. „Naţionalul", I, 1858, nr. 19 din 10 febr., p. 70—71.

[51] Vezi *România după tratatul de la Paris* ..., p. 107—149.

activitate din țară, diferite într-o oarecare măsură de cele de la Paris, și după încheierea lucrărilor divanului ad-hoc, Vasile Boerescu va completa tabloul acestui sistem de reforme, insistînd mai ales asupra acelora care nu contraveneau flagrant acelui spirit menit să asigure solidaritatea claselor sociale în vederea realizării dezideratului primordial : acceptarea unirii de către marile puteri. Și analizele sale vor începe cu unul din punctele de organizare internă, care, inevitabil, avea să șadă și în atenția marilor puteri, de realizarea căruia în același timp depindea, în perspectivă, realizarea altor reforme social-politice, anume forma politică de guvernare cea mai potrivită pentru români, după el și după întreaga generație de patrioți români, aceasta fiind „sistema reprezentativă". Cu nr. 15 al „Naționalului" din 17 ian. 1858, el începe serialul purtînd acest titlu, serial care întrunit într-o culegere ar însuma o lucrare amplă de sine stătătoare, abordînd această temă într-un spirit științific, punînd în valoare o pregătire juridică excepțională, o erudiție remarcabilă, o viziune înaintată asupra perspectivelor de dezvoltare a societății românești.

În preambulul primului articol cu care începea serialul, redactorul șef al „Naționalului" își propune să demonstreze că sistema reprezentativă pentru care s-a declarat divanul ad-hoc „se poate prea bine aplica la noi, fiindcă există elementele din cari se poate forma"; el își propune să sublinieze „caracterul esențial" al guvernului reprezentativ, spre deosebire de celelalte : aristocratic, absolut și democratic. După el, „această formă de guvernămînt este cea mai nouă, cea mai progresivă și aceea care predomineează azi în Europa"; ea este adoptată de popoare „ca aceea ce le poate apropia mai bine de calea cea adevărată a modului de a se guverna societățile"[52], făcînd în acest sens o interesantă incursiune istorică[53]. Scoțînd în evidență rolul jucat de burghezie în dezvoltarea țărilor occidentale, el conchidea că și la noi — în acel moment istoric — burghezia era clasa „capabilă de a se bucura de egalitate politică, în care se poate prea bine afla elementele guvernului reprezentativ"[54]. Subliniind trăsăturile distinctive ale unui guvern reprezentativ, el arată că scopul acestuia este „de a afla justiția, de a se conduce după rațiune"; acest scop se atinge, scrie el, prin „exercițiul suveranității, adică voinței și puterei colective". Suveranitatea va fi mai rău sau mai bine exercitată, după cum puterile în stat se echilibrează mai corect, suveranitatea rezultînd numai din exercițiul lor comun"[55].

Pledînd pentru principiul separării puterilor în stat, juristul român conferă reprezentantului puterii executive, fie rege, principe sau „oricum altfel", datoria de a fi „un provocator moral al reformelor devenite necesarii, un amic al progresului, un protector al celor suferinzi"[56]. Cu deosebită competență discută profesorul de drept penal de la „Sf. Sava" principiul independenței puterii judecătorești de celelalte puteri, caracteristică esențială a unui sistem politic reprezentativ sau constituțional[57].

---

[52] Cf. „Naționalul", I, 1858, nr. 15 din 27 ian. p. 53.
[53] Vezi și partea a II-a a studiului în „Naționalul", I, 1858, nr. 17, p. 61—62.
[54] Vezi partea a III-a a studiului în nr. 19, p. 70.
[55] Vezi partea a IV-a a studiului în nr. 21, p. 78.
[56] Cf. V. Boerescu, *Sistema reprezentativă*, V, în „Naționalul", I, 1858, nr. 23, p. 85—86.
[57] Cf. Idem, *Sistema reprezentativă*, VI, în „Naționalul", I, 1858, nr. 24, p. 89.

Trecînd la principiile ce se aplică individului într-un sistem politic reprezentativ, subliniind că prin stabilirea acestui sistem, oriunde, „privilegiul și exclusivismul au trebuit să înceteze", V. Boerescu trece în revistă principalele drepturi și libertăți cetățenești proprii democrației burgheze. Datoriile cetățenești, la fel ca și drepturile, sînt egale pentru toți membrii națiunii, arată el; deci, în primul rînd, „impozitele să nu fie sarcina numai a unei clase sociale" ci toți cetățenii „să contribuiască la tezaurul public, proporțional cu starea lor"; armata, de asemenea, să fie recrutată din toate clasele sociale [58].

Semnificativ pentru concepția democratică a lui Vasile Boerescu, pentru sensul ideilor sale, este ultimul articol al acestui serial, în care el își propune să răspundă obiecțiilor privind „aplicarea sistemului reprezentativ în țara noastră". Între altele, pentru a înlătura obiecția că poporul român nu ar fi pregătit pentru acest sistem politic, el arată că și în trecutul nostru istoric a funcționat legea progresului, care „e generală și caută să se aplice la toți popolii" [59]. Este o lege a progresului treptat, căci, scrie el, — anticipînd concepția moderat-conservatoare în care avea să-și circumscrie în viitor activitatea politică —, „în natura lucrurilor este că progresul spre a fi solid cată să meargă treptat".

Studiul lui Vasile Boerescu la care ne-am referit a fost întîmpinat cu aprobare de „Românul", prin pana lui C. A. Rosetti, adept și el, ca majoritatea patrioților români, al formulei monarhiei constituționale, ca formă de guvernămînt de domeniul posibilului în conjunctura dată, ca formă de tranziție spre „republica democratică" în cazul multora dintre ei, ca Rosetti însuși sau G. Costaforu. În răspunsul său la recenzia lui Rosetti, V. Boerescu saluta întîlnirea pe acest teren cu fruntașul radical [60]. Acest serial se înscria, de fapt, într-un ansamblu de preocupări ale publicistului român pentru reorganizarea generală a statului român, pe plan social-politic, economic și cultural. Pe plan politico-juridic, serialul este completat, într-un anumit punct al său, ceva mai tîrziu, cu un alt serial privind reformarea instituției avocaților [61].

Pe plan economic, exegezele sale din *Sistema reprezentativă*, pe linia sublinierii însemnătății burgheziei române, sînt completate cu seria de articole privind comerțul român și comercianții. De fapt, încă din nr. 7 al „Naționalului", de la sfîrșitul lunii decembrie 1857, proaspătul profesor de la „Sf. Sava" — pe lîngă altele, de drept comercial, o disciplină vacantă pînă la el [62] —, publica un articol de fond intitulat *Despre comerțul român*, pe care l-a transformat într-un adevărat serial, publicat în parte în paralel cu *Sistema reprezentativă*. Salutînd depășirea mentalității, tipic medievală, după care comerțul constituia o îndeletnicire demnă de dispreț, autorul pledează pentru luarea urgentelor măsuri în vederea dezvoltării acestuia, „prin instrucțiune, prin întinderea creditului, prin garanțiele

---

[58] *Ibidem*, p. 90.

[59] Cf. V. Boerescu, *Sistema reprezentativă. VII*, în „Naționalul", I, 1858, nr. 25 din 3 martie p. 93.

[60] Cf. „Naționalul", I, 1858, nr. 27 din 10 martie, p. 101.

[61] Vezi V. Boerescu, *Avocații*, în „Naționalul" I, 1858, nr. 69.

[62] Vezi, între altele, *Istoria universității din București*, ed. cit., p. 103.

legale" [63]. Dorind a se face util în mod concret comercianţilor, în numerele ulterioare, la rubrica cu acest titlu din ziar, el va trata diverse probleme de organizare a comerţului, interesînd pe comercianţi cu deosebire [64].

Preocupările lui V. Boerescu pentru viitoarele reforme interne — începînd cu aceea pe care o socotea de bază, a sistemei „reprezentative", aceasta constituind şi una dintre hotărîrile divanurilor ad-hoc —, nu puteau să nu îl ducă pe jurist la elaborări teoretice de un interes mai general, privind sensul acestor reforme. Într-un remarcabil articol, intitulat chiar *Viitoarele reforme*, el pune importante probleme de filosofie a istoriei în legătură cu aceste reforme. Mai întîi, subliniază o cerinţă fundamentală pentru orice adevărată reformă : aceea de a fi opera însăşi a naţiunii. „Numai atunci instituţiunea devine durabilă şi va produce un fruct real, — scrie el — cînd se va identifica cu naţiunea, cînd va trece în obiceiurile ei" [65]. În sensul acestei definiţii, el dă exemplu Regulamentul Organic, care, deşi cuprindea „multe lucruri bune şi juste", nu s-a putut identifica cu naţiunea română, „a produs un efect atît de slab", cea mai mare parte a dispoziţiilor din el, rămînînd „ca o literă moartă" [66].

O importantă reformă internă de care el se ocupă, căreia îi dedică un serial de articole, este aceea a reformei instrucţiei publice. Dar a anticipat de la început, în legătură cu însăşi această reformă, însemnătatea pe care o au în concepţia sa o altă categorie de reforme decît cele administrative şi civile, anume reformele morale. Este neîndoielnic că publicistica social-politică a lui Vasile Boerescu, ca şi întreaga lui activitate patriotică din anii luptei pentru formarea şi edificarea statului naţional român, sînt legate de această latură moralizatoare a preocupărilor sale. Aşa cum avea să scrie, într-un comentariu de la sfîrşitul lunii iulie 1858, aceste reforme îşi propuneau „a reforma individul, a inspira morala, a îndrepta moravurile, a biciui viciurile" [67]. Emanciparea morală a individului constituia, adăuga el, condiţia fără de care naţiunea nu se putea pune „pe adevăratul drum al progresului".

În regenerarea morală a naţiunii, ca şi în renaşterea naţională în general, în concepţia lui V. Boerescu, ca şi în cazul altor gînditori şi patrioţi ai epocii, un rol important, esenţial, în sensul asigurării viitorului, trebuia să-l aibă tineretul. Junimea, scrie el, constituia „sănătatea naţiunei" [68]. Însemnătatea pe care el o conferă reformelor din domeniul instrucţiei publice, cărora le va consacra un serial în paginile „Naţionalului" îşi are explicaţia, fără îndoială, şi în această latură moralizatoare a preocupărilor sale, legate de rolul junimii în epocă, precum şi, în general, cu preocupările lui de dascăl, de om de şcoală. Citînd numele lui Leibnitz, Locke, Rousseau şi Kant, el subliniază, în spiritul tradiţiei iluminismului,

---

[63] Vezi V. Boerescu, *Despre comerciul român*, în „Naţionalul", I, 1857, nr. 7 din 26 dec. p. 25. Partea a II-a şi a III-a în nr. 70 din 11 aug., p. 275—276 şi nr. 72, din 18 aug. p. 284—285.

[64] Vezi „Naţionalul", I, 1858, nr. 9, p. 33; nr. 14, p. 53; nr. 21, p. 80; nr. 22, p. 83; nr. 26, p. 97—98; nr. 29, p. 109; precum şi nr. 65, p. 256; nr. 100, p. 395.

[65] Cf. V. Boerescu, *Viitoarele reforme*, în „Naţionalul", I, 1858, nr. 36 din 14 aprilie, p. 137.

[66] *Ibidem.*

[67] Cf. „Naţionalul", I, 1858, nr. 64 din 21 iulie, p. 251.

[68] Vezi V. Boerescu, *Junimea română*, în „Naţionalul", I, 1858, nr. 32, din 31 martie, p. 121.

rolul primordial al şcolii în dezvoltarea societăţii româneşti, insistînd asupra relaţiei instrucţie-educaţie, asupra interdependenţei acestor doi factori [69].

Făcînd un scurt istoric al învăţămîntului naţional, de la Gh. Lazăr pînă în zilele sale, şi scoţînd în evidenţă progresul realizat, el deduce că este încă „mult de făcut pentru viitor" [70]. Deosebit de preţioase sînt în acest context aprecierile sale privind însemnătatea instrucţiunii primare, aceasta fiind „condiţiunea necesară a progresului şi prosperităţii unei naţiuni" [71]. Spirit critic, el notează însă că „din nefericire, astă instrucţiune s-a neglijat prea mult". Propune, aşadar, o reorganizare generală a învăţămîntului la sate, în sensul unei reforme imediate, cu mijloacele disponibile de atunci, şi alta de viitor, completă, în contextul reformei întregului învăţămînt [72].

În afara serialului privind instrucţiunea publică, care, strîns la un loc, ar putea alcătui o lucrare de sine stătătoare, V. Boerescu a abordat în „Naţionalul" şi problematica altor reforme interne, în strînsă legătură cu aşteptatele hotărîri ale Conferinţei de la Paris, apoi în raport cu textul Convenţiei de la Paris. Jurist ca formaţie, spirit practic, Vasile Boerescu a conferit poziţiei marilor puteri în „problema românească" însemnătatea care i se cuvenea, şi în cursul lucrărilor Conferinţei de la Paris, în legătură cu presupunerile care se făceau pe marginea dezbaterilor, el şi-a exprimat în paginile „Naţionalului", în spiritul pozitiei tuturor patrioţilor români, speranţa că viitoarele decizii ale Conferinţei vor satisface cererile divanului ad-hoc,vor sancţiona hotărîrile lor, aşa cum indica şi sensul tratatului de la Paris. Dar unele rezerve a avut în această privinţă, din vreme, atunci cînd, de pildă, la 5 mai 1858, nota că „diplomaţia practică nu are niste legi fixe", sfătuind pe cititori să aştepte în linişte şi ordine sfîrşitul Conferinţei [73].

Într-un moment în care hotărîrile Conferinţei erau cunoscute neoficial, în „Naţionalul" din 14 august, printr-un remarcabil comentariu, V. Boerescu făcea o apreciere de sinteză asupra trecutului istoric şi îndatoririlor prezentului, abordînd o temă pe care o relua în numeroase alte articole. Trecutul mai îndepărtat fusese — scrie el — „un lung şir de lupte, de suferinţe, de încercări şi tentaţiuni dificili şi spinoşi", cel mai apropiat, mai ales după 1830, „o aspiraţiune continuă la recîştigarea drepturilor noastre autonomice", o perioadă în care românii „se luptară pentru limbă, literatură, politică, spre a-şi pune naţiunea pe drumul legalităţii şi justiţiei" [74]. Cu un ton patetic, rar întîlnit în scrierile sale, el încheia articolul cu un îndemn la redeşteptare naţională, la patriotism, la unitate naţională, la concentrarea energiilor în vederea unei acţiuni comune: „toţi să ne dăm mîna, toţi să facem un corp, toţi să ştim că trebuie să rupem cu trecutul periciunei, şi să ne animăm la o viaţă nouă şi durabilă; viaţa

---

69 Idem, *Reformele. Instrucţiunea publică*, I, în „Naţionalul" nr. 17 din 17 aprilie, p. 140.
70 *Ibidem*, p. 141.
71 Vezi partea a II-a în „Naţionalul", I, 1858, nr. 38 din 21 aprilie, p. 146.
72 Cf. partea a III-a, nr. 41, p. 157—158. Următoarele părţi, IV-IX, în nr. 45 p. 173—174; nr. 47, p. 181—182; nr. 49, p. 189—191; nr. 51, p. 200—201; nr. 52, p. 204—205; nr. 54, p. 211—212.
73 Cf. „Naţionalul", I, nr. 42, 5 mai 1858, p. 161.
74 Cf. „Naţionalul", I, 1858, nr. 71 din 14 aug. p. 280.

patriotismului, a moralei, a demnității!"[75]. Era această cale din urmă, mai arătase el, calea care avea să ne asigure în viitor și sprijinul Europei civilizate, respectarea garanției dată de ea existenței noastre politice.

Dezvoltînd tema acestui comentariu, o lună mai tîrziu, V. Boerescu publică un excelent articol-eseu, intitulat semnificativ *Trecutul și prezentul*[76], care amintește de un articol cu un titlu apropiat, publicat cu ani în urmă și presupus inițial a fi aparținut lui N. Bălcescu[77].

În spiritul chemării la patriotism și unitate națională adresată contemporanilor, în acest moment următor Convenției de la Paris, care marca o nouă etapă în lupta pentru Unire — o etapă în care decisive erau voința și hotărîrea de acțiune a poporului român însuși, în care acesta își lua, cum se spune, soarta în propriile sale mîini —, V. Boerescu pledează pentru o revigorare a mișcării unioniste, pentru o adaptare rapidă la noua situație politică printr-o mai clară edificare a programului de luptă al „partidei naționale" în direcția obiectivului major: asigurarea ca rezultat al noilor alegeri, pe baza prevederilor Convenției, a unor adunări elective competente și responsabile, care să asigure succesul mișcării unioniste.

În articolul *Partidele*, pornind de la premiza că existența unor partide diferite bazate pe „convicțiune și conștiință" este legitimă, salută tendința, observată și în străinătate de adversarii Unirii, spre o regrupare a majorității spiritelor, a tuturor grupărilor politice într-o partidă națională, care urmărea „progresul și dreptatea, drepturile neprescriptibile cari rezultă din autonomia noastră, demnitatea națională, dărîmarea privilegiilor, egalitatea de drepturi și datorii etc."[78]. În același timp, critică pe cei care, organizați în „fracțiuni" mai degrabă decît în partide, acționează nu în numele unor principii, al unor interese generale, ci al unor interese personale. El îndeamnă la solidaritate națională și responsabilitate, dar în același timp la disciplină. „Să procedăm — se adresează el viitorilor alegători — cu ordine, cu pace, și să depărtăm de la noi orice idee de dezordine sau de manifestări zgomotoase. Să avem o singură țintă, aceea de a trimite în Cameră oameni morali, independinți și cu un adevărat patriotism"[79].

În acțiunea propagandistică a lui V. Boerescu și a „Naționalului", din toamna anului 1858, un loc important l-a ocupat seria articolelor menite să explice cititorilor conținutul prevederilor Conferinței de la Paris, să formuleze în același timp o serie de critici, de ordin formal sau principial, pe marginea textului acestui act politic. Spre deosebire de alte serii de articole ale sale, aceasta[80] va fi antologată de autor și publicată

---

[75] Ibidem.

[76] Vezi V. Boerescu, *Trecutul și prezentul*, în „Naționalul", I, 1858, nr. 80 din 15 sept, p. 316; o parte a sa a fost publicată în antologia *Gîndirea social-politică despre Unire*, Editura politică, București, 1966, p. 200—201.

[77] Pentru această discuție vezi C. Bodea, *Din activitatea revoluționară a „Junimii române" de la Paris între 1851—1853*, în „Studii", XIV, 1961, nr. 5. p. 1173—1174.

[78] Cf. V. Boerescu, *Partidele*, în „Naționalul", I, 1858, nr. 77 din 4 sept. p. 303.

[79] *Ibidem*, p. 304.

[80] Seria articolelor începe la data de 29 sept., sfîrșind cu al 10-lea număr, la 6 noiembrie; totodată, V. Boerescu publică în ziar, în paralel, începînd de la 19 oct. și terminînd la 20 nov., textele Convenției și protocoalelor Conferinței de la Paris, ulterior integrate și ele în volumul separat, după comentariile sale.

aparte, servind şi în această formă mişcării pentru unire.[81] Recunoscători puterilor semnatare pentru „tot binele ce se vede în Convenţiune", pentru recunoaşterea tratatelor încheiate cu Poarta, pentru „începutul de unire între ambele Principate", pentru forma regimului constituţional, pentru „dărîmarea privilegiilor", egalitatea înaintea legilor şi celelalte, în acelaşi timp, scrie el, nu ne-am temut de a arăta „inconvenienţele legii electorale" şi nu ne vom teme de a arăta şi „oarecare nedomiriri şi dificultăţi" din textul Convenţiei. Între altele, referitor la titlul de „Principatele Unite", dat de Convenţie, el constată că acestă era rezultatul dezacordului dintre marile puteri şi semnifica o „semi-unire", „o unire reală pînă la un punct, însă nu completă, ci începută". Urma, scrie el mai departe, ca românii „prin o purtare cu tact şi prudenţă să o poată complecta"[82].

Cele mai multe din observaţiile expertului în drept internaţional, care era Vasile Boerescu, priveau articolele referitoare la raporturile cu Poarta. Recunoscînd ca partea cea mai importantă a Convenţiei tocmai recunoaşterea capitulaţiilor prin art. 2, autorul constată o serie de formulări de ordin echivoc sau contrazicînd principiul proclamat[83]. În afara articolelor din această serie, menite să explice pentru cititorii „Naţionalului" conţinutul prevederilor Convenţiei de la Paris şi, în raport de ele, să-i pregătească pentru noile alegeri de adunări elective, V. Boerescu a mai publicat în paginile ziarului alte cîteva articole, remarcabile pentru ideologia social-politică a profesorului jurist de la „Sf. Sava", pentru rolul său în lupta pentru Unirea Principatelor în această etapă decisivă[84]. În ajunul alegerilor pentru adunările elective, în articolul intitulat *Credinţa noastră*, el afirma, cum indică titlul, o profesie de credinţă, programul său şi al ziarului, în conjunctura dată. „Convenţia de la 19 August — scrie el — este singura noastră programă, singura busolă a conduitei noastre. A voi să trecem peste dînsa este a cădea în ilegalitate, a încerca imposibilul, a ne expune la eventualităţi grave"[85].

Într-un alt articol semnificativ intitulat *Legalitatea*, el amplifică demonstrarea punctului de vedere după care partizanii progresului trebuie să transforme Convenţia de la Paris, deci actul marilor puteri garante, într-o platformă de luptă împotriva duşmanilor din afară, în primul rînd, a reacţiunii interne, în al doilea rînd. A fi în legalitate, explică el, însemnează a urma Convenţia, „dorind stabilitatea, pacea şi buna ordine", excluzînd pretextul unor intervenţii din afară. Dar legalitatea, aşezarea pe temeiurile Convenţiei de la Paris, menţionează juristul român, nu însemnează „indiferinţa în faţa unei violaţii, nici tăcerea apatică, nici destinderea progresului, nici întunericul neştiinţei, nici amorţeala neactivităţii". Dimpotrivă, „prin legalitate înţelegem lumina ce se face prin o critică independintă şi nepasionată, apărarea demnă, energică, dar paci-

---

[81] Vezi V. Boerescu, *Esplicarea Convenţiunei relativă la organizarea Principatelor Române* Bucureşti, Tipografia Jurnalului „Naţionalul", 1858, 90 + 23 + 88 p.

[82] *Ibidem*, p. 7.

[83] *Ibidem*, p. 17 şi urm.

[84] Vezi Apostol Stan, *Vasile Boierescu*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1974 p.14—27, de asemenea, pentru activitatea anterioară revenirii de la studii, vezi, Cornelia Bodea, *Cîteva ecouri ale propagandei unioniste din apus între 1856—1857*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 497—503.

[85] Vezi V. Boerescu, *Credinţa noastră*, în „Naţionalul", I, 1858, nr. 92 din 26 oct. p. 363.

fică a drepturilor noastre, discuţiunea liberă şi convenabilă, un progres moderat şi pacific, binefacerile ştiinţei şi adevărului" [86].

Într-un alt remarcabil articol, *Starea de faţă*, V. Boerescu enunţă întregul program al mişcării naţionale în direcţia reformelor politice şi economice, într-un moment cînd a face aceste reforme însemna, cum scrie el, „a transforma în totul" vechea organizaţie [87]. Pe plan politic, spre deosebire de trecut, autonomia urma să devină o realitate, „iar nu literă moartă", un guvern „liber şi independent prin acţiunea sa" trebuia să pună capăt influenţelor externe. Pe plan social, reformele proiectate, în primul rînd, desfiinţarea privilegiilor, urmau să ducă la altă societate decît cea împărţită în două „tabere inamice" ca în trecut, o societate nouă în care „să echilibrăm toate interesele", în care să se instaureze „înfrăţirea, unirea, armonia, tot ce constituie puterea unui corp omogen" [88]. În această nouă societate, drepturile ca şi datoriile vor fi egale, la recrutare, la biruri, la împărţirea funcţiilor în stat; principiul egalităţii urma să devină real, spera juristul român. Totodată, toate măsurile pentru prosperitatea comerţului şi industriei, a transporturilor, a lucrărilor edilitare, vor putea deveni fapte, în prezenţa unui guvern „liber în acţiunea sa" şi a unui sistem de control a bugetelor.

În timpul campaniei pentru alegerile adunărilor elective, juristul român şi-a pus serviciile în sprijinul acestei campanii, prin presă, prin cuvînt sau la tribunal, acţionînd pentru aplicarea şi interpretarea corectă a dispoziţiilor legii electorale. Începînd de la data de 7 dec. 1858, într-o rubrică specială care va dura pînă la data dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza şi intitulată *Timpul reclamaţiilor*, un fel de serial, el va comenta în „Naţionalul" reclamaţiile cetăţenilor trecuţi în listele de alegători sau în contra acelor trecuţi pe nedrept în aceste liste. Adesea, ca jurist, va discuta aici detalii procedurale legate de aceste reclamaţii, cerînd tribunalelor probitate şi imparţialitate în rezolvarea acestora [89].

Îi va fi fost dat lui Vasile Boerescu şi „Naţionalului" său să salute cu entuziasm dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza într-un remarcabil articol, *Alesul românilor* [90] şi, ulterior, să-şi pună serviciile în slujba noului domn [91], în importante domenii ale edificării statului naţional român.

Toţi cei trei profesori de drept de la „Sf. Sava", la care ne-am referit, prin publicistica şi activitatea lor şi-au adus un aport de seamă — care merită să fie din plin relevat — la lupta pentru Unirea Principatelor, la cauza progresului politic şi social al poporului român în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

---

86 Vezi V. Boerescu, *Legalitatea*, în „Naţionalul", I, 1858, nr. 99 din 20 nov., p. 987.

87 Idem, *Starea de faţă*, în „Naţionalul", I, 1858, nr. 100 din 23 nov., p. 392.

88 *Ibidem*.

89 Idem, *Timpul reclamaţiilor*, în „Naţionalul", II, 1858, nr. 1, din 7 dec. p. 1—2; nr. 2 din 11 dec. p. 5—6.

90 Idem, *Alesul românilor*, în „Naţionalul", II, 1859, din 1 febr. p. 62.

91 Vezi, în acest sens, Apostol Stan, *op. cit.*, p. 23—42.

L'APPORT DES FONDATEURS DE L'ÉCOLE ROUMAINE DE DROIT À LA PROPAGANDE UNIONISTE (1857—1859)

RÉSUMÉ

Se référant à la tradition patriotique de l'école roumaine, l'auteur relève le rôle important joué dans la propagande unioniste par les grands juristes de l'époque, fondateurs de l'école roumaine de droit de Bucarest : Constantin Bosianu, Gheorghe Costaforu, Vasile Boerescu. On analyse en premier lieu nombre de leurs articles — dont certains en sériels, réprésentant de véritables études — parus dans des journaux qu'ils ont dirigés ou auxquels ils ont collaboré, tels ,,România", ,,Naţionalul" et ,,Timpul", étant mise en relief la valeur de ceux-ci, l'importance qu'ils présentent en tant que partie historique de leur œuvre socio-politique et juridique.

Dans le même temps on souligne le rôle de ces contributions dans la presse unioniste, vu la réputation des auteurs en tant qu'hommes de science spécialistes dans des domaines directement impliqués dans la problématique de la lutte pour l'Union des Principautés Roumains (entre autres, spécialistes du domaine du droit public et international).

CU PRIVIRE LA STRUCTURA POPULAŢIEI ORAŞULUI BUCUREŞTI ÎN EPOCA UNIRII PRINCIPATELOR

DE

ŞERBAN RĂDULESCU-ZONER şi IRINA GAVRILĂ

Recensămîntul efectuat „în iarna anului 1860", [1] curînd după înfiinţarea unui oficiu modern de statistică de către Dionisie Pop Marţian, ne dă posibilitatea de a reconstitui parţial structura populaţiei oraşului Bucureşti din perioada realizării, într-o primă etapă, a statului naţional unitar român. Faptul că menţionatul recensămînt a avut loc după aproximativ un an de la Unirea Principatelor [2] nu modifică concluziile noastre deoarece procesele de natalitate, mortalitate, imigraţie şi emigraţie din cursul a numai 12 luni, nu puteau schimba decît într-o măsură neglijabilă, situaţia existentă în ianuarie 1859. Prin urmare contăm, din acest punct de vedere, pe un coeficient redus de eroare în rezultatele calculelor, efectuate cu scopul cunoaşterii populaţiei bucureştene din rîndul căreia s-au constituit, cu precădere [3], acele „mulţimi" ce au jucat un rol hotărîtor în alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite. Putem dimensiona astfel raportul de forţe sociale din acel moment şi trage totodată concluzii asupra gradului de dezvoltare economică a oraşului Bucureşti cînd acesta urma să devină capitala României.

Faptul că rezultatele anchetei noastre nu permit totuşi, conform celor menţionate mai sus, o reconstituire perfectă a structurii populaţiei bucureştene din anul 1859 se datoreşte unor carenţe, de natură obiectivă şi subiectivă, ale recensămîntului la care ne referim. Recenzorii au întîmpinat în unele cazuri dificultăţi privind stabilirea precisă a profesiunii celor recenzaţi, deoarece societatea românească de la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea se afla într-o fază de tranziţie, sub aspect socio-economic, încît diviziunea socială a muncii, proprie noului mod de producţie capitalist era departe de a se fi încheiat. Majoritatea aşa-numitelor „fabrici" erau de fapt fie ateliere de cooperaţie capitalistă

---

[1] „Analele statistice pentru cunoştinţa părţii muntene din România" (în continuare: „Analele statistice") IV, nr. 13–16, 1863, p. 1. A nu se face confuzie cu datele statistice ale „Recensămîntului stabilimentelor industriale" (1863), care n-au fost folosite în acest studiu.

[2] Primele rezultate au fost publicate în „Analele statistice", I, nr. 2, 1860, p. 40–109.

[3] Bucureştenilor li s-au alăturat mii de ţărani, veniţi mai ales din satele apropiate: vezi Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1969, p. 86; de asemenea Constantin C. Giurescu *Bucureştii şi alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1960, p. 379 şi 384.

„Revista de istorie", Tom. 37, nr.1, p. 47–62, 1984.

simplă, fie manufacturi [4], numeroşi meseriaşi aveau prăvălii pentru desfacerea propriilor produse sau le vindeau în calitate de negustori ambulanţi, diverşi „liber profesionişti" sau funcţionari, mai ales în posturi de conducere, erau în primul rînd mari latifundiari [5], etc. „În starea în care ne aflăm [...], din cauză că sîntem la începutul diviziunii lucrului, rezultă şi greutatea operaţiunii ce voim a întreprinde fiindcă mulţime de economi au două sau trei ocupaţiuni şi trebuie o deosebită cercetare pentru a distinge care este ocupaţiunea principală", au ţinut să sublinieze, într-un scurt comentariu, realizatorii recensămîntului, adăugînd că, „pentru a face un econom să nu figureze cu mai multe ocupaţiuni în acelaşi timp, fiecare s-a pus în categoria ocupaţiunii sale principale în care, adică, sprijineşte mai mult existenţa economică a lui şi a familiei sale" [6].

Alte dificultăţi, întîmpinate de astă dată de noi în interpretarea rezultatelor respectivului recensămînt, se datoresc concepţiei iniţiatorilor de atunci al acestuia asupra modului de clasificare a locuitorilor recenzaţi în funcţie de profesia fiecăruia. Conform instrucţiunilor din 1859 „privitoare la receniunea generală a Ţării Româneşti", instrucţiuni semnate de ministrul de interne, Nicolae Creţulescu, şi de şeful oficiului de statistică, Dionisie Pop Marţian, toţi locuitorii ce nu erau „fabricanţi", meseriaşi şi comercianţi precum şi angajaţii acestora, lucrători în „fabrici", calfe, ucenici şi servitori au fost consideraţi a face parte dintr-o singură categorie sub denumirea de „populaţie agricolă şi a profesiunilor libere" [7]. La această categorie, la care fusese, ca atare, înregistrată o populaţie foarte eterogenă, după cum se va putea constata în cele ce urmează, s-au indicat separat capii de familie, membrii de familie, indiferent de vîrsta şi starea civilă a acestora cu condiţia de a fi fost în întreţinerea respectivului cap de familie, precum şi numărul de servitori angajaţi. La fel s-a procedat şi cu înregistrarea „fabricanţilor", meseriaşilor şi negustorilor, adăugîndu-se, în primul caz, o rubrică cu cifra de lucrători angajaţi în fabrici iar, în al doilea caz, cîte o rubrică cu numărul calfelor şi al ucenicilor [8]. Prin urmare, la populaţia din menţionata categorie precum şi la „fabricanţi", meşteşugari şi negustori patroni au fost înregistraţi separat capii şi membrii de familie pe cînd la lucrători, calfe, ucenici şi servitori a fost indicat doar numărul celor angajaţi, ei fiind consideraţi capi şi membri unici de familie [9], indiferent de vîrsta şi starea lor civilă. Rezultă că cei, puţini la număr, aflaţi în întreţinerea celor angajaţi în fabrici, ateliere şi prăvălii, etc., dacă aveau domiciliul în Bucureşti [10], au fost înregistraţi în rubrica „populaţia agricolă şi a profesiunilor libere", odată ce în această categorie

---

[4] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 121, 128—129.

[5] „Analele statistice", IV, nr. 13—16, 1863, p. 1.

[6] Ibidem.

[7] *Instrucţiuni privitoare la recensiunea generală a Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1859, p. 14.

[8] *Ibidem*, p. 16—29.

[9] *Ibidem.*

[10] Ucenicii (copii), calfele, servitorii şi puţinii lucrători din fabrici (296 suflete) erau în majoritate imigranţi de la ţară, unde îşi aveau familia, veniţi în oraş pentru a-şi cîştiga existenţa, din care cauză considerăm că puţini dintre aceştia aveau membri de familie de întreţinut în Bucureşti. Aceştia din urmă (soţii, fraţi şi surori, dacă nu aveau la rîndul lor o slujbă, apoi bătrînii, copii legitimi şi nelegitimi) au fost înregistraţi conform celor menţionate mai sus.

nu fuseseră încadraţi doar cei legaţi, sub o formă sau alta de producţia agricolă (proprietari, arendaşi, muncitori agricoli, clăcaşi) şi „liber profesionişti", inclusiv funcţionarii de tot felul, ci şi diverşi locuitori fără ocupaţie, oameni scăpătaţi, cerşetori.

Tabelul nr. 1

Repartizarea locuitorilor în cele 5 sectoare („văpsele") ale Bucureştilor

Sectorul („vopseaua")	Suprafaţa (km²)	Nr. locuitori	Densitatea populaţiei	% din totalul populaţiei oraş
Roşu	1,156	18304	15833,9 suflete/km²	15,03
Galben	4,038	25428	6257,1 suflete/km²	20,88
Verde	7,627	32752	4294,2 suflete/km²	26,90
Albastru	5,939	19792	3332,5 suflete/km²	16,25
Negru	3,688	25458	6902,9 suflete/km²	20,94
Total	22,448	121734		

În ciuda acestor imprecíziuni şi deficienţe pe care, în parte, am încercat să le corectăm, datele statistice ale recensămîntului din 1860 şi rezultatele prelucrării lor ne oferă, după cum am subliniat mai sus, informaţii interesante şi suficient de concludente asupra structurii populaţiei bucureştene din „epoca Unirii".

În momentul încheierii operaţiei de recenzare a populaţiei, Bucureştii ar fi avut 121.734 suflete (65.041 bărbaţi şi 56.693 femei) ce reprezentau 5,07% din numărul de locuitori ai Ţării Româneşti (2.400.921) şi 3,15% din cei al Principatelor Unite (3.864.838) [11].

Populaţia oraşului era răspîndită pe o suprafaţă de 22,448 km², avînd prin urmare o densitate medie de 5.422 suflete/km² [12].

Bucureştii erau, la mare distanţă faţă de celelalte aşezări citadine ale ţării, cel mai populat oraş, Iaşii, a doua capitală a Principatelor Unite, respectiv a Moldovei, aveau doar 65.745 locuitori iar cifrele populaţiei, diferitelor oraşe reşedinţă de judeţ, cu unele excepţii (Ploieşti = 26.468 ; Craiova = 21 521 ; Brăila = 15.769 ; Botoşani = 27.147 ; Galaţi = 26.050), nu depăşeau valoarea de 15.000 suflete. Dealtfel, în unele judeţe oraşele-reşedinţă aveau numai cîteva mii de locuitori [13].

Aceste cifre indică locul pe care Bucureştii îl ocupau la acea vreme în domeniul producţiei industriale şi meşteşugăreşti cît şi al circulaţiei mărfurilor, ceea ce a determinat Comisia Centrală a Principatelor Unite de a alege principalul oraş al Ţării Româneşti drept capitală a statului naţional român [14], odată cu deplina sa unificare administrativă, proclamată solemn la 24 ianuarie 1862.

[11] „Analele statistice", I, nr. 2, 1860, p. 109; vezi şi L. Colescu, *Population de la Roumanie*, Berlin, 1903, p. 10.

[12] Întocmit de noi după „Plan der Stadt Bukarest auf Grundlage einer älteren ökonomischen Aufnahme, reambuliert von Friedrich Jung, k.k. Hauptmann, 1856 (scara 1/5760, 1 Wiener Zoll = 80 Klafter). „Planul Jung", care se poate vedea numai la Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti, a fost utilizat de Primăria Capitalei, pentru necesităţile edilitare şi urbanistice, pînă în 1893: vezi Ana Toşa-Turdeanu, *Oraşul Bucureşti în cartografie pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în „Materiale de istorie şi muzeografie", I, 1963, p. 24.

[13] Cf. M. Dinescu, *Fii neamului de la 1859 la 1915*, Iaşi, 1920, p. 56—57, şi 30—35.

[14] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 99.

Tabelul

Structura populaţiei oraşului Bucureşti

Sector (văpsea)	Populaţia agricolă şi a profesiunilor libere				Meseriaşi					
	Capi de familie	Membrii familie	Total	Servitori	Capi de familie	Membrii familie	Total	Calfe	Ucenici	Servitori
Roşu	1664	3260	4924	2189	931	2080	3011	1114	860	310
Galben	3698	8058	11756	3457	1465	3668	5133	508	324	64
Verde	3354	11541	14895	2248	2394	6690	9084	631	507	416
Albastru	4885	9068	13953	1113	633	1585	2218	107	121	41
Negru	3565	8496	12061	886	1385	3699	5084	372	426	63
Total	17166	40423	57589	9893	6808	17722	24530	2732	2238	894

[17] Realizat conform datelor extrase din „Analele statistice", I, nr. 2, 1860, f. 40—109. noi cu date statistice provenite din aceeaşi sursă sau cu cifre rezultate din prelucrarea lor.

În pledoaria sa pentru stabilirea capitalei României la Bucureşti, discurs pronunţat în faţa Comisiei Centrale la 1 octombrie 1859, Mihail Kogălniceanu a susţinut, printre altele, că acest oraş, aproape de Dunăre, „de arterul principal al comerciului, al bogăţiei Principatelor Unite", avea, spre deosebire de vechea capitală a Moldovei, „o populaţiune numeroasă, compactă şi eminamente românească", elementul predominant constituindu-l „starea de mijloc" [15].

Aceste aprecieri ale lui Mihail Kogălniceanu capătă o expresie concretă, cu anumite nuanţe, în cifrele recensămîntului la care ne referim [15bis].

Tabelul nr. 2 cuprinde rezultatele centralizate ale recensămîntului, locuitorii Bucureştilor fiind clasificaţi în funcţie de profesia capilor de familie, conform amintitelor instrucţiuni ale lui Nicolae Kretzulescu şi Dionisie Pop Marţian. Tabelul nr. 3 exprimă reprezentarea procentuală, pe întreaga suprafaţă a oraşului şi în cadrul fiecărui sector, a populaţiei bucureştene, la unele categorii de profesii.

După cum rezultă din tabelul nr. 3, ceva mai mult de o cincime din numărul locuitorilor oraşului Bucureşti făceau parte din familii de meseriaşi iar 14,07% din rîndul celor de comercianţi, pe cînd aşa-numiţii fabricanţi, împreună cu membrii familiilor lor, nu reprezentau decît 0,23%. Spre deosebire de profesiile menţionate, valorile din rubrica „populaţia agricolă şi a profesiunilor libere" a aceluiaşi tabel nu sînt concludente deoarece recenzorii au înscris la această categorie, după cum am menţionat, o populaţie foarte eterogenă, ceea ce rezultă din tabelul nr. 4.

[15] *Protocoalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*, protocolul LXIV, şedinţa din 1 oct, 1859, cf. *Istoria oraşului Bucureşti*, red. resp. Florian Georgescu, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, 1965, p. 292.

[15bis] Vezi în această problemă şi articolul lui Radu I. Vasile, *Urbanizare şi urbanism în România. Structuri socio-profesionale în oraşele din Muntenia (1863)*, în „Revista de istorie", tom., 36, 1983, nr. 8, p. 824—846.

nr. 2

în funcţie de profesia capilor de familie[17]

Fabricanţi					Comercianţi						Total suflete
Capi de familie	Membri familie	Total	Lucrători ajutoare	Servitori	Capi de familie	Membri familie	Total	Calfe	Ucenici	Servitori	
1	8	8	8	—	997	2274	3271	1223	473	913	18304
48	123	171	174	76	822	1965	2787	373	200	405	25428
11	36	47	49	11	1042	3025	4065	40	63	694	32752
15	36	51	54	48	501	1249	1750	53	35	248	19792
3	7	10	11	51	1380	3865	5245	413	129	707	25458
78	209	287	296	186	4742	12378	17120	2102	900	2967	121734

Următoarele tabele, în cazul în care nu este făcută o menţiune specială, au fost întocmite de

Cifrele din tabelul nr. 4 au fost publicate în 1863 cu menţiunea că exprimă „împărţirea populaţiunii astfel cum s-a aflat în iarna anului 1860" [16], reprezentînd, ca atare, unele rezultate ale recensămîntului la care ne referim. În aceeaşi notă explicativă se mai sublinia că „afară de ocupaţiunile specificate", „s-au mai găsit şi altele, dar neînsemnătatea lor şi micul lor număr nu le-a dat dreptul la o menţiune în coloane". Datorită acestui procedeu şi a unor adausuri efectuate ulterior, apar mici neconcordanţe între cifrele date publicităţii imediat după încheierea lucrării de recenzare a locuitorilor, la începutul anului 1860 (prin prelucrarea

Tabelul nr. 3

Reprezentarea procentuală a populaţiei la unele categorii de profesii (capi şi membri de familie)

Sector (vopsea)	Populaţie agricolă şi a profesiunilor libere			Meseriaşi			Fabricanţi			Comercianţi		
	Nr. absolut	% 1	% 2	Nr. absolut	% 1	% 2	Nr. absolut	% 1	% 2	Nr. absolut	% 1	[illegible]
Roşu	4924	26,90	8,55	3011	16,44	12,27	8	0,04	2,79	3271	17,87	[illegible]
Galben	11756	46,23	20,42	5133	20,18	20,92	171	0,67	59,58	2787	10,96	[illegible]
Verde	14895	45,51	25,86	9048	27,73	37,04	46	0,14	16,37	4067	12,35	[illegible]
Albastru	13953	70,49	24,82	2218	11,20	9,05	51	0,25	17,78	1750	8,84	[illegible]
Negru	12061	47,37	20,95	5084	19,97	20,72	10	0,03	3,48	5245	20,60	[illegible]
Total suflete	57589			24530			287			17120		
% din totalul populaţiei		47,30			20,16			0,23			14,07	

$\%_1$ = procent din totalul populaţiei pe sector
$\%_2$ = procent din totalul pe categorii de profesii în întregul oraş

cărora am întocmit tabelul nr. 3), şi cele publicate în 1863, printre care şi cele cuprinse în tabelul nr. 4. Diferenţele care rezultă influenţează însă într-o măsură neglijabilă concluziile de mai jos, la care am ajuns prin coroborarea datelor statistice cuprinse în tabelele 3 şi 4.

[16] Analele statistice, IV, nr. 13—16, 1863, p. 1.

Prin separarea diferitelor ocupaţii ale locuitorilor incluse de către recenzorii din 1860 în rubrica „populaţiei agricole şi a profesiunilor libere" şi introducerea respectivelor cifre în calcul, alături de cele menţionate mai sus privind numărul locuitorilor din rîndul familiilor de meseriaşi, fabricanţi şi comercianţi, constatăm că populaţia oraşului Bucureşti, în funcţie de profesia capilor de familie, avea structura redată parţial în cifrele procentuale ale tabelului nr. 5.

Din motivele menţionate mai sus, nu am inclus în tabelele nr. 3 şi 5 cifre procentuale corespunzătoare numărului de lucrători în „fabrici", calfe, ucenici şi servitori.

Un raport mult mai concludent, între diferitele forţe sociale din Bucureşti, poate fi stabilit luînd în calcul doar numărul capilor de familie din categoriile de locuitori cuprinse în tabelul nr. 2, parţial din tabelul nr. 4 şi numărul de lucrători, calfe, ucenici şi servitori, angajaţi, asimilaţi capi de familie, în lumina instrucţiunilor lui N. Kretzulescu şi D. Pop Marţian.

Cifrele tabelelor nr. 6 şi 7 conturează stadiul din 1860 a procesului de transformare a structurii societăţii bucureştene în cadrul trecerii de la feudalism la capitalism.

Constatăm că, în sectorul producţiei de mărfuri, elementul preponderent îl constituiau meşteşugarii ce reprezentau 13,34% din totalul capilor de familie recenzaţi. Marea majoritate a acestora nu folosea muncă salariată sau avea un număr foarte redus de angajaţi. Din cei 6 808 meseriaşi capi de familie (circa o treime din meşteşugarii Ţării Româneşti[18], 93,1% lucrau cu mai puţin de 4 angajaţi şi 6,52% cu cel mult 8 oameni[19]. După cum rezultă din tabelele mai sus menţionate, proporţia calfelor (5,35% din totalul capilor de familie recenzaţi în Bucureşti) era mai mare decît a ucenicilor (4,38%), raportul calfe-meseriaşi şi ucenici-meseriaşi fiind în medie de 0,40 şi respectiv 0,32. Aceste ultime cifre ar fi fost şi mai reduse dacă nu ar fi fost înregistraţi şi 17 meseriaşi care lucrau cu mai mult de 8 angajaţi şi 8 patroni cu peste 12 lucrători fiecare. Ei erau de fapt proprietarii a unor manufacturi sau ateliere de cooperaţie capitalistă simplă şi nu se deosebeau, ca atare, de unii din cei 78 capi de familie, înregistraţi în Bucureşti drept aşa-numiţi fabricanţi. Conform amintitelor instrucţiuni de efectuare a recensămîntului, recenzorii au considerat fabrici stabilimentele „în care lucrează materii crude cu instrumente sau maşini mişcate cu puteri de-ale naturii, cum focul, apa, vîntul ş.a. sau în lipsa lor de o cantitate mai mare de puteri omeneşti sau de puteri animale".

Numărul de lucrători dintr-unele „fabrici" era mai mic decît cel folosit de meseriaşii de clasa I, odată ce cifra medie de muncitori la un fabricant era de 3,79. În „văpseaua roşie" fusese recenzat, de exemplu,

---

[18] Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459—1862)*, Bucureşti, 1863, p. 165.

[19] Vezi în continuare tabelul nr. 11.

Tabelul nr. 4

Populaţia agricolă şi a profesiunilor libere[20]

Profesia	Capi de familie	Membrii de familie	Total
Funcţionari publici salariaţi şi onorifici	1435	4796	6231
Servitori comunali	2202	4230	6432
Profesori şi învăţători publici şi particulari	448	1629	2077
Preoţi mireni	351	1077	1428
Călugări	54	—	54
Călugăriţe	82	—	82
Oameni de litere, scriitori, jurnalişti, etc.	18	28	46
Avocaţi	137	350	487
Medici	82	213	295
Chirurgi	12	37	49
Moaşe	46	41	87
Spiţeri	20	75	95
Arhitecţi	64	181	245
Pictori sau zugravi	201	398	599
Muzicanţi sau actori	201	462	663
Oameni ce trăiesc din venit propriu, fără ocupaţie	1558	3589	5147
Oameni scăpătaţi sau cerşetori	1408	2420	3828
Oameni ce n-au venituri nici ocupaţie	922	1167	2089
Agricultori. Proprietari de bunuri funciare în circ. în care domiciliază	408	1254	1662
Clăcaşi şi muncitori de pămînt	317	1163	1480
Arendaşi sau îngrijitori de pămînt	134	351	485
Muncitori zilieri	7012	15882	22894
Grădinari	45	168	222

[20] „Anale statistice", IV nr. 13—16, 1863, p. 8.

Tabelul nr. 5

Capi şi membrii de familie pe categorii de profesii — procent din populaţia oraşului Bucureşti

Categorii de profesii	Capi şi membri de familie	Categorii de profesii	Capi şi membrii de familie
Meseriaşi	20,15	Arendaşi	0,39
Fabricanţi	0,23	Clăcaşi şi muncitori agricoli	1,21
Comercianţi	14,06	Muncitori zilieri	18,80
Funcţionari şi liberi profesionişti	10,45	Servitori comunali	5,28
Oameni ce trăiau din venit propriu, fără ocupaţie	4,22	Oameni fără venit şi ocupaţie	1,71
Agricultori. Proprietari de bunuri funciare în Bucureşti	1,36	Oameni scăpătaţi sau cerşetori	3,09

Tabelul nr. 6

Numărul capilor de familie din oraşul Bucureşti clasificaţi în funcţie de profesia acestora

Categorii de profesii	Număr capi de familie	% din totalul capilor de familie din oraş
Meseriaşi	6808	13,34
Fabricanţi	78	0,15
Comercianţi	4742	9,29
Funcţionari şi liber profesionişti	3151	6,17
Oameni ce trăiesc din venit propriu, fără ocupaţie	1558	3,05
Agricultori, proprietari de bunuri funciare în Bucureşti	408	0,79
Grădinari	54	0,10
Arendaşi	134	0,26
Lucrători în fabrici	296	0,58
Calfe la meseriaşi	2732	5,35
Ucenici la meseriaşi	2238	4,38
Calfe la comercianţi	2102	4,12
Ucenici la comercianţi	900	1,76
Servitori comunali	2202	4,31
Servitori	13940	27,33
Clăcaşi şi lucrători agricoli	317	0,62
Muncitori zilieri	7012	13,74
Oameni fără venit şi ocupaţie	922	1,80
Oameni scăpătaţi sau cerşetori	1408	2,76
Total	51002	

Tabelul nr. 7

Raport angajaţi — patroni

Raport între :	„Văpseaua" (sector)					Raport pe oraş
	Roşu	Galben	Verde	Alb	Negru	
Lucrători-fabricanţi	8	3,62	4,45	3,60	3,66	3,79
Calfe-meseriaşi	1,19	0,34	0,26	0,16	0,26	0,40
Ucenici-meseriaşi	0,92	0,22	0,21	0,19	0,30	0,32
Calfe-comercianţi	1,22	0,45	0,03	0,10	0,29	0,44
Ucenici-comercianţi	0,47	0,24	0,06	0,06	0,09	0,18

un fabricant ce avea angajaţi 8 lucrători. Aceste cifre cărora li se adaugă cea de 0,58% lucrători [21] din totalul capilor de familie recenzaţi în Bucureşti dau o expresie cantitativă procesului existent, dar încă lent în perioada Unirii Principatelor, de formare a proletariatului industrial.

Acelaşi ritm se constată, în mod inerent, şi în cazul formării burgheziei industriale. Din cei 78 „fabricanţi", doar şapte aveau „un capital de fond" de peste 5.000 galbeni, niciunul nedepăşind însă suma de 10 000 galbeni. Majoritatea, anume 57 fabricanţi, era posesoare a unui capital ce varia între 2 500 şi 5 000 galbeni [22].

Repercutarea într-o mai mare măsură a relaţiilor de producţie capitaliste existente, de astă dată din afara oraşului, asupra structurii populaţiei bucureştene este exprimată de cifra ridicată a muncitorilor zilieri, aceştia reprezentînd 13,34% din totalul capilor de familie recenzaţi în Bucureşti (împreună cu membrii de familie constituind 18,80% din cei 121.734 locuitori ai oraşului). Aceştia constituiau o populaţie sătească de imigraţie, determinată de a părăsi satele datorită ruinării ei în contextul dezvoltării agriculturii cu caracter comercial [23]. Este important de remarcat că, în judeţul Ilfov, 70% din aceşti „muncitori cu plata pe zi" se aflau în Bucureşti [24]. Conform aprecierii recenzorilor, menţionaţii muncitori zilieri din capitala Ţării Româneşti ar fi continuat să lucreze în agricultură [25].

Din tabelele nr. 5 şi 6 constatăm că unii bucureşteni, într-un număr redus, erau încă legaţi în mod nemijlocit de producţia agricolă din oraş, căci 0,79% din capii de familie recenzaţi erau proprietari de bunuri funciare în raza domiciliului lor iar 0,62% erau clăcaşi. Dar aceste cifre ne fac cu atît mai mult să ne îndoim că cei 7 012 muncitori zilieri (13,34%) ar fi lucrat exclusiv pe suprafaţa întinselor grădini de legume, vii şi livezi din Bucureşti sau chiar pe cele din împrejurimi, redate de asemenea în

[21] Din cei 296 lucrători recenzaţi, doar 24 erau femei şi numai 17 angajaţi erau copii sub vîrsta de 15 ani (13 băieţi şi 4 fete).

[22] „Analele statistice", I, nr. 2, 1860, p. 80—81.

[23] N.N. Constantinescu, *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, Edit. politică, Bucureşti, 1959, p. 130.

[24] *Ibidem*, p. 129.

[25] Aceeaşi părere la N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 128.

planul din anul 1856 al oraşului, dar aflate în afara limitelor de atunci ale acestuia. După părerea noastră, cel puţin unii din aceşti muncitori zilieri erau angajaţi temporar şi în alte sectoare de activitate, ca lucrători necalificaţi.

În ceea ce priveşte populaţia de negustori, situaţia era oarecum asemănătoare cu cea întîlnită în rîndul meseriaşilor. Comercianţii [26], mai puţin numeroşi decît meşteşugarii, reprezentînd 9,29% din totalul capilor de familie (împreună cu membrii de familie alcătuind 14,05% din întreaga populaţie, în comparaţie cu meseriaşii care reprezentau, în acest caz, 20,15%) erau în majoritate (2 288 capi de familie), respectiv 46,98%, fie proprietari de „prăvălioare mai mici" avînd doar cîte o calfă, fie negustori ambulanţi (comercianţi de clasa IV) iar 43,18% (2 048 capi de familie) fuseseră înregistraţi în clasa a III-a, reprezentînd pătura mijlocie a negustorilor. În clasa II au fost recenzaţi doar 272 capi de familie, respectiv 15,61% iar în prima clasă numai 134, adică 2,82%, aceştia fiind „bancherii şi comisionarii care fac totul deodată, comerţ cu ridicata şi în afară din ţară" [27].

După cum rezultă din tabelul nr. 6, numărul calfelor şi al ucenicilor din acest sector reprezenta doar 4,12% şi respectiv 1,76% din totalul capilor de familie recenzaţi în Bucureşti, deoarece şi cifra comercianţilor patroni era mai mică decît ce a meseriaşilor. Constatăm însă că negustorii aveau cu mult mai puţini ucenici decît meseriaşii, în medie 0,18 la un comerciant, pe cînd în cazul calfelor raportul de 0,44 era ceva mai ridicat decît în atelierele meşteşugăreşti.

Din rîndul celor 1 558 rentieri, reprezentînd 3,05% din capii de familie înregistraţi în întregul oraş, făceau parte, în primul rînd, marii moşieri, dar nu numai aceştia, ci toţi cei cărora le reveneau un venit fără a avea o profesie. În ceea ce priveşte funcţionarii şi liberii profesionişti, cifra reală a acestora trebuie să fi fost oricum mai mică, decît cea indicată în tabelul nr. 6 pe baza căreia a fost calculată proporţia de 6,17%, deoarece printre cei înregistraţi la menţionata categorie se numărau şi „funcţionarii onorifici" ce făceau parte cu precădere din rîndul moşierilor (fosta boierime) încadraţi în recensămînt într-o altă categorie.

Numărul foarte mare de servitori casnici, anume 13 940 constituind 27,33% din suma capilor de familie recenzaţi în oraş, este foarte semnificativ căci dimensionează existenţa la Bucureşti, în acea vreme, a unui mod de viaţă încă tradiţional în primul rînd al celor din clasele sociale dominante, cît şi nivelul mediu de trai în cadrul fiecărei pături sociale, după cum rezultă din tabelul nr. 8.

În sfîrşit, cifra de 1,80% capi de familie fără venit şi ocupaţie şi cu atît mai mult, cea de 2,76% capi de familie cerşetori exprimă proporţia de aşa-numiţi „lumpenproletari", proveniţi din rîndul ţăranilor ce emigraseră de la sate, din motivele menţionate în paginile precedente,

---

[26] Circa un sfert din corpul negustoresc muntean a fost recenzat în Bucureşti, cf. Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti* ..., p. 170.

[27] Vezi în continuare tabelul nr. 12. Înregistrarea comercianţilor într-una din cele 4 clase s-a făcut în conformitate cu „Instrucţiunile privitoare la recensiunea generală a Ţării Româneşti", p. 23. Potrivit acestora „de clasa a II-a ţin comercianţii care negustoresc cu ridicata şi măruntul numai întru ţară şi speculanţii cu grînele şi productele ţării pe la schele şi punturi" iar din clasa a III fac parte cei „care vînd numai cu totul, cu ocaua sau cu bucata",

Tabelul nr. 8

Raport între numărul de servitori casnici şi numărul celor cărora li se prestau servicii

Categorii de profesii a celor ce angajau	Raport Nr. servitori la un cap de familie	Categorii de profesii a celor ce se angajau	Raport Nr. servitori la un cap de familie
Fabricanţi	2,38	Grădinari	0,79
Meseriaşi	0,13	Clăcaşi	0,006
Comercianţi	0,62	Servitori comunali	0,11
Funcţionari şi liberi profesionişti	1,23	Muncitori cu plata pe zi	0,11
Oameni ce trăiesc din venit propriu, fără ocupaţie	2,62	Oameni scăpătaţi şi cerşetori	0,16
Proprietari de bunuri funciare în Bucureşti	0,25	Oameni fără ocupaţie şi venit	0,23
Arendaşi	1,97		

dar mai ales din cel al robilor eliberaţi în 1855. Aproximativ o treime din suma celor recenzaţi în comunele urbane ale Ţării Româneşti, la menţionata categorie, se aflau la Bucureşti [28].

După cum rezultă din cifrele aceluiaşi recensămînt, majoritatea covîrşitoare a locuitorilor oraşului Bucureşti era alcătuită, conform terminologiei vremii, din „pămînteni". Totuşi proporţia supuşilor străini, la anumite categorii de profesii, nu e cîtuşi de puţin neglijabilă. În tabelul nr. 9 se observă că cele mai mari proporţii de supuşi străini erau în sectorul producţiei de mărfuri industriale, atît în rîndul deţinătorilor de mijloace de producţie cît şi printre cei ce-şi vindeau forţa de muncă. În primul caz această situaţie s-a datorat, pe de o parte, bogăţiilor ţării încă neexploatate ce atrăgeau, odată cu dezvoltarea noului mod de producţie, pe mulţi deţinători străini de capital iar, pe de altă parte, insuficientei acumulări primitive interne de capital [29]. În al doilea caz, explicaţia constă în lipsa, la acea vreme, de braţe de muncă calificată în ţară, fapt semnalat, printre alţii, chiar de Dionisie Pop Marţian, principalul realizator al recensămîntului la care ne referim [30].

Din acest ultim punct de vedere, sînt grăitoare cifrele procentuale ridicate de calfe (27,26%) şi lucrători (23,31%) aflaţi sub protecţia unor state străine, mai ales dacă le comparăm cu procentul mult mai scăzut al supuşilor străini din rîndul ucenicilor (15,86%). În ceea ce priveşte deţinătorii mijloacelor de producţie, cifrele procentuale ale supuşilor străini şi mai ales ale sudiţilor pămînteni, adică ale băştinaşilor care prin abuz au reuşit să treacă sub protecţia vreunuia dintre consulate pentru a beneficia de capitulaţii şi a se sustrage astfel dărilor către stat, sînt mult mai ridicate în rîndul proprietarilor de stabilimente industriale decît în cel al meseriaşilor. În sfîrşit foarte semnificativ este faptul că, din cei

[28] Cf. N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 126.

[29] *Ibidem*, p. 139.

[30] „Analele statistice", IV, nr. 13–16, 1863, p. 5; vezi şi Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 121.

1156 meseriaşi supuşi străini, 1106 [31] adică 95,67% se aflau sub protecţia austriacă. Este foarte probabil că o parte dintre aceştia să fi fost români, emigranţi din Transilvania.

Tot din tabelul nr. 9 constatăm că procentul supuşilor străini este simţitor mai scăzut, doar 17,33%, în rîndul comercianţilor faţă de cel din cadrul tuturor categoriilor deja menţionate, excepţie făcînd ucenicii de pe lîngă meseriaşi. Şi în acest caz majoritatea supuşilor străini, dar într-o proporţie mai mică, se afla sub protecţia consulatului Austriei : 380 capi de familie [32] adică 46,22%. Proporţia sudiţilor pămînteni printre comercianţi este cu aproape două procente mai mare decît la meseriaşi. Această diferenţă este explicabilă şi în acelaşi timp semnificativă dacă ţinem seama că cifra procentuală a comercianţilor de clasa I (2,82%) este de aproximativ opt ori mai mare decît cea a meseriaşilor din primele două categorii luate la un loc (0,35%), adică a celor care aveau în ateliere cel puţin 8 (categoria II) şi chiar peste 12 angajaţi (categoria I). În sfîrşit, ca şi în cadrul sectorului producţiei meşteşugăreşti, procentul supuşilor străini din comerţ era mai mare în rîndul calfelor decît în cel al patronilor. În acest ultim caz diferenţa era chiar de 7 procente.

Proporţia de pămînteni, pe ansamblul capilor de familie recenzaţi în Bucureşti, la începutul anului 1860, a fost mărită simţitor datorită celor înregistraţi ca făcînd parte din „populaţia agricolă şi a profesiunilor libere" (88,79%). Cum nici moşierii nici cei mai mulţi dintre funcţionari şi, cu atît mai puţin, numeroşii imigranţi de la sate, înregistraţi de către recenzori ca muncitori zilieri, nu erau supuşi străini, rezultă că cei aflaţi sub protecţie străină (11,21%), printre capii de familie din cadrul categoriei la care ne referim, au fost cu precădere liber profesionişti şi arendaşi [33].

Totalul capilor de familie supuşi străini, recenzaţi la Bucureşti în 1860, nu poate fi calculat deoarece, datorită unei deficienţe a recensămîntului, nu e cunoscută protecţia a 9903 servitori casnici, respectiv a angajaţilor la cei ce făceau parte din categoria denumită „populaţie agricolă şi a profesiunilor libere". Am ajuns, ca atare, doar la rezultatul că 31,35% din cei 4037 servitori casnici, angajaţi la fabricanţi, meşteşugari şi comercianţi, erau supuşi străini. Ţinînd seama de situaţia semnalată deja la alte categorii, e probabil ca şi în cazul servitorilor casnici aflaţi sub protecţie străină majoritatea să fi fost constituită din supuşi austrieci, printre care mulţi români transilvăneni.

Răspîndirea populaţiei pe întinderea oraşului n-a fost desigur uniformă, aşezarea locuitorilor în diverse cartiere fiind determinată, pe de o parte, de starea materială a capilor de familie, uneori de profesia acestora, iar, pe de altă parte, de gradul de urbanizare a celor cinci sectoare („văpsele") ale Bucureştilor. Între structura socială a populaţiei fiecărui sector

---

31 „Analele statistice", I, nr. 2, 1860, p. 66—67. Pe locul II se aflau 219 capi de familie sub protecţia Prusiei iar pe al III-lea 94 supuşi greci.

32 Ibidem, p. 94—95. Pe locurile II—III se aflau 164 supuşi eleni şi 86 capi de familie sub protecţie rusă.

33 Din datele statistice păstrate, nu se poate stabili numărul supuşilor străini la fiecare profesie din cadrul respectivei categorii eterogene de locuitori.

Tabelul nr. 9

Clasificarea capilor de familie după categorii de profesii și protecție statală

Categorii de profesii	Pămînteni			Pămînteni sudiți			Supuși străini		
	Nr. absolut	% 1	% 2	Nr. absolut	% 1	% 2	Nr. absolut	% 1	% 2
Populația agricolă și a profesiilor libere	15242	88,79	29,88	—	—	—	1924	11,20	3,77
Fabricanți	53	67,94	0,10	5	6,41	0,009	20	25,64	0,03
Ajutoare și lucrători în fabrici	227	76,68	0,44	—	—	—	69	23,31	0,13
Meseriași	5005	73,51	9,81	147	2,15	0,28	1656	24,32	3,24
Calfe la meseriași	1987	72,73	—	—	—	—	745	27,26	—
Ucenici la meseriași	1883	84,13	—	—	—	—	355	15,86	—
Comercianți	3717	78,38	7,28	203	4,28	0,39	822	17,33	1,61
Calfe la comercianți	1590	75,64	—	—	—	—	512	24,35	—
Ucenici la comercianți	782	86,88	—	—	—	—	118	13,11	—

% 1 — procent din totalul capilor de familie înregistrați la categoria de profesia respectivă.

% 2 — procent din totalul capilor de familie recenzați în București

și gradul de urbanizare a acestuia a existat dealtfel o strînsă interdependență. Totodată gradul de urbanizare a influențat inerent densitatea populației.

Conform cifrelor din tabelul nr. 1, populația cea mai densă era în „văpseaua roșie", ce constituia centrul orașului, cu numărul cel mai mare de clădiri avînd mai multe caturi, cu puține spații verzi și terenuri virane, cu numeroase prăvălii și ateliere meșteșugărești. Constatăm totodată că, în cartierele din nordul („văpseaua galbenă") și nord-estul („văpseaua neagră") Bucureștilor, densitatea populației era mai mare decît în părțile de sud, sud-est și sud-vest, adică în „văpseaua albastră" și „văpseaua verde", unde se aflau zone cu vii, grădini de zarzavaturi și livezi.

După cum am menționat, între cele 5 „văpsele" ale Bucureștilor n-au existat doar diferențe semnificative sub aspectul densității populației, ci și sub cel al răspîndirii diferitelor categorii de locuitori în oraș, în funcție de profesia capilor de familie recenzați, ceea ce contureazâ în ultima instanță structura socială în cadrul fiecărui sector. Pe baza datelor statistice din tabelele 10—12 putem să ne facem o asemenea imagine.

Din cifrele cuprinse în tabelele nr. 10 și 11 rezultă că cei mai mulți meseriași erau grupați în „văpseaua verde" pe locul al doilea plasîndu-se, sub acest aspect, sectorul galben, urmat cu o mică diferență de cel negru.

„Văpseaua galbenă" depășește pe cea neagră mai ales în ceea ce privește cifra proprietarilor de ateliere cu 5—8 angajați (vezi tabelul nr. 11).

Tabelul nr. 10

Repartiția capilor de familie în sectoarele („văpselele") Bucureștilor

Categorii de profesii	Nr.	Sectorul Roșu	Galben	Verde	Albastru	Negru
Populația agricolă și a profesiunilor libere	Nr.	1664	3698	3354	4885	3565
	Densitate	1439,44	915,79	439,75	822,52	966,64
	%*	9,70	21,54	19,54	28,46	20,76
Meseriași	Nr.	931	1465	2394	633	1385
	Densitate	805,36	362,80	313,88	106,58	375,54
	%*	13,68	21,51	35,17	9,29	20,35
Fabricanți	Nr.	1	48	11	15	3
	Densitate	0,86	11,88	1,44	2,52	0,81
	%*	1,28	61,54	14,10	19,24	3,84
Comercianți	Nr.	997	822	1042	501	1380
	Densitate	862,45	203,56	136,51	84,35	374,18
	%*	21,03	17,34	21,97	10,56	29,10
Calfe și ucenici la meseriași	Nr.	1974	832	1138	228	798
	Densitate	1707,6	206	149,2	38,39	216,37
	%*	39,71	16,75	22,90	4,58	16,06
Calfe și ucenici în comerț	Nr.	1696	573	103	88	542
	Densitate	1467,1	141,9	13,5	14,81	146,96
	%*	56,49	19,09	3,43	2,93	18,06
Lucrători în fabrici	Nr.	8	174	49	54	11
	Densitate	6,9	43	6,42	9,09	2,98
	%*	2,70	58,78	16,55	18,25	3,72
Servitori casnici	Nr.	3412	4002	3369	1450	1707
	Densitate	2951,5	991	441,72	244,14	462,85
	%*	24,48	28,70	24,17	10,40	12,25

* % = procent din numărul capilor de familie recenzați la aceeași categorie de profesie în întregul oraș.

Tabelul nr. 11

Clasificarea meseriașilor în funcție de nr. de angajați

Sector	0–4 angajați		5–8 angajați		9–12 angajați		Peste 12 angajați	
	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*
Roșu	873	12,82	48	0,70	6	0,08	4	0,05
Galben	1367	20,07	94	1,38	2	0,02	2	0,02
Verde	2142	31,46	245	3,59	6	0,08	1	0,014
Albastru	599	8,79	33	0,48	1	0,014	–	
Negru	1358	19,94	24	0,35	2	0,02	1	0,014

* Procent calculat din numărul total de meseriași pe oraș.

În centrul orașului se aflau doar 13,68% din totalul meseriașilor recenzați la București, în schimb acesta deținea locul I în privința proporției proprietarilor de mari ateliere, precum și a calfelor și ucenicilor. În

sectorul albastru meseriașii erau cel mai puțin numeroși și foloseau în cea mai mică măsură munca salariată.

În ceea ce privește așezarea „fabricanților", cu numărul lucrătorilor angajați, cifrele din tabelul nr. 10 sînt suficient de concludente încît comentarea respectivelor date statistice nu mai este necesară.

După cum rezultă din același tabel, cei mai mulți dintre comercianți erau stabiliți în „văpseaua neagră", respectiv 29,10% din totalul capilor de familie recenzați la această categorie. Pe locul al doilea se plasa, cu 21,97%, „văpseaua verde" iar pe al treilea sectorul central (roșu) al orașului, cu 21,03%. Dar personalul angajat la comercianți reprezenta, în „văpseaua roșie", 56,49% din totalul calfelor și ucenicilor recenzați în București la această categorie, pe cînd în „văpseaua neagră" doar 18,06% iar în cea verde numai 3,43%. Aceste diferențe se datoresc faptului că în centrul orașului precum și în sectorul galben erau concentrați comercianții din clasa I și II pe cînd în „văpseaua neagră", „verde" și „albastră" predominau cei din clasele III și IV (vezi tabelul nr. 12).

Cifrele din tabelul nr. 10, referitoare la așa-numita populație agricolă și a profesiunilor libere, sînt mai puțin concludente deoarece, din lipsă de date statistice, nu putem recurge, după cum am procedat în paginile precedente, la o clasificare mai precisă a capilor de familie, în funcție

Tabelul nr. 12

Împărțirea comercianților pe clase

Sector	Clasa							
	I		II		III		IV	
	Nr. abs	%*	Nr. abs.	%*	Nr. abs	%*	Nr. abs	%*
Roșu	113	2,38	142	2,99	276	5,82	466	9,82
Galben	5	0,10	50	1,05	450	9,48	317	6,68
Verde	4	0,08	22	0,46	638	13,45	378	7,97
Albastru	—	—	24	0,50	458	9,65	19	0,40
Negru	12	0,02	34	0,71	226	4,76	1108	23,36

* Procent calculat din totalul negustorilor pe oraș.

de profesia acestora. Din confruntarea datelor statistice cuprinse în menționatul tabel și din cercetarea planului orașului, realizat cu puțin mai înainte de efectuarea recensămîntului [34], se poate ajunge totuși la unele concluzii asupra „populației agricole și a profesiunilor libere" din cîteva sectoare ale Bucureștilor.

Constatăm că în „văpseaua roșie" se aflau doar 9,70% din capii de familie recenzați la oraș la respectiva categorie. Ținînd seama de amplasarea acestui sector și de faptul că el constituia totodată centrul politic-administrativ al Bucureștilor, apreciem că cei 1664 capi de familie înregistrați erau fie rentieri, fie înalți funcționari și liber profesioniști, aparținînd claselor dominante, în primul rînd fostei boierimi. Un indiciu îl constituie numeroșii servitori casnici pe care aceștia îi aveau angajați: 2189 din cei 3412 recenzați în acest sector. În rîndul claselor dominante se înscriu, în parte, și cei 3698 capi de familie (21,54% din suma pe oraș) aparținînd „populației agricole și a profesiunilor libere" din „văpseaua

[34] Vezi nota nr. 12.

galbenă". Aceştia aveau angajaţi 3698 servitori din totalul celor 4002 recenzaţi în raza acestui sector. În schimb în „văpseaua neagră", din 1707 servitori, doar 886 erau angajaţi la 3565 capi de familie din categoria mai sus menţionată, încît considerăm că cea mai mare parte a acestora aparţineau păturilor sociale nevoiaşe, fără a se putea face însă o altă precizare. În sfîrşit, numeroasa „populaţie agricolă şi a profesiunilor libere" din „văpseaua albastră", 4885 capi de familie, adică 28,46%, (locul I) din totalul pe oraş, cu puţini servitori (1113 angajaţi), erau alcătuită, probabil, în majoritate din muncitori zilieri, clăcaşi, grădinari dar şi dintr-un număr redus de proprietari de pămînt în raza domiciliului lor. Am ajuns la această concluzie deoarece în zonele periferice ale acestui sector se aflau întinse grădini de zarzavaturi, vii şi livezi. Aceeaşi caracteristică o aveau şi periferiile „văpselei verzi", totuşi numărul relativ mare de servitori angajaţi la capii de familie din categoria „populaţiei agricole şi a profesiunilor libere" (3354 la 2248 : vezi tabelul nr. 2) în respectivul sector, îngreunează lansarea unor ipoteze de natura celor de mai sus.

Din datele statistice, ce au făcut obiectul acestei analize, şi care aparţin unui recensămînt efectuat în perioada de trecere a societăţii româneşti de la feudalism la capitalism, rezultă că elementele tradiţionale aveau încă o mare pondere în structura populaţiei bucureştene din „epoca Unirii". Viitoarele mutaţii în structurile social-economice ale ţării, determinate de Unirea Principatelor, de aplicarea cunoscutelor reforme din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza şi, cu atît mai mult, dobîndirea independenţei statului vor avea consecinţe majore în privinţa componenţei populaţiei oraşului Bucureşti, ce devenise, încă la 24 ianuarie 1862, capitala României.

À PROPOS DE LA STRUCTURE DE LA POPULATION DE BUCAREST À L'ÉPOQUE DE L'UNION DES PRINCIPAUTÉS

RÉSUMÉ

Sur la base des données statistiques du recensement effectué en Valachie „à l'hiver 1860" on examine certains aspect de la structure de la population de Bucarest pendant une période particulièrement importante de l'histoire du peuple roumain, à savoir celle de l'Union des Principautés. La structure de la population (pour toute la superficie de la ville ainsi que dans le cadre de chaque secteur de celle-ci en fonction de la profession des chefs de famille, le rapport entre le nombre des employés (apprentis dans les ateliers artisanaux et dans le commerce, ouvriers dans les entreprises industrielles, domestiques) et les patrons, ainsi que la proportion entre les autochtones et les ressortissants étrangers en ce qui concerne les diverses catégories d'habitants sont présentés dans les nombreux tableaux de l'étude. Les données statistiques de la période de passage du féodalisme au capitalisme démontrant que la répartition des classes et catégories sociales dans le cadre de la société bucarestoise s'approchait à „l'époque de l'Union" plutôt des structures traditionnelles que de celles modernes. Le taux des nouvelles structures augmentera constamment par suite de l'Union des Principautés et de l'application des réformes d'Alexandre Ioan Cuza et d'autant plus après la conquête de l'indépendance de la Roumanie.

RELAȚIILE ROMÂNO-SÎRBE ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

DE

MIODRAG MILIN

Premise. Pe calea procesului edificării instituțional-statale, țările române și Serbia au înregistrat momente de evoluție similară [1].

După perioade de letargie politică (anii ocupației militare străine și ai reacției conservatoare [2] post-pașoptiste în Principatele Române și perioada „constituționalilor" din Serbia mediocrului Alexandru Karadjordjević), urmează o epocă de autentică creație în domeniul politicii naționale. Ea a scos în evidență similitudinea aspirațiilor și a intereselor politice ale celor două state.

Este epoca ale cărei momente de vîrf au fost realizările lui Alexandru Ioan Cuza și Mihail Obrenović; epocă a cărei finalizare a reprezentat-o cucerirea independenței naționale a celor două state sud-est europene.

Desemnarea candidaturii lui Alexandru Ioan Cuza (la 3 ianuarie 1859) [3] pentru alegerea domnului în Moldova, în condițiile protecției colective a celor șapte puteri europene, oferea un prilej extrem de favorabil [4] înfăptuirii aspirațiilor unioniste.

În momentele cînd se înfăptuia actul dublei alegeri a domnului Cuza și unirea a început să devină fapt împlinit, sosea la București [5] o delegație din partea Adunării Naționale a Serbiei, pentru a-l rechema pe exilatul principe Miloš Obrenović.

Revenit la tron în aceste împrejurări, nu întîmplător, Miloš Obrenović a fost primul șef de stat care a salutat și recunoscut dubla alegere a lui Alesandru Ioan Cuza [6].

---

[1] ***, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. I, Bucuresci, 1888, p. 299—300 (Pacea de la București, 28 mai 1812); p. 314—318 (Convenția de la Akkerman, 7 octombrie 1826); p. 321 și 326—328 (Tratatul de pace de la Adrianopol, 14 septembrie 1829).

[2] ***, *Acte și documente* ..., vol. I, p. 358—359 (Convenția de la Balta-Liman, 1 mai 1849). Date interesante asupra prezenței trupelor străine în Țara Românească, în luna septembrie 1848, oferă informațiile de la agenția Serbiei din București (Arhiv Srbije, Beograd, fond *Srpska Agencija u Bukureštu*, 1848, nr. 115, f. 1, 1 verso).

[3] Biblioteca Academiei RSR, București, M-sse, *Arhiva Alexandru Ioan Cuza*, vol. XLVI, f. 1.

[4] Berindei, D., *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 38.

[5] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R.S.R., București, vol. 277—*Serbia*, f. 23.

[6] Ciachir, N., *România și popoarele balcanice, 1856 — 1875*, în „Revista Română de Studii Internaționale" (RRSI), VI, 1, 1972, p. 131.

Din partea Adunării Naţionale a Serbiei s-a redactat o adresă (21 februarie 1859) [7] care în termeni deosebit de cordiali mulţumea oficialităţilor române pentru binevoitoarea primire şi ospitalitatea pămîntului românesc, de care au avut parte demnitarii sosiţi în întîmpinarea rechematului cneaz. Cuvintele măgulitoare la adresa oficialităţilor şi a „generosului popor român", sugerau implicit recunoştinţa pentru ospitalitatea românească, constituind şi o promisiune fermă spre o mai mare apropiere în relaţiile viitoare dintre cele două state.

Pentru început, la sugestia Serbiei, Consiliul pe Miniştri al Principatelor Unite a decis să însărcineze Ministerul Afacerilor Externe, spre a negocia cu reprezentantul agenţiei acestei ţări de la Bucureşti o convenţie de împiedicare a dezertărilor [8]; s-au oferit în consecinţă, asigurări asupra dorinţelor guvernului român „de a se pune în relaţiile şi legămintele cele mai intime cu guvernul şi naţia serbiană" [9].

Se pare însă, că efectiv n-a fost timp pentru o fructuoasă colaborare între principii Cuza şi Miloš, căci la scurtă vreme, octogenarul cneaz al Serbiei a încetat din viaţă.

Evenimentul, relatat în adresa Agenţiei Serbiei (din 15 septembrie 1860) către Ministerul Afacerilor Externe al Principatelor Unite [10], s-a petrecut „ieri, la 8 ore dimineaţa". În pomenita adresă se făcea cunoscut faptul că „s-a aclamat imediatmente principele succesor Mihail Obrenović III, domn şi stăpînitorul Serbiei, căruia Senatul (i-) a prezentat o adresă de demisiune şi căruia armata ţării (i-)a depus jurămînt de fidelitate". Se exprima în încheiere dorinţa guvernului sîrb şi a principelui succesor „de-a rămîne în relaţiunea fraternă şi în buna înţelegere" cu Principatele Unite.

În scrisoarea cauzată de evenimentul survenit, adresată agenţiei sîrbeşti din partea guvernului Principatelor Unite [11], se exprimă „adînca părere de rău" pentru această pierdere; se sublinia apoi, că principele dispărut, în tot cursul domniei, a fost animat de dorinţa „d-a conserva cele mai bune raporturi şi o perfectă bună înţelegere între guvernele ambelor ţări limitrofe". Iar felicitarea poporului sîrb pentru succesiunea cneazului Mihail, este cea mai bună dovadă a receptării ei deosebit de favorabile în Principatele Unite.

Era în fond, o formă de exprimare a deplinului acord cu factorii politici din Serbia, care au optat pentru continuitate politică; în consecinţă, din partea guvernului român n-a întîrziat „aceeaşi dorinţă d-a constrînge legăturile de bună vecinătate şi perfectă înţelegere la orice caz..." [12].

Cneazul Mihail Obrenović, încă de la început şi-a manifestat intenţiile de a promova o politică mai energică faţă de turci. Astfel, cu prilejul beratului de învestitură, s-a operat o schimbare premeditată a ceremonialului. Dacă în ocazii anterioare, ceremonialul învestirii se ţinea în cîmp

---

[7] Arh. MAE, vol. 277—*Serbia*, f. 24, 24 verso; 25.

[8] Arhiv Srbije, Beograd, *Loc. cit.*, 1861, F II, f. 16 (Datarea documentului: Iaşi, 13 iunie 1860).

[9] *Ibidem.*

[10] Arh. MAE, vol. 277—*Serbia*, f. 27, 27 verso.

[11] *Ibidem*, f. 28, 28 verso (Datarea documentului: Bucureşti, 16 septembrie 1860).

[12] *Ibidem*, f. 28 verso.

deschis,cu participarea masivă a populaţiei şi a oştirii, noul şef al statului a ţinut să subestimeze valoarea simbolică a acestui act; intenţionat s-a lăsat aşteptat de către demnitarii otomani, primind beratul la conac, fără obişnuitele îmbrăţişări cu emisarul Porţii. S-a mărginit să declare că „va domni ca un vasal loial al sultanului dar şi ca apărător al drepturilor şi instituţiilor Serbiei[13].

La 11/23 decembrie 1861, Ministerul Afacerilor Externe al Principatelor Unite înştiinţa agenţia Serbiei de la Bucureşti[14], asupra proclamaţiei domnitorului către naţiune, prin care se vestea unirea definitivă a Principatelor[15]. Cneazul Mihail Obrenović, consecvent ideilor sale, a salutat acest act politic.

Principele Cuza, în răspunsul său de la debutul anului 1862[16], îşi exprima bucuria şi totodată satisfacţia încercată la primirea „mesajului amical" adresat cu ocazia unirii definitive a Principatelor Române. Domnitorul, în numele său şi-al României, oferea asigurări „d'une parfaite réciprocité de bons sentiments"; în privinţa legăturii care uneşte cele două ţări, Cuza îşi exprima speranţa că ea poate fi consolidată, arătînd că va face tot posibilul în acest sens; afirmaţii dovedite cu prisosinţă, în toamna aceluiaşi an, cu ocazia tranzitului armelor sîrbeşti.

Efectele politice ale tranzitării armelor sîrbeşti. Principatele Române şi Serbia aveau un statut similar faţă de Poartă şi totuşi Serbia era într-un grad mai accentuat de subordonare[17]; în principalele obiective militare, inclusiv în cetatea Belgradului, existau încă garnizoane otomane, fapt ce a generat un întreg şir de incidente. În anul 1862, acestea au culminat cu bombardarea oraşului Belgrad de către garnizoana cetăţii.

Faptul a fost cu abilitate exploatat de către cneaz: pretextînd situaţia excepţională iscată în ţară prin acest act de agresiune, el şi-a însuşit — cu acordul Consiliului de Stat — puterea nelimitată[18]. S-a instituit astfel un sistem de guvernare dictatorial „pentru a face imposibilă repetarea acestor fapte regretabile"[19].

---

[13] Jakšić, Gr., Vučković, V. J., *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (Prvi balkanski savez), (Politica externă a Serbiei în timpul domniei cneazului Mihail (Prima înţelegere balcanică)*, Beograd, 1963, p. 51—53. Edificatoare asupra stării de spirit din Serbia cneazului Mihail, sînt şi impresiile culese şi aşternute într-o preţioasă evocare de un contemporan: „Serbia numai este ceea ce era odinioară, o parte din cadavrul turc ... ea este speranţa cea mai mare, a tuturor slavilor sudici, spre a-şi recîştiga vechile limite ale statului numit al iugoslavilor; " (Callimanu, G. T., *Ecilibrulu în Orientu seu Serbia şi Romania*, Bucuresci, 1865, p. 40—41). Valoarea deosebită a acestei surse pentru sugestiva reliefare a contextului politico-diplomatic sud-est european a fost intuită nu întîmplător de N. Iorga în paginile buletinului său istoric. (N. Iorga, *Un vieux livre roumain sur la Serbie (1865)*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen", IV, nr. 1—3, 1927, p. 25—29).

[14] Arhiv Srbije, Beograd, *Loc. cit.*, 1861, F II, r. 122, f. 1.

[15] Berindei, D., *Op. cit.*, p. 101—102.

[16] Bibl. Acad. RSR, M-sse, *Loc. cit.*, vol. XIV, f. 523. Documentul se află publicat în: Bossy, R. V., *Agenţia diplomatică a României în Belgrad şi legăturile politice româno-sîrbe sub Cuza vodă*, în „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice" (AAR—SI), Seria III, XV, 1934, anexa III, p. 27—28. Trimiterea este însă greşită: nu f. 253, ci f. 523.

[17] Ciachir, N., *România în sud-estul Europei (1848—1886)*, Edit. politică, Bucureşti, 1968, p. 65; Idem, *România şi popoarele balcanice, 1856 — 1875* ... p. 131; Idem, *Serbia pe drumul cuceririi independenţei naţionale (1804—1878)*, în „Revista de Istorie" (RI), 12, 1978, p. 2248.

[18] Arhiv Srbije, Beograd, *Loc. cit.*, 1862, F II, r. 45, f. 3 (Proclamaţia lui Mihail Obrenović către naţiune, 24 septembrie 1862).

[19] *Ibidem.*

Incidentul de la Belgrad a cauzat reacţia violentă a reprezentanţilor marilor puteri. La Constantinopol s-a întrunit Conferinţa puterilor europene, aducînd însemnate modificări „a l'état constitutif de la Serbie" [20]. Raportul din 1/13 octombrie al însărcinatului cu afaceri la Constantinopol, Teodor Callimachi (viitorul agent al României la Belgrad) rezuma aceste schimbări la : extinderea jurisdicţiei autorităţilor sîrbeşti asupra întregului oraş Belgrad, demolarea cetăţilor Sokol şi Užice şi evacuarea din partea turcilor a întregului teritoriu al Serbiei [21].

Spre a conferi însă greutate sporită acţiunilor sale politice vizînd emanciparea de sub suzeranitatea otomană, cneazul Mihail s-a decis să achiziţioneze armament din străinătate [22].

S-au efectuat cuvenitele pregătiri diplomatice [23], transportul de arme urmînd a fi efectuat prin medierea Rusiei ; Principele Cuza s-a angajat să treacă armele peste teritoriul României, în Serbia. Înţelegerea a fost realizată în primăvara şi vara anului 1862 [24].

Cneazul Mihail l-a împuternicit (la 30 iunie 1862) pe dr. Patzek spre a trata în mod confidenţial această problemă cu domnitorul român [25].

În a doua jumătate a lunii iulie a fost trimis la Belgrad maiorul Herckt în misiune specială [26], evident spre perfectarea detaliilor transportului. În acest sens, el i-a înmînat cneazului scrisoarea personală din partea principelui român [27]. Maiorul de artilerie avea în obiectiv şi vizitarea arsenalului sîrbesc, urmînd să achiziţioneze (dacă găsea de cuviinţă) tunuri pentru şase baterii ale armatei române [28].

Amintind despre vizita maiorului Herckt, cneazul Mihail dorea „să fie cît mai bune şi mai eficace raporturile existente între Principatele Unite şi Serbia". Din partea sa, a dovedit întreaga bunăvoinţă pentru a satisface cerinţele privind „misiunea specială" a emisarului român [29].

---

[20] Bibl. Acad. RSR, M-sse, *Loc. cit.*, vol. VII, f. 165.

[21] *Ibidem.* Vezi detalii în Jakšić, Gr., Vučković, V. J., *Op. cit.*, p. 152—154.

[22] Puştile urmau a fi achiziţionate din Belgia şi apoi transportate în Rusia. (Jakšić, Gr., Vučković, V. J., *Op. cit.*, p. 104.)

[23] Giurescu, C.C., *Tranzitul armelor sîrbeşti prin România sub Cuza vodă (1862)*, în „Romanoslavica", XI, Istorie, 1965, p. 39—41.

[24] În martie 1862 a fost trimis la Bucureşti emisarul cneazului Mihail, Kosta Magazinović, pentru a exprima felicitări cu ocazia recunoaşterii domnului Cuza ca principe al României unite. Latura secretă a acestei misiuni viza însă cîştigarea acordului din partea şefului statului român pentru tranzitarea peste teritoriul românesc a armamentului achiziţionat. Magazinovic la 20 martie comunica acordul de principiu al lui Cuza vodă în această chestiune. (Jakšić, Gr., Vučković, V. J., *Op. cit.*, p. 104.)

[25] Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. XLVII, doc, 200, f. 324.

[26] *Ibidem.* vol. IV, f. 80—81, Vezi şi: Brătianu, Gh. I., *Politica externă a lui Cuza vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională*, în „Revista Istorică Română" (RIR), II, 1932, p. 149 — 150.

[27] Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. X, f. 267—269 (Scrisoarea cneazului Mihail către domnitorul Cuza, Belgrad, 13/25 aug. 1862).

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem.*

Tranzitul propriu-zis [30] al armelor pe teritoriul Principatelor Unite s-a realizat în lunile noiembrie şi decembrie 1862; convoiul de peste 500 de căruţe [31] a ajuns cu bine la destinaţie.

Acest serviciu preţios al Principatelor Unite, în urma căruia armata sîrbă a fost înzestrată cu armament modern, a consolidat în cea mai ridicată măsură prietenia dintre cele două ţări. Semnificativ este faptul că unităţile concentrate la Gruia, cu misiunea de a proteja transbordarea convoiului, aveau ordin „de a apăra, cu orice preţ, eventual prin luptă la baionetă şi cu intervenţia artileriei, trecerea armelor pe malul sîrbesc" [32]. Pe bună dreptate se apreciază că Principatele Unite „au înfruntat riscul unei intervenţii militare dinafară pentru a-şi onora prietenia faţă de Serbia" [33].

În scrisoarea de mulţumire a cneazului Mihail [34], acest serviciu a fost considerat ca un act generos al principelui Cuza, o mînă prietenească întinsă Serbiei; gestul domnului român a consacrat relaţiile prieteneşti între cele două popoare, iar semnificaţia sa nu se va şterge niciodată din memoria poporului sîrb.

Afectat, Cuza i-a mulţumit cneazului [35] pentru darul preţios de recunoştinţă [36], acceptîndu-l ca dovadă „d'une solidarité sincère et inalterable". Sabia primită în dar a fost purtată de domnitor, după cum se mărturiseşte în scrisoare, la sesiunea Adunării Reprezentanţilor, în semn de prietenie faţă de ţara şi persoana cneazului.

În acest climat politic deosebit de favorabil, s-au inaugurat şi agenţiile diplomatice moderne ale celor două ţări.

Constituirea agenţiilor diplomatice moderne la Bucureşti şi Belgrad. Prietenia dintre Principatele Unite şi Serbia, unitatea de acţiune şi de vederi dovedită cu ocazia tranzitării armelor sîrbeşti, generează îngrijorare la Constantinopol; se constata în fapt eşecul sistemului garanţiei colective a puterilor europene [37]. Henry Bulwer, ambasadorul britanic în capitala otomană îşi permitea doar într-o scrisoare privată [38] un ton de dojană la adresa conduitei principelui Cuza în afacerea armelor sîrbeşti.

---

[30] Vezi pe larg: Perović, R., *Diplomatski spor o prenosu surpskog oružja 1862. godine preko Rumunije (Diferendul diplomatic cu privire la transportul armelor sîrbeşti peste teritoriul României)*, în „Godišnjak Nikole Čupića", 1939, 48 p.; Giurescu, C.C., *Op. cit.*, p. 33—65; Idem, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Edit.ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 144—148.

[31] Pentru conţinutul amănunţit al transportului, vezi: Giurescu, C.C., *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă* ... p. 147.

[32] Idem, *Tranzitul armelor sîrbeşti* ... p. 51.

[33] Berindei D., *Op. cit.*, p. 201.

[34] Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. XLVII, doc. 9, f. 48—49 (Belgrad, 14 oct. 1863).

[35] *Ibidem*, doc. 10, f. 50—51 (16 oct. 1863).

[36] Valoarea excepţională a acestui serviciu e confirmată şi prin bogăţia darurilor de recunoştinţă ale principelui Mihail către Cuza vodă şi către ceilalţi participanţi de marcă ai reuşitei intreprinderi. Cel mai edificator simbol însă îl reprezintă dedicaţia de pe sabia princiară oferită în dar: „Amico certo in re incerta". (Giurescu, C. C., *Tranzitul armelor sîrbeşti* ... p. 56—57.)

[37] Riker, T. W., *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale (1856—1866)*, (Bucureşti), (1944), p. 495.

[38] Arh. MAE, vol. 277-*Serbia*, f. 218—222.

Se sugera necesitatea unor mărturisiri în privința cantității armelor transportate pe pămîntul românesc și a destinației lor, arătîndu-se că era de datoria principelui sechestrarea transportului în cauză. Bulwer menționa totuși că este „l'homme de conciliation" exprimîndu-și speranța într-un răspuns pe măsura francheței dovedite în comunicațiile personale de principe, fapt care ar ușura realizarea bunelor raporturi și l-ar absolvi pe Cuza de dificultățile ce-l amenințau în toate părțile.

Că dificultățile au fost într-adevăr serioase, rezultă și din lectura scrisorii destinate de Cuza vodă cneazului Mihail al Serbiei [39]. Greutățile depășite exprimau, în viziunea domnului român, speranța fondată a unui triumf complet; ultimele complicații nu modificau de fel conduita românească dimpotrivă, ele reprezentau un prilej de afirmare a independenței interne a României și o dovadă a puternicelor simpatii față de Serbia și cauza ei. Domnul are totodată plăcerea de a releva între români și sîrbi sentimente care trebuie să unească cele două popoare, nutrind speranța reciprocității, a „călduroasei amiciții" a cneazului pentru țara și pentru poporul românesc.

În scrisoarea de mai sus (datată la 31 ian./11 febr. 1863) principele menționa o solie din partea cneazului Mihail, condusă de același dr. Patzek, care l-a informat că cel desemnat spre a reprezenta Serbia la București [40] era Kosta (Constantin) Magazinović. Înalt consilier juridic, Magazinović se bucura de cunoștința personală a domnului României, care-și exprima încrederea în succesul acestei reprezentări la consolidarea legăturilor reciproce. Prin corespondența din 27 martie/8 aprilie 1863 [41], Cuza vodă comunica cneazului acreditarea lui Teodor Callimachi în calitate de agent diplomatic român pe lîngă guvernul de la Belgrad [42]. Callimachi, care îndeplinise atribuțiile de prim secretar și girant (în absența agentului Costache Negri) al agenției României de la Constantinopol, a contribuit efectiv la succesul diplomatic al tranzitării armelor sîrbești în anul 1862, dovedindu-și competența și devotamentul în slujba țării și a suveranului său [43]. Chiar în scrisoarea de acreditare, domnitorul reamintea meritele dobîndite de către diplomatul român la Constantinopol, „cînd a avut de tratat o afacere care interesa deopotrivă România și Serbia [44]".

Primirea oficială a agentului român, după propria sa mărturie [45], a avut loc în luna iulie 1863, a doua zi în urma sosirii la Belgrad. Teodor Callimachi a fost primit de către Ilija Garašanin, care în acel moment cumula funcțiile de ministru al afacerilor străine și ministru de război. Șeful diplomației sîrbești a reamintit recunoștința pe care o datora țara

---

[39] Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. IV, f. 88—89. Scrisoare publicată: Brătianu, Gh. I., *Politica externă a lui Cuza vodă* ... p. 150—151.

[40] *Ibidem*; Vezi pe larg: * * * *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I (1859—1917), Edit. politică, București, 1967, p. 139—140; Florescu, G.G., *Agențiile diplomatice de la București și Belgrad (1863—1866). Contribuții la studiul relațiilor politice româno-sîrbe*, în „Romanoslavica", XI, 1965, p. 129.

[41] Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. IV, f. 104. Documentul este reprodus în: Bossy, R.V., *Op. cit.*, anexa IV, p. 28.

[42] Florescu, G. G., *Op. cit.*, p. 129; * * *, *Reprezentanțele* ..., vol. I p. 140.

[43] Vitcu, D., *Diplomații Unirii*, Edit. Academiei RSR, București, 1979, p. 234—235.

[44] Bossy, R. V., *Op. cit.*, p. 2.

[45] Arh. MAE, vol. 278—*Serbia*, f. 34—34 verso. Scrisoare datată la 16 28 iulie 1863.

sa domnului Cuza în chestiunea armelor. Garašanin s-a dovedit deosebit de amabil, întru totul la dispoziţia agentului român, îndemnîndu-l pe acesta să se considere ca un oaspete al Serbiei. În ziua următoare, diplomatul român a fost primit de cneazul Mihail Obrenović, care şi-a exprimat satisfacţia faţă de evoluţia relaţiilor pe cale de înfăptuire între Principatele Unite şi Serbia.

În scrisoarea adresată principelui român (datată 26 iulie/7 august 1863)[46] cneazul Mihail pomeneşte remiterea documentelor de acreditare din partea agentului. Această umplere a golului în relaţiile reciproce a pricinuit o vie mulţumire suveranului Serbiei; satisfacţia era sporită prin desemnarea în responsabila calitate de agent diplomatic al României pe lîngă guvernul sîrb a lui Teodor Callimachi, care şi-a dobîndit înalte merite faţă de ambii principi. Însă, a ţinut să precizeze cneazul, şi dacă lipsea acest favorabil precedent, calitatea de agent al domnului român era ea însăşi suficientă pentru a-i asigura cea mai bună primire şi o deplină încredere. Cneazul îşi exprima convingerea că Teodor Callimachi va justifica din plin încrederea domnitorului său, contribuindu-se şi pe această cale la menţinerea şi dezvoltarea bunelor relaţii între cele două state.

Ambele agenţii diplomatice — atît agenţia bucureşteană a cneazatului Serbiei, cît şi agenţia din Belgrad a Principatelor Unite — România prezentau trăsături noi, proprii oficiilor diplomatice moderne din statele europene[47]. În calitate de agent al României la Belgrad, Teodor Callimachi a luat parte pe picior de egalitate cu reprezentanţii puterilor acreditate în capitala Serbiei la toate manifestările oficiale[48].

Agenţia diplomatică de la Belgrad a fost cel de-al treilea oficiu diplomatic modern al statului român[49] (după transformarea naturii agenţiei de la Constantinopol şi înfiinţarea agenţiei de la Paris) constituind principalul instrument al ţării noastre pentru orientarea politicii comune româno-sîrbe faţă de Turcia[50].

În ce-l priveşte pe agentul diplomatic al Serbiei, Kosta Magazinović, acesta a participat la toate solemnităţile împreună cu agenţii diplomatici ai puterilor străine acreditaţi la Bucureşti, care îi recunoşteau „de jure" caracterul diplomatic[51]. În consecinţă, era menţionat în ordine alfabetică, alături de reprezentanţii marilor puteri, în calitate de membru al corpului diplomatic din capitala României.

Se păstrează corespondenţa (datată 3/15 iunie 1860)[52] dintre autorităţile româneşti şi vechea agenţie a Serbiei de la Bucureşti, cu privire la încheierea unei convenţii „în privirea modului ce trebuie a se păzi în viitor pentru dezertorii ce ar trece în Serbia". Se exprima şi atunci do-

---

46 Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. XLVII, doc. 201, f. 326—327.

47 Florescu, G. G., *Op. cit.*, p. 131.

48 Idem, *Înfiinţarea agenţiei diplomatice de la Bucureşti şi Belgrad, moment important în dezvoltarea relaţiilor româno-iugoslave*, în RRSI, VII, 2, 1973, p. 66; Bossy, R. V. *Op. cit.*, p. 12—13.

49 * * *, *Reprezentanţele* ..., vol. I, p. 139.

50 *Ibidem*, p. 143. Vezi şi: Ciachir, N., *România în sud-estul Europei* ... p. 69.

51 Florescu, G. G., *Op. cit.*

52 Arhiv Srbije, Beograd, *Loc. cit.*, 1861, F II, f. 16.

rința guvernului român „de-a se pune în relațiile și legămintele cele mai intime cu guvernul și nația serbiană", dar împrejurările nu au permis finalizarea acordului.

Sub semnul identității de opinie și de acțiune. Ca urmare a excelentelor relații politice, acum s-au urgentat formalitățile de realizare a convenției de extrădare reciprocă a criminalilor și a dezertorilor de rînd. La 5/17 mai 1863, Constantin Magazinović, agentul de la București era autorizat de către cneazul Mihail Obrenović și președintele Consiliului de Miniștri al Serbiei, Ilija Garašanin, de a încheia împreună cu reprezentanții guvernului român sus-numita convenție [53]. Convenția româno-sîrbă de extrădare a criminalilor și a dezertorilor a fost încheiată la București, la 4/16 iunie 1863 [54]. Din partea autorităților de la Belgrad, se promitea recunoașterea și executarea fidelă a prevederilor semnate de reprezentantul Serbiei, urmînd ratificarea actului la termen.

Edificatoare asupra importanței acestor inițiative diplomatice reciproce este reacția înregistrată la Poartă. În a doua jumătate a anului 1863 constatăm o înăsprire a raporturilor dintre puterea suzerană și cele două principate vecine. La Constantinopol, ambasadorul britanic constata cu îngrijorare încheierea convenției pentru extrădarea dezertorilor în momentul cînd principele Cuza s-a pus în fruntea armatei — acte considerate drept pregătiri de război, în spatele cărora se bănuia existența unui tratat între cei doi principi, îndreptat contra autorității Porții Otomane [55]. Turcia nu a fost consultată sub nici o formă și aprecia aceste inițiative diplomatice drept încălcare a atribuțiilor sale de putere suzerană. Se considera că relațiile stabilite între Principatele Unite și Serbia „nu urmăresc altceva decît pregătirea separării principatelor tributare" [56].

Deși se poate afirma cu certitudine că nu fusese încheiat un tratat propriu-zis, totuși în acele momente legăturile reciproce au fost „extraordinar de strînse" [57], agențiile diplomatice reprezentînd instrumente de bază pentru orientarea politică „în scopul de a goli în mod progresiv de conținut suzeranitatea otomană" [58]. În decembrie 1863, agentul țării noastre la Belgrad afirma cu temei că „în caz de legitimă apărare, concursul Serbiei ne este asigurat" [59].

La manevrele trupelor române din toamna anului 1863, Serbia a fost reprezentată de către colonelul Milivoj Petrović Blaznavac și căpitanul Nikifor Jovanović. Cei doi ofițeri au folosit prilejul pentru a înmîna domnitorului român o pușcă fabricată în arsenalul de la Kragujevac. Domnul

---

[53] Idem, *Loc. cit.*, 1863, *F* I, 73 a, f. 3—3 verso.

[54] Idem, *Loc., cit.*, 1870, *F* I, r. 23, f. 4.

[55] Arh MAE, vol. 278-*Serbia*, f. 37; *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)*, publicată de Nicolae Iorga, ed. a II-a, Bucarest, 1938, nr. 3, p. 4; * * *, *Reprezentanțele* . . ., vol. I, p. 143.

[56] Arh. MAE, vol. 278-*Serbia*, f. 23 verso; *Correspondance diplomatique roumaine* . . ., nr. 7, p. 7; Florescu, G.G., *Agențiile diplomatice de la București și Belgrad* . . ., în „Romanoslavica". XI, 1965, p. 130.

[57] Iorga, N., *Politica externă a regelui Carol I. Lecții ținute la Universitatea din București*, ed. a II-a, București, 1923, p. 22.

[58] Vezi nota 50.

[59] *Correspondance diplomatique roumaine* . . ., nr. 6, p. 6—7.

Cuza i-a primit cu toate onorurile cuvenite, avîndu-i ca invitaţi la un prînz de gală, la care a fost prezent şi agentul Magazinović, oferindu-le la despărţire daruri [60]. La 5/17 octombrie 1863 domnul României i-a adresat o scrisoare cneazului, mulţumindu-i atît pentru misiunea ofiţerilor cît şi pentru arma dăruită [61].

Agenţia română din Belgrad va transmite cu conştiinciozitate ecoul vizitei sîrbeşti în Principatele Unite cît şi informaţii privind ambianţa politică din capitala Serbiei [62]. Cneazul şi-a exprimat satisfacţia faţă de primirea de care au avut parte ofiţerii sîrbi la Bucureşti. În urma reîntoarcerii, colonelul Blaznavac a efectuat o vizită la agenţia română, exprimîndu-se că a fost primit întru totul frăţeşte. Ofiţerul sîrb a părut satisfăcut de instruirea, organizarea şi starea trupelor române. Impresia generală sugerată era că trupele propriu-zise sînt deasupra corpului ofiţeresc. Se oferă şi dezvăluiri asupra dispoziţiei corpului consular de la Belgrad; reprezentanţii Franţei şi Italiei erau deosebit de favorabili Serbiei, atitudine binevoitoare dovedind şi consulii Rusiei şi Prusiei. De ziua aniversării numelui împăratului Napoleon al III-lea s-a iscat un incident franco-turc, avînd drept obiect statutul politic al Serbiei. S-a toastat din partea primministrului Garašanin în sănătatea împăratului, consulul Franţei răspunzînd prin toast în cinstea cneazului Mihail Obrenović. Reprezentantul Porţii a apreciat aceasta drept ofensă, neputînd admite „que le vassal passât avant le suzerain". Politica urmată de guvernul sîrb se aprecia a fi în întregime naţională; [63] astfel se explicau ştirile alarmante [64] difuzate de diplomaţia engleză cu referire la preparativele de război ale Serbiei, această ţară fiind considerată vast arsenal, înglobînd un considerabil material de război, cu oşti capabile de a intra în acţiune în cel mai scurt timp (24 de ore).

Starea de spirit era de exaltare, la Belgrad se credea[65] că şi în România se făceau înrolări, iar ţara ar fi dispusă de la o zi la alta de acţiune. Mai mult, în primăvara anului 1864 se zvonea[66] că la agenţia din Belgrad se distribuiau bani şi paşapoarte pentru cei ce ar fi dispuşi să plece în România ca să se înroleze. Speranţele sînt alături de România, popularitatea lui Alexandru Ioan Cuza în Serbia era imensă[67], iar guvernul acestei ţări era dispus „să primească drept călăuză guvernul român".[68]

Din partea guvernului român se cer informaţii[69] la agenţia Serbiei de la Bucureşti, asupra negocierilor acestei ţări cu Poarta — privind dreptul de reprezentare la convenţia telegrafică de la Paris. În conse-

[60] Bossy, R. V., *Op. cit.*, p. 15.

[61] Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. IV, f. 161. Documentul se găseşte reprodus în: Bossy, R. V., *Op. cit.*, anexa 11, p. 31—32.

[62] Arh. MAE, vol. 278—*Serbia*, f. 12—15; documentul se află rezumat în *Correspondance diplomatique roumaine* ..., nr. 5, p. 4—6.

[63] Arh. MAE, vol. 278—*Serbia*, f. 14.

[64] *Ibidem*, f. 23—23 verso; 37.

[65] *Ibidem*, f. 27—28. *Corresp. dipl.* ..., nr. 7—10, p. 7—8.

[66] *Ibidem*.

[67] *Ibidem*.

[68] Arh. MAE, vol. 278—*Serbia*, f. 13. În document se subliniază „identitatea poziţiilor Serbiei şi României."; Iorga, N., *Politica externă a regelui Carol I* ..., p. 22.

[69] Arh. MAE, vol. 278—*Serbia*, f. 50; În deplină concordanţă de idei este şi raportul agentului T. Callimachi de la Belgrad (11 mart. 1865): „... Le Gouvernement Serbe désire suivre sa même voie que le Gouvernement Roumain et agir à peu pareillement." (Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, XIV, f. 537.)

cinţă, reprezentanţii României şi Serbiei au refuzat să participe în cadrul delegaţiei otomane, aderînd la 17 mai 1865 direct, [70] prin proprii reprezentanţi la această convenţie telegrafică internaţională.

Convenţia telegrafică bilaterală, încheiată la Bucureşti în 18/30 decembrie 1865 şi semnată din partea Serbiei de agentul Kosta Magazinović, a fost legată de convenţia de la Paris; se preciza că noua convenţie telegrafică româno-sîrbă va intra în vigoare odată cu convenţia telegrafică internaţională, anulîndu-se vechea, încheiată tot la Bucureşti, deodată cu acordul bilateral de extrădare (4/16 iunie 1863).

Sub semnul identităţii de vederi[71] s-a încadrat şi vizita în Serbia a locotenent-colonelului de artilerie Herckt (iulie 1865); ofiţerul român se găsea pentru a doua oară în calitate oficială în această ţară, venind să înmîneze cneazului primele arme realizate în arsenalul de la Bucureşti. Cneazul Mihail foloseşte prilejul de a-i adresa felicitări domnului Cuza pentru aceste noi realizări ale României, dovadă a iniţiativei şi a perseverentelor eforturi realizate spre atingerea ţelului propus.[72]. Ofiţerul român a vizitat în continuare arsenalul de la Kragujevac, avînd cuvinte de apreciere despre tirul armelor realizate acolo.[73]

Schimbările din 1866. Reluarea dialogului. Cît de strînse erau relaţiile româno-sîrbe în aceste vremuri, ne-o probează poate cel mai bine modul cum a fost receptată la Belgrad vestea abdicării lui Alexandru Ioan Cuza. Din rapoartele girantului agenţiei româneşti[74] aflăm că schimbarea produsă în România „este departe de a fi populară"; în Serbia „Cuza este considerat ca un martir". Limbajul presei oficiale era acum puţin agreabil. În ochii opiniei publice dăinuia un singur criteriu: prieten rămînea cel despre care se consideră că va fi alături de sîrbi în războiul cu turcii; cel pe care nu se mai putea conta, încetează de a mai fi apreciat.[75]

În dimineaţa zilei de 13 februarie 1866, agentul Teodor Callimachi, rudă a fostului domnitor şi devotat persoanei sale,[76] luînd cunoştinţă de noua situaţie politică din România, şi-a manifestat dezaprobarea făţişă, demisionînd pe loc.[77]

---

[70] Florescu, G.G., *Op cit.*, p. 133—134, * * *, *Reprezentanţele* ..., vol. I, p. 144; Un strălucit precedent în această privinţă l-a reprezentat Conferinţa telegrafică internaţională de la Timişoara, din primăvara anului 1860. La această conferinţă, delegatul Principatelor Unite propunea încheierea convenţiei pe picior de egalitate cu reprezentanţii puterilor participante, Austria şi Imperiul Otoman. Delegatul Serbiei s-a raliat întru totul propunerii româneşti. Identitatea punctelor de vedere român şi sîrb mergea chiar pînă la exercitarea presiunii comune, prin ameninţarea cu întreruperea liniilor telegrafice Occident-Orient, care străbăteau cele două principate. (Popovici, Victoria, Cojocaru, I., *Un exemplu de colaborare bilaterală, acum un veac*, în „Revista Arhivelor", anul XLVII, vol XXXII/2, 1970, p. 610—642.)

[71] *Coresp. dipl.* ..., nr, 12, p. 9.

[72] Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. XIV. f. 575—576. Scrisoare a cneazului Mihail Obrenović către principele domnitor al României, Alexandru Ioan Cuza, din 13/25 iulie 1865. Documentul se află publicat în, Bossy, R. V. *Op. cit.*, anexa 39, p. 55—56.

[73] *Coresp. dipl.* ..., nr. 27, p. 14.

[74] Arh. MAE, vol. 278—Serbia, f. 66 verso—67. Raportul diplomatic din 22 febr. 1866 al girantului agenţiei de la Belgrad, V. Prohaska, către guvernul român. Vezi un scurt rezumat în, *Coresp. dipl.* ..., nr. 18, p. 10—11.

[75] *Ibidem*; Callimanu, G. T., *Op. cit.*, p. 41 („Aşa în Serbia este simpatia mai înainte de toate, cu cei ce suferă şi au suferit tot de aceleaşi rele".).

[76] Vitcu, D., *Op. cit.*, p. 232.

[77] Arh. MAE, vol. 278—*Serbia*, f. 61 verso.

Treptat însă, şocul a fost depăşit şi s-au depus strădanii pentru reluarea activităţii diplomatice normale.

La cîteva zile după „revoluţia" de palat, a urmat o notă oficială (din 19 februarie 1866)[78] către guvernul sîrb, în care se încerca justificarea actului comis, în speranţa că circumstanţele nu vor împieta asupra stadiului relaţiilor politice reciproce. Se pomenea comunitatea intereselor, care face ca evenimentele petrecute într-una din cele două ţări să nu poată fi trecute cu indiferenţă în cealaltă; în aceeaşi dorinţă, a conservării legăturilor existente între cele două ţări, este desemnat agent al Principatelor Unite pe lîngă guvernul sîrb, Apostol Mănescu.

Noul agent a redactat un raport detaliat[79] în care vorbeşte de incidentele de la agenţie, dintre predecesorul său şi girant. Teodor Callimachi, cuzist devotat, prin calităţile sale personale cît şi prin generozitatea fostului principe şi-a creat prietenii între demnitarii sîrbi şi-n rîndul corpului consular, influenţînd opinia publică în speranţa revenirii lui Cuza. Faptul a contribuit la îngreunarea situaţiei agenţiei româneşti şi maltratarea girantului acestuia, Venceslas Prohaska, care a aderat la noua stare de fapt.

Venirea lui Apostol Mănescu la Belgrad debutează promiţător. El mărturisea după 18 zile[80] că nu se mai simţea străin, fiind tratat ca un vechi prieten. Ministrul afacerilor externe al Serbiei, Garašanin, îl vedea întotdeauna cu plăcere, beneficiind în mai multe ocazii de atenţia şi chiar delicateţea „rară la un popor dur şi militar". În schimb, se pare că nu se bucura de prea multă simpatie din partea guvernului român, care păstra faţă de el o tăcere îngrijorătoare[81].

Speranţele bune erau împărtăşite şi în scrisoarea privată a lui Jovan Marinović, preşedinte al Senatului, către Ion Ghica,[82] potentatul zilei, preşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru al afacerilor externe. Se confirma numirea lui Mănescu în postul de agent al Principatelor Unite, demnitarul sîrb precizînd că se urmăreau cu atenţia cea mai cordială evenimentele desfăşurate în România. „Întreprinderea patriotică" e apreciată ca succes, urîndu-i-se deplina reuşită „nu numai ca buni fraţi şi vecini, dar asemenea ca buni sîrbi...". Se promitea în încheiere, că singură calitatea de reprezentant al Principatelor Unite, dincolo de însuşirile personale ale agentului, îi va asigura în Serbia cea mai bună primire.

După aşezarea principelui Carol, la 25 mai 1866 este trimis în misiune oficială la Belgrad Dimitrie Brătianu.[83] De remarcat faptul că aceasta a fost cea dintîi misiune diplomatică în sprijinul noii cîrmuiri. Rolul său era „să sondeze terenul, să accentueze dispoziţiile de prietenie cu vecina României şi să ceară praf şi muniţii...".

Dimitrie Brătianu se găsea în Serbia în momentele cînd turcii ameninţau cu invadarea României, situaţia principelui străin nefiind încă consolidată. Din dispoziţia cneazului Mihail şi a ministrului său Gara-

[78] Ibidem, f. 65—65 verso.

[79] *Ibidem*, f. 73—74. Raport diplomatic din 16/28 martie 1866.

[80] *Ibidem*, f. 71—71 verso. Raport diplomatic din 15/27 martie 1866. Vezi un scurt rezumat în, *Corresp. dipl.* ..., nr. 19, p. 12.

[81] *Ibidem*.

[82] Bibl. Acad. RSR, M-sse, *fond Ion Ghica*, cota S $\frac{33}{\text{DC XVIII}}$.

[83] Iorga, N., *Op. cit.*, p. 43—44.

šanin s-a declarat oficial, că în cazul invadării de către Turcia a teritoriului românesc, Serbia nu putea rămîne indiferentă iar guvernul nu-şi asuma răspunderea asupra agitaţiilor care puteau cuprinde ţara.[84] Toate aparenţele sugerează că această energică atitudine a Serbiei nu se datorează atît simpatiei pentru dinastia străină din România, cît de teama de a se pierde prin invazia otomană cel mai de nădejde aliat în lupta antiotomană, pentru independenţă şi unitatea naţională.

Nu trec decît cîteva luni şi remarcăm un nou agent al României la Belgrad, în persoana lui I.A. Cantacuzino.[85] Acesta sîrguincios, telegrafia la 19 sept./1 oct. 1866 Ministerului Afacerilor Externe de la Bucureşti[86], faptul că a fost în mod confidenţial înştiinţat la Belgrad asupra recunoaşterii principelui Carol.

De acum datează şi instrucţiunile oficiale către agentul Principatelor Unite la Belgrad,[87] ce consemnează debutul unei noi etape în relaţiile politice româno-sîrbe. Firea prudentă, teama de panslavism a principelui Carol[88] l-au reţinut de a se angaja într-o alianţă mult dorită de sîrbi cît şi de greci. I.A. Cantacuzino era în ochii oficialităţilor omul potrivit[89] de a pune în aplicare această nouă orientare, definită prin sus-numitele instrucţiuni diplomatice; se pretindea reprezentantului acreditat la Belgrad de a promova şi întreţine relaţii „sur le pied d'une étroite intimité" între guvernul român şi cel sîrb. Agentul trebuia însă să se abţină de la orice „imixiune ostilă" — indicaţie ce viza preîntîmpinarea unor atitudini voluntare, de tipul celei a cuzistului Teodor Callimachi. Se cerea un studiu aprofundat al vieţii politice interne a Serbiei, în vederea cunoaşterii tendinţelor şi perspectivelor grupărilor politice din această ţară. Agentul trebuia, de asemenea, să informeze şi cu privire la natura şi trăinicia relaţiilor cneazului cu puterile europene. În sarcina sa intra şi întocmirea unei expuneri cu privire la înzestrarea armată a Serbiei — organizarea armatei, armamentului în dotare; de asemenea i se cerea un memoriu cu privire la situaţia financiar-economică şi administrativă a principatului de reşedinţă. Atribuţie prioritară era şi cea de a stărui pe lîngă guvernul sîrbesc asupra modului şi a mijloacelor de a se organiza un serviciu poştal regulat între cele două ţări, prin oraşele porturi Turnu Severin şi Kladovo. Agentul urma să studieze în mod special căile de stimulare a exportului de sare gemă din România către Serbia, în vederea eliminării concurenţei austriece. Întrucît răscoala antiotomană din Creta (izbucnită la începutul lui septembrie 1866) a influenţat opinia publică greacă, cu larg ecou pînă-n Serbia şi Muntenegru, pentru agent era de maximă importanţă să fie informat cu regularitate şi exactitate asupra tendinţelor manifestate în aceste ţări. Sînt de dorit informaţii — în ce măsură guvernul sîrb şi cel muntenegrean se găseau efectiv implicate

[84] Bibl. Acad. RSR, M-sse, *Ms. 604*, f. 81 verso; *Corresp. dipl.* ..., nr. 33, p. 17; vezi şi nota 83.

[85] Informaţii mai detaliate asupra persoanei titularilor agenţiei române de la Belgrad vezi în, * * *, *Reprezentanţele* ..., vol. I, p. 148.

[86] Bibl. Acad. RSR, M-sse, *Ms. 604*, f. 10.

[87] *Ibidem*, f. 3—5 verso; document nedatat, databil septembrie/octombrie 1866.

[88] Iorga, N., *Op. cit.*, p. 60; Stan, A., *Grupări şi curente politice în România între unire şi independenţă (1859 — 1877)*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 372—373.

[89] Nu întîmplător, agentul României de la Belgrad devine la 1868 agent la Petersburg (Iorga, N., *Op. cit.*, p. 59).

în „vasta conspirație" antiotomană? și — de ce natură urmează a fi concursul lor la insurecție? Intuindu-se posibilitatea demersului în vederea încheierii unei alianțe româno-sîrbe, agentul era atenționat de a adopta o „rezervă prudentă", cu obiecțiunea lipsei de instrucțiuni precise pentru o asemenea situație. Explicația acestei poziții rezervate trebuia să fie faptul că România traversa o „revoluție" (= venirea dinastiei străine) și că pentru români „mișcarea orientală a izbucnit prea devreme". Pretextîndu-se necesitatea „reculegerii" și a organizării înaintea unor acțiuni de asemenea importanță, se indica agentului de a supune guvernului său toate ofertele ce i se vor face, lăsîndu-i acestuia aprecierea oportunității lor.[90]

Conformîndu-se strictelor indicații, I.A. Cantacuzino a transmis la București copia scrisorii cneazului Mihail către marele vizir Ali pașa (din 17/29 octombrie 1866);[91] concepută în atmosfera de revoltă ce cuprinsese Peninsula Balcanică, solicita cedarea către Serbia a fortărețelor de pe Sava și Dunăre care reprezentau, în viziunea domnitorului sîrb, surse permanente de tulburări între țara sa și imperiu.

Prin urmare, de la București se recomanda prudență, în ciuda faptului că se profila amenințătoare perspectiva războiului, în vederea căruia făcea cneazul intense pregătiri. Din limbajul rapoartelor rezulta, după aprecierea lui Nicolae Iorga, „înalta idee ... despre absoluta unitate morală, despre completa solidaritate a Serbiei lui Mihail Obrenović".[92] Armata sa, deși mică prin numărul soldaților permanenți, era de temut prin desăvîrșita organizare a milițiilor naționale și destul de buna înzestrare, „sîrbii trăind absolut numai pentru această politică de revendicații naționale".[93] Politica aceasta energică, „cu desăvîrșire națională", a folosit însă și României, silindu-i pe turci „să devie cu mult mai concilianți în ce ne privește".[94]

La 22 februarie/6 martie 1867 agentul român informa[95] că a fost în principiu decisă problema evacuării fortărețelor turcești din Serbia deși nu se cunoșteau încă condițiile Porții. În așteptarea acestora, guvernul avînd națiunea alături, stătea ferm pe poziții, pregătindu-se asiduu pentru eventualitatea războiului; dacă răspunsul la cererile exprimate ar întîrzia prea mult, conflictul armat nu se mai putea evita. În eventualitatea aceasta, aprecia agentul nostru, înainte de scurgerea a șase săptămîni lupta va începe.

Precizînd că s-a limitat tot timpul la cadrul generalităților, fără a sugera ceva concret guvernului pe lîngă care se afla acreditat, I.A. Cantacuzino își permitea totuși o sugestie pe lîngă principele domnitor Carol; luînd în considerare necesitatea ca interesul și datoria României să fie alături de populațiile creștine din Orient, el sugera șefului statului român ideea de a se face o declarație de solidaritate prin intermediul agentului nostru de la Constantinopol; aceasta, în analogie cu cea efec-

[90] Vezi nota 87; vezi și Ciachir, N., *Op. cit.*, p. 90—91.
[91] Bibl. Acad. RSR, M-sse, *Ms. 604*, f. 6—6 verso.
[92] Iorga, N., *Op. cit.*, p. 94.
[93] *Ibidem*, p. 51.
[94] *Ibidem*, p. 45.
[95] Bibl. Acad. RSR, M-sse, *Ms. 604*, f. 80—82.

tuată de agentul sîrb, în timpul misiunii lui D. Brătianu, atunci cînd turcii amenințau cu forțarea Dunării și invadarea teritoriului românesc.

Deși o asemenea declarație nu s-a consemnat, deja în cursul anului 1867 semnalăm timide inițiative românești în vederea strîngerii legăturilor cu sîrbii.

*

Apropierea româno-sîrbă, care se întrevedea deja în debutul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și-n perioada scurtei reveniri ce a precedat moartea bătrînului cneaz Miloš, a fost consființită în anii de creatoare realizări ale domnului Unirii și ale luminatului cneaz Mihail Obrenović.

Această prietenie, temeinic consolidată de cele două ilustre figuri ale sud-estului european, va constitui un criteriu referențial în relațiile reciproce, dovedindu-și trăinicia, peste trecerea faptelor, a oamenilor și a vremii.

LES RELATIONS ROUMANO-SERBES SOUS LE RÈGNE DE ALEXANDRU IOAN CUZA

RÉSUMÉ

L'objet de la présente étude est constitué par l'histoire politique des deux Etats voisins sud-est européens dans la 7-e décennie du XIX-e siècle.

Il s'agit de l'époque où deux illustres personnalités se sont affirmées, les princes-régnants Alexandru Ioan Cuza dans les Principautés Unies—Roumanie et Mihail Obrenović en Serbie.

Régnant à un moment politique où des buts similaires animaient leurs pays, à savoir obtenir l'indépendance et réaliser l'unité nationale d'Etat, les deux princes ont senti objectivement le besion de collaborer afin de réaliser leurs aspirations communes.

La présente étude, relevant les prémises historiques du rapprochement roumano-serbe, examine les effets politique de certaines actions d'intérêt réciproque, tels le transit des armes de Serbie sur le territoire de la Roumanie.

Un important pas en avant a été représenté par la constitution des agences diplomatiques modernes de Bucarest et de Belgrade (1863), instruments efficaces pour la promotion de la politique commune antiotomane.

La situation objective similaire, stimulée par la similitude ou même par l'identité d'opinion des deux princes, contribuera à une collaboration fructueuse, à une parfaite concordance dans l'espoir d'atteindre le but rêvé.

Les liens existant entre la Roumanie et la Serbie sont devenus si stables qu'ils résisteront avec succès au choc energistré par la Roumanie en 1866 par le changement de Cuza; aussi l'époque de Cuza et du prince Mihail se constitue-t-elle dans un heureux critère de référence concernant les relations politiques roumano-serbes (yougoslaves).

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

UN INTERVIU CU DOMNITORUL ALEXANDRU IOAN CUZA

Cercetările sistematice și laborioase întreprinse, mai ales în ultimele decenii, în arhivele de peste hotare, din inițiativa și sub îndrumarea Direcției Generale a Arhivelor Statului, au dus la o substanțială sporire a surselor documentare privind istoria României, inclusiv pentru epoci relative bine cunoscute cum este aceea a Unirii Principatelor și domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Dintre aceste foarte prețioase surse, se remarcă, prin valoarea și ineditul lor, documentele diplomatice provenind de la consulatele generale ale Angliei în cele două țări române. Ele conțin numeroase informații ce aruncă lumini noi asupra unor fapte și evenimente din Principate la mijlocul veacului trecut, oferind, totodată, posibilitatea, unei mai bune cunoașteri a poziției Marii Britanii față de lupta poporului român pentru înfăptuirea unității sale statale. Corelate cu izvoarele interne, rapoartele consulilor englezi acreditați în Principate contribuie la o mai profundă înțelegere a procesului de formare a României moderne [1].

Din mulțimea acestor rapoarte — aflate în microfilm la Arhivele Statului București — am ales spre publicare un document de un gen oarecum aparte. Este vorba de răspunsurile domnitorului Al. I. Cuza la întrebările puse de consulul englez de la Iași, Henry A. Churchill[2], în martie 1861, de fapt un adevărat interviu politic, mai puțin uzitat în practica diplomatică a secolului al XIX-lea. Întrebările abordează chestiuni dintre cele mai diverse, cum sînt, de exemplu, relațiile dintre Principatele Unite și Poarta otomană, situația averilor mănăstirești închinate Locurilor Sfinte, unirea deplină politico-administrativă, atitudinea față de mișcările de eliberare națională a popoarelor vecine, prințul străin etc., dar care constituiau principalele probleme cu care era confruntat tînărul stat național român la începuturile existenței sale. În ceea ce privește răspunsurile domnitorului, ele relevă, in general, fermitatea și curajul cu care Al. I. Cuza s-a străduit să apere drepturile țării, refuzul său de a abdica în cea mai mică măsură de la demnitate, faptul că domnul a știut — după expresia lui D. Bolintineanu — să arate consulilor străini „o frunte ridicată" [3]. Astfel, de exemplu, afirmîndu-și dorința de a respecta suzeranitatea Porții în măsura în care aceasta era confințită prin tratatele internaționale în vigoare — în speță Tratatul și Convenția de la Paris — Cuza nu ezita totodată să facă cunoscut interlocutorului său că era hotărît să se opună unei sporiri a acestei suzeranități în detrimentul autonomiei Principatelor, neputînd admite obligații ce decurgeau din raporturile Imperiului otoman cu alte puteri sau acreditarea unui agent turc, care să se amestece cu treburile interne ale țării.

De aceeași fermitate dă dovadă domnitorul și în ceea ce privește afirmarea dorinței țării de unire deplină. Ca și cu alte prilejuri [4], el declară și de această dată, fără echivoc, că Principatele Unite doresc unirea politico-administrativă, că aceasta nu putea fi decît definitivă și că

---

[1] Menționăm că un volum de documente diplomatice engleze privitoare la Unirea Principatelor, elaborat de Institutul de istorie „N. Iorga" în colaborare cu D.G.A.S., se află în curs de editare.

[2] Numit consul la sfîrșitul anului 1858, după decesul predecesorului său Samuel Gardner. Asupra atitudinii favorabile a lui Churchill față de alegerea lui Cuza, a cărei recunoaștere a sprijinit-o, precum și asupra raporturilor cordiale care s-au stabilit între el și domn, vezi Beatrice Marinescu, *Poziția Angliei față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor române (1859—1861)*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. V, Edit. Academiei R.S.R., București, 1975, p. 73 și urm.

[3] D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă, memoriu istoric*, ed. a V-a, București, 1873, p. 77.

[4] În august același an, Al. I. Cuza, declara consulului general al Austriei la București, baronul Eder; „Ne trebuie Unirea; dacă nu ne vor acorda-o puterile, vom fi siliți să ne-o dobîndim singuri" (Cf. R. V. Bossy, *L'Autriche et le Principautés Unies*. București, 1938, p. 326—327).

dacă Poarta şi marile puteri refuzau s-o acorde, o va înfăptui el însuşi, punînd puterile garante în faţa unui fapt împlinit.

În legătură cu răspunsurile la unele întrebări, se impun cîteva precizări. O primă constatare este aceea că ele nu oglindesc adevărata gîndire a domnitorului, pe care o cunoaştem din alte documente. Dimpotrivă, ele aveau menirea de a ascunde intenţiile reale ale lui Cuza şi de a linişti temerile consulului englez şi, implicit, ale guvernului pe care acesta îl reprezenta, în chestiuni în care Anglia era direct interesată. Faptul nu trebuie să surprindă. Cunoscînd ostilitatea Marii Britanii faţă de orice măsură care ar fi dus la slăbirea sau dezmembrarea Imperiului otoman, din menţinerea integrităţii căruia cabinetul de la Londra făcuse punctul cardinal al politicii sale în Orient, Al. I. Cuza era nevoit să dea dovadă de o deosebită prudenţă în răspunsurile sale. Dealtfel, chiar dacă nu ar fi cunoscut atitudinea filo-turcă a Angliei, întrebările puse de consulul englez erau de natură să înlăture orice dubiu. De aceea, domnul nu putea recunoaşte deschis că prin desăvîrşirea unirii suzeranitatea Porţii ar fi fost diminuată, ceea ce ar fi favorizat desprinderea în viitor de Imperiul otoman şi dobîndirea deplinei independenţe. Că Al. I. Cuza avea în vedere şi o astfel de eventualitate reiese cu claritate din scrisoarea trimisă la 13/25 aprilie 1859 lui V. Alecsandri, ministrul de externe al Moldovei, aflat în misiune în diferite capitale europene, în care domnitorul dezvăluia principalele ţeluri ce îi vor călăuzi domnia: „ca român simt nevoia să înalţ ţara mea în ochii naţiunilor şi în propria ei stimă; ca principe sînt convins de necesitatea de a acţiona cu vigoare şi hotărît să trag pentru fericirea şi *independenţa* (subl. n.) poporului meu tot folosul posibil din evenimentele ce se pregătesc"[5].

Din acelaşi motiv, de prudenţă, domnul se vede nevoit să nege şi sprijinul acordat revoluţionarilor unguri împotriva Austriei, care a mers pînă la încheierea unor convenţii formale de alianţă, precum şi intenţia sa de „a prejudeca" chestiunea averilor mănăstireşti închinate; evident, în martie 1861, momentul pentru rezolvarea acestei spinoase probleme prin secularizare, aşa cum o dorea Al. I. Cuza şi întreaga ţară, nu sosise încă.

O oarecare nedumerire ridică răspunsurile legate de chestiunea prinţului străin. Nu intenţionăm să reluăm aici semnificaţia şi implicaţiile acestui principiu politic[6], sancţionat în 1857 de Adunările ad-hoc ca dorinţă naţională, dar respins de puterile europene. Menţionăm numai că, în accepţia contemporanilor, Cuza Vodă primise nu o coroană, ci un mandat imperativ, sarcina sa fiind aceea de a înfăptui unirea şi de a pregăti terenul în vederea instaurării în România a unei dinastii străine stabile. Domnitorul însuşi era conştient de caracterul tranzitoriu al domniei sale şi, în nota adresată puterilor garante a doua zi după alegerea din Ţara Românească, se arăta gata să se retragă în viaţa privată, dacă marile puteri ar fi consimţit să acorde ţării un principe străin[7]. Faptul că, după numai doi ani, Al. I. Cuza declara consulului englez de la Iaşi că nu-şi asumase nici un angajament în această privinţă şi că românii nu mai doreau principele străin, reflectă, credem, nu o renunţare la convingeri pe care însuşi le împărtăşea, ci mai degrabă dorinţa de a risipi îngrijorarea Angliei, pentru care prinţul străin era sinonim cu independenţa, precum şi intenţia de a nu renunţa la tron înainte de a înfăptui unirea deplină şi marile reforme de care domnia sa îşi va lega numele.

În sfîrşit, o ultimă precizare în legătură cu promisiunea domnitorului de a sprijini Poarta otomană în menţinerea liniştei la sudul Dunării, în condiţiile în care trupele otomane ar fi fost angajate în potolirea tulburărilor ivite în alte părţi ale imperiului. Observăm că această promisiune Al. I. Cuza o condiţionează, pe de o parte, de posibilitatea de a justifica conduita sa în faţa ţării, iar pe de alta, de un consens al puterilor europene de a veni în ajutorul Turciei în astfel de situaţii, consens imposibil de obţinut datorită contradicţiilor existente între aceste puteri. Astfel încît promisiunea condiţionată a domnului echivalează de fapt cu un refuz deghizat. Că Al. I. Cuza nu intenţiona de fel să se facă instrumentul politicii represive a Porţii, rezultă cu prisosinţă din sprijinul moral şi material pe care l-a acordat în tot timpul domniei sale mişcărilor de eliberare naţională ale popoarelor balcanice, sprijin ce decurgea din scopul comun urmărit: eliberarea de sub dominaţia otomană şi constituirea statelor naţionale independente[8].

---

[5] R. V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, 1931, p. 166.

[6] Vezi în această privinţă, Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 33—42; Grigore Chiriţă, *Preludiile şi cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie", XXIX, 1976, nr. 3, p. 350—355; Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII, 1979, nr. 4, p. 785—802.

[7] D. A. Sturdza şi alţii, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, vol. VIII, Bucureşti, 1900, p. 640.

[8] Vezi L. Boicu, *Cuza Vodă faţă de lupta popoarelor pentru emancipare naţională*, în vol. *Cuza Vodă in memoriam*, Edit. Ju[...]

Prin ceea ce spun, dar şi prin ceea ce trec sub tăcere sau ocolesc, răspunsurile lui Al. I. Cuza la întrebările consulului englez evidenţiază o dată mai mult înaltul său patriotism, concepţiile sale politice înaintate, tactul şi abilitatea sa diplomatică, hotărîrea fermă de a apăra autonomia şi drepturile Principatelor Unite faţă de orice ingerinţă străină.

Valeriu Stan

Private, Secret and Confidential

Questions relating to the Principalities put to Prince Couza by Consul General Churchill in March 1861.

Observation. These questions were translated to Prince Couza and His Highness' replies in French are here transcribed as they were written down at the time.

1. Is Prince Couza fully aware of his position with regard to Turkey, namely that he is bound to conduct himself in accordance with the treaties and protocols between the Great Powers and Turkey under the authority of which he rules?

— Oui; j'irai même plus loin et je dirai que si les traités n'existaient pas je considérerais de mes intérêts et de ceux des Principautés *d'établir* des rapports de bonne harmonie avec la Porte.

2. Is Prince Couza (and by this is understood the Principalities likewise) disposed to conform himself to the lawful commands of the Sultan?

— Aux demandes prévues par la Convention? Certainement, cela ne peut pas avoir une ombre de doute.

3. Is Prince Couza's Government disposed to recognize the obligations incumbent upon it under the provisions of the Protocol XIII of the Conference of Paris (upon which point the French and British Governments are agreed)?

— Cela est une question très grave. Grave pour les intérêts materiels des Principautés. Ce n'est pas une question politique. Vous avez vu que nous nous sommes conformés à la première clause du protocole XIII en nommant nos Commissaires. Mais ceci est purement et simplement une question Russe. Dans cette question le sol de la Roumanie entre en jeu et il ne s'agit ni plus ni moins que d'un tiers du pays. C'est l'établissement de l'état dans l'état. Je fais deux catégories distinctes des biens des couvents Grecs: les proprietés par donation et les proprietés achetées par les Egumènes. De ces derniers il ne peut nécessairement pas être question puisque il y a des lois dans le pays qui regissent ces cas auxquelles les Egumènes susdits doivent se conformer. Quant à la première catégorie nous sommes prêts à les acheter s'il est nEçessaire pour les faire rentrer dans la ligne des propriétés ordinaires. Voila pourquoi nous ne sommes pas disposés à nommer nos arbitres. L'Europe pourra toujours passer outre si elle n'aprouve pas cette attitude. On procédera alors à la nomination d'un surarbitre conformément à la Convention. Ce surarbitre sera nommé par l'Europe et nous serons obligés d'accepter ce qu'il décidera. Je ne veux pas engager le pays par aucune promesse à ce sujet. C'est une question vitale pour le pays et si j'etais poussé au pied de mur je n'aurais autre chose à faire qu'à me referer au pays, c'est-a-dire aux Chambres.

4. Is Prince Couza's Government disposed to abstain, pending the settlement of the question mentioned in the preceding question in accordance with the provisions of the Conferences of Paris, from any proceedings which might evince a disposition on their part to prejudge the question at issue?

— Nous ne prendrons pas l'initiative, mais nous protesterions devant l'Europe.

This answer not being quite to the point the Prince was asked a second time whether his Government was inclined to prejudge the question at issue as Mr. Kogalnitchano, his Moldavian head minister, had evinced an inclination to do last year. To this Prince Couza replied:

— Non, Mon gouvernement n'est pas disposé à préjuger la question par des actes semblables à celui qu'avait part Mr. Kogalnitchano. Je considère que Mr. Kogalnitchano a été trop loin.

5. Does Prince Couza fully understand that he will obtain nothing from England except it be done through the Porte?

— Je comprends ceci fort bien. Preuves les démarches que j'ai faites dernièrement vis-à-vis de la Porte.

6. Is Prince Couza aware that he has many enemies in the country ever ready to advise him to do what is calculated to ruin him and the Principalities?

— Le preuve de ce que le Prince sait ceci est dans sa conduite, puisque a su résister à tous les avis que lui ont été données par ces messieurs que le Prince lui-même connait mieux que tout autre.

7. Does Prince Couza fully appreciate the conviction entertained by Her Majesty's Government that any serious troubles in the Principalities, disastrous in other respects, will tend to overthrow the Prince and perhaps deprive the Principalities of the rights and privileges of self goverment on which the Moldo-Wallachians so justly set a great value?

— C'est ma conviction *intime*. Soulignez, je vous prie, le mot intime. Du rest vous trouverez ces sentiments exposés dans ma dépêche du 6 Janvier à Mr. Négri que vous avez dû voir publié,

8. If so, does Prince Couza understand that he should follow the advice of England and by his conduct with regard to Turkey give a decided expression to his Policy?

— Je l'ai prouvé. Je me suis soumis à tout ce que la Convention a stipulé. Vous avez vu que je me suis rendu à Constantinople, et vous pouvez du reste juger de ma conduite par ma lettre du 6 Janvier.

9. If so, is the Prince disposed to consider the Policy and the wishes of the Porte regarding foreign relations as his own?

— Je ne connais pas la politique de la Porte; je ne puis donc pas me prononcer là-dessus, mais je me considère comme un Prince avec des obligations et des conditions d'un droit public. Diplomatiquement je n'ai pas de voix et je ne puis donc pas avoir une Politique. Mon role, celui tracé par la Convention, n'exige pas et ne permet pas à ce que je m'occupe de relations internationales de la Porte, non plus pourrais-je être appelé à entrer en lutte avec qui que ce soit en consequence de ces relations bonnes ou mauvaises. Le seul article de la Convention qui traite sur ce sujet définit dans quel cas je devrai en appeler à la Porte pour la défence du Pays. Ainsi, par exemple, si les Principautés étaient jamais menacées. je devrai, selon les stipulations de la Convention, me concerter avec la Porte sur les moyens à prendre pour un coup, qui serait porté au pays. Voila tout. C'est le seul cas que la Convention prévoit, dans lequel une ligne de conduite est spécialement indiquée.

10. Is Prince Couza disposed to discourage Hungarian intrigues in the Principalities?

— Qu'est ce que j'ai de commun avec les Hongrois? C'est me sugérer par des questions de cette nature des idées qui je n'ai pas.

11. What are the latest measures taken by the Prince's Government to discourage Hungarian intrigues?

— Nous le renvoyons hors du pays. Aussitôt que le Danube sera dégelé, ils partiront, S'ils sont entrés dans le pays à qui la faute? Pourquoi les Autrichiens n'ont pas pris chez eux des mesures pour les empecher d'y arriver? Maintenent, du reste, l'Autriche paraît disposée à fortifier ses fortresses frontières telles que Orsova, Témesvar, Comorn et la surveillance sur la frontière est plus grande.

12, Does Prince Couza aim at the Political power of an independent Prince and if not what proofs can he give of this?

— Quelles preuves voulez vous que je vous donne de ce que je ne rève nullement à un pouvoir Politique souverain? Les Puissances garantes sont là, il me semble, pour empécher toute idée de cette nature, si elle a jamais existée de se réaliser. Les Puissances peuvent rester rassurées que je ne sortirai, moi, jamais, des termes de la Convention, tant qu'elle reste en vigueur.

13. Is it certain that the Principalities desire the union?

— Ils le désirent tous, et les recentes adresses des Chambrès moldo-valaques en font foi.

I here remarked to the Prince that everybody in the Principalities did not wish the union. That many Boyards in Moldavia did not because they see in the union under a native Prince a mere annexation of Moldavia to Wallachia. That the Wallachians might be more inclined to the union because the Capital would naturally be Bucharest and the next Prince after His Highness would be most likely one of their own people. To this Prince Couza observed that there were certainly some Boyards who did not wish the union because they wished to see perpetuated a state of disorder approaching to anarchy out of which some personal advantage might accrue for themselves, but that beyond this no one wished to see that Country remain in its present condition. He further stated that he did not agree with me in thinking the Wallachians would choose a Wallachian after him, no nor even a Foreign Prince „which notion" said he, „is fast loosing ground in Wallachia".

14. Would the Moldo-Wallachians, if called upon tomorrow to express their wishes as regards the election of one or two native Princes, decide upon one or two?

— Prince Couza laughed at this question and said that I was putting to him most difficult question to reply to as neither he nor anybody else could say what would happen on the morrow, but that he believed that if the Porte were to grant the union everybody would be satisfied with one Prince and never think of two again.

15. Can it be said that by the union of the two Principalities the „suzeraintè" of the Porte becomes weakened?

— On the contrary, observed the Prince, the „suzeraintè" of the Porte would be strenghtened in my opinion for this reason that in their present condition Moldavia has hitherto been subjected more or less to the influence of Russia and Wallachia to that of Austria, and by a fusion neither of those Powers would henceforward be able to exercise any preponderating influence over them, because those Powers would necessarily counteract each others influence and by this means the Principalities would be less likely to be distracted from their lawful allegience to the Porte from whose views we have nothing to fear because we are guaranteed from any sort of interference both by the Great Powers themselves and by the Porte's own weakeness..

16. Is it likely that the union once granted would be perpetual?

— Décidement perpetual.

17. Is it likely that a legislative and administrative union once granted, it would lead to the election of a Foreign Prince?

— Non, mes convictions intimes sont qu'ils ne voudraient pas d'un Prince étranger. Ce qui a fait naître l'idée du Prince Etranger dans les Principautés est le népotisme qui existait avant mon élection et duquel le pays desirait se soustraire. Par mon élection l'ordre des choses a totalement changé, et on ne pense plus au Prince Etranger maintenant.

18. Is it likely that a Foreign Prince would lead to separation from Turkey?

— Nécessairement un Prince Etranger ne voudrait jamais accepter le vassalage de la Porte.

19. Once that separation accomplished would not the supremacy of Russia be once more reestablished over the Principalities?

— Je crois que oui.

20. Is it true that Prince Couza pledged himself to his electors to resign in favour of a Foreign Prince?

— Jamais. Après mon élection comme vous savez j'ai écrit une lettre au Ministre Secretaire d'état de Sa Majeşté la Reine que Mr. Alexandri fut chargé de remettre touchant cette question — la question de mon abdication — mais je n'ai jamais, ni avant, ni pendant, ni après mon élection fait ancune promesse de la sorte. Vous connaissez tous ces messieurs qui, à Elephant (Museum), tomberent d'accord sur mon élection la nuit du 4/16 Janvier; demandez leur si j'ai jamais pris aucun engagement à cet effet.

21. If he did abdicate, would it not be in favour of a Foreign Prince?

— Je suis contre l'idée du Prince Etranger, et je crois que la plupart de mes anciens amis politiques sont aussi contre.

22. Would the Moldo-Wallachians be satisfied with a legislative and administrative union under a native Prince?

— C'est mon opinion intime. Ils n'auraient pas les tirraillements qu'ils ont aujourd'hui.

23. What would be the result if the Porte did not grant the concessions required by the Principalities?

— Le résultat serait que je déclarerai l'union moi-même ou que je déposerai mon mandat; parceque je ne pourrais pas aller de l'avant. C'est impossible.

24. What would be the object of the Moldo-Wallachians in wishing to obtain a legislative and administrative union?

— Centralisation. Les filières interminables de la Convention disparaîtraient. L'amour propre de la nation serait satisfait. L'influence étrangère disparaitrait. Les intrigues interieures aussi. Enfin ceci est developpé assez longuement dans mon mémoire qui vous a été remis et qui a aussi été remis à Son Excellence l'Ambassadeur par Mr. Négri.

25. What is Prince Couza's opinion regarding the institution of a Senate?

— Je regards un Senat, dans lequel seraient réunis les grands propriétaires des deux Principautés, comme indispensable, parcequ'il formerait un juste milieu entre le chef de l'état et le peuple. Du reste nous n'avons qu'à jeter les yeux vers l'Angleterre pour nous convaincre de la necessité dans un pays constitutionel d'une haute chambre et d'un basse chambre.

26. If the Porte were to grant the concessions required, would Prince Couza pledge himself not to abdicate?

— Positivement. Il n'y a pas d'engagement entre moi et personne.

27. If the Porte were to grant this union, would the Prince object to the presence of a Turkish agent in the Principalities?

— Certes, si c'était un agent comme vous, pour soigner les intérèts materiels des sujets turcs dans les Principautés, je n'aurais aucune objection, mais je ne pourrais jamais accepter un Commissaire pour s'ingérer dans les affaires du pays. Cela serait contre la Convention.

28. Would Prince Couza agree to make some regulations as to the connection to be established between the Moldo-Wallachian agents sent to Europe and the Ottoman Embassies in the Capitals of Europe?

— Oui; je ne demande pas mieux que de faire soutenir mes agents par les Ambassades Ottomanes dans les differentes Capitales de l'Europe. Ces agents seraient des agents officieux à moi. Ils seraient recconus par l'entremise de la Porte. Je m'adresserais à la Porte à cet effet et je ne ferais aucune difficulté pour agréer une attention courtoise de la part de la Porte pour qu'elle demande aux Puissances des les reconnaître.

29. Would Prince Couza pledge himself to assit the Porte in subduing her refractory populations, if unfortunately it happened that such a step were required of him?

— Je serais toujours prêt à le faire pourvu que je pus justifier ma conduite vis-à-vis du pays. Ainsi lorsque, par exemple, l'Europe se concertait pour aller au secours du Sultan pour châtier les Druses fanatiques qui s'étaient déchairés contre les chrétiens de la Syrie, j'aurais volontiers preté mon secours à la Porte pour tenir en ordre les Bulgares le cas échéant s'ils avaient voulu profiter de l'absence des troupes turques qui étaient allées en Syrie pour defendre les chrétiens pour se soulever. Par le terme „justifier" j'entends c'est cela que j'entends et ce serait toujours à moi de juger si je pourrais envoyer mon contingent pour soutenir l'autorité de la Porte ou non. Je ne suis pas tenu de le faire.

30. Looking in fine at the general nature of things is it likely that the Principalities would ever willingly sacrifice their present comparative independence by any rashness or folly?

— Je ne crois pas.

(Arh. St. Buc., microfilme Anglia, rola 350; Public Record Office London, Foreign Office, General Correspondence, F.O. 195/vol. 684, f. 86—97 v.).

Privat, Secret și Confidențial.

Întrebări privitoare la Principate puse Prințului Cuza de Consulul General [Henry A.] Churchill în martie 1861.

Observație. Aceste întrebări au fost traduse Prințului Cuza iar răspunsurile Înălțimii Sale în franceză sînt transcrise așa cum au fost ele notate în acel moment.

1. Este Prințul Cuza pe deplin conștient de poziția sa față de Turcia, anume că el este obligat să se comporte potrivit tratatelor și protocoalelor dintre Marile Puteri și Poartă, sub autoritatea cărora el cîrmuiește?

[Răspuns] — Da, voi merge chiar mai departe și voi spune că dacă aceste tratate nu existau, aș fi considerat că era în interesul meu și al Principatelor *să stabilesc* raporturi de bună înțelegere cu Poarta.

2. Este Prințul Cuza (și prin aceasta se înțelege de asemenea Principatele) dispus să se conformeze poruncilor legale ale Sultanului?

[Răspuns] — Cererilor prevăzute de Convenție? Desigur, în această privință nu poate exista nici o îndoială.

3. Este guvernul Prințului Cuza dispus să recunoască obligațiile ce-i revin potrivit prevederilor Protocolului al XIII-lea al Conferinței de la Paris[9] (punct asupra căruia guvernele francez și britanic sînt de acord)?

[Răspuns] — Aceasta este o chestiune foarte gravă. Gravă pentru interesele materiale ale Principatelor. Nu este vorba de o chestiune politică. Ați văzut că noi ne-am conformat primei clauze a protocolului XIII numind comisarii noștri, dar aceasta este pur și simplu o chestiune rusă. În această chestiune teritoriul României intră în joc și nu este vorba nici mai mult, nici mai puțin decît de o treime a țării. Înseamnă stabilirea unui stat în stat. Eu deosebesc două categorii distincte de bunuri ale mănăstirilor grecești: proprietăți prin donație și proprietăți cumpărate de egumeni. Despre acestea din urmă nu se pune în mod necesar problema, deoarece există legi în țară care reglementează aceste cazuri și cărora egumenii susziși trebuie să se conformeze. Cit despre prima categorie noi sîntem gata să le cumpărăm, dacă este necesar, pentru a le face să reintre în categoria proprietăților obișnuite. Iată pentru ce noi nu sîntem dispuși să numim arbitrii noștri. Europa va putea însă să treacă peste aceasta, dacă ea nu va aproba atitudinea noastră. Se va proceda atunci la numirea unui superarbitru conform Convenției. Acest superarbitru va fi numit de Europa și noi vom fi obligați să acceptăm ceea ce el va decide. Eu nu vreau să angajez țara prin nici o promisiune în această privință. Este o chestiune vitală pentru țară și, dacă voi fi constrîns, nu voi avea altceva de făcut decît să apelez la țară, adică la Cameră.

4. Este guvernul Prințului Cuza dispus să se abțină — în timpul reglementării chestiunii menționate în precedenta întrebare în concordanță cu prevederile Conferinței de la Paris — de la orice acțiuni care ar putea arăta o predispoziție din partea sa de a prejudeca chestiunea în litigiu?

[Răspuns] — Noi nu vom lua inițiativa, dar vom protesta în fața Europei.

Acest răspuns nefiind cu totul la obiect, Prințul a fost întrebat a doua oară dacă guvernul său era înclinat să prejudece chestiunea în litigiu așa cum dl. Kogălniceanu, primul său ministru moldovean, se arătase dispus să o facă cu un an în urmă[10]. La aceasta Prințul Cuza a replicat:

— Nu. Guvernul meu nu este dispus să prejudece chestiunea prin acte asemănătoare aceluia înfăptuit de dl. Kăgălniceanu. Consider că dl. Kogălniceanu a mers prea departe.

5. Înțelege Prințul Cuza pe deplin că nu va obține nimic de la Anglia, decît ceea ce i se va acorda prin intermediul Porții?

[Răspuns] — Înțeleg aceasta foarte bine. Dovadă demersurile pe care le-am întreprins recent pe lîngă Poartă.

6. Este Prințul Cuza conștient că are mulți dușmani în țară, întotdeauna gata să-l sfătuiască să întreprindă acțiuni menite să ducă la prăbușirea lui și a Principatelor?

[Răspuns] — Proba că Prințul cunoaște aceasta se află în conduita sa, deoarece el a știut să reziste tuturor sfaturilor care i-au fost date de acești domni, pe care Prințul îi cunoaște el însuși mai bine decît oricine altul.

7. Apreciază Prințul Cuza întru totul convingerea întreținută de Guvernul Maiestății Sale [Britanice] că orice tulburări serioase în Principate, dezastruoase în alte privințe, vor avea ca efect să răstoarne pe Prinț și să lipsească poate Principatele de drepturile și privilegiile de autoconducere cărora moldo-valahii le acordă pe drept cuvînt o mare valoare?

---

[9] Protocolul menționat prevedea că pentru a se da o soluție echitabilă diferendului existent între guvernele Principatelor și clerul grec în chestiunea bunurilor mănăstirilor închinate, părțile interesate erau invitate să se înțeleagă între ele în descurs de un an. Dacă în acest răstimp nu se ajungea la un compromis, conflictul urma să fie rezolvat pe cale de arbitraj. În cazul că arbitrii numiți de cele două părți nu reușeau să se înțeleagă se apela la un superarbitru, desemnat, în ultimă instanță, de Poartă de comun acord cu puterile garante (cf. *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VII, București, 1892, p. 288).

[10] Aluzie la măsurile luate în timpul guvernării lui M. Kogălniceanu în Moldova (30 aprilie 1860—17 ianuarie 1861) de a face să se respecte interesele statului român de către egumenii greci, între care și secularizarea unor schituri și mănăstiri.

[Răspuns] — Este convingerea mea *intimă*. Subliniați, vă rog, cuvîntul intimă. În rest, veți găsi aceste sentimente expuse în depeșa mea din 6 ianuarie [1861] către dl. Negri [11], pe care ar trebui s-o vedeți [întrucît a fost] publicată.

8. Dacă este așa, înțelege Prințul Cuza să urmeze sfatul Angliei și prin conduita sa față de Turcia să dea o expresie decisă politicii sale?

[Răspuns] — — Am dovedit-o. M-am supus la tot ceea ce Convenția a stipulat. Ați văzut că m-am dus la Constantinopol și, dealtfel, puteți să judecați conduita mea prin scrisoarea din 6 ianuarie.

9. Dacă așa stau lucrurile, este Prințul dispus să considere politica și dorințele Porții referitoare la relațiile internaționale ca fiind ale sale proprii?

[Răspuns] — Nu cunosc politica Porții; nu pot deci să mă pronunț în această privință, dar mă consider un Prinț cu obligații și condiții de natura dreptului public. Din punct de vedere diplomatic nu am vederi și deci nu pot să am o politică. Rolul meu, trasat prin Convenție, nu cere și nu-mi permite să mă ocup de relațiile internaționale ale Porții, cu atît mai puțin pot fi chemat să intru în luptă cu cineva ca urmare a acestor relații, bune sau rele. Singurul articol al Convenției [de la Paris] care tratează despre acest subiect definește în ce caz va trebui să apelez la Poartă pentru apărarea țării. Astfel, de exemplu, dacă Principatele ar fi vreodată amenințate, va trebui, potrivit stipulațiilor Convenției, să mă înțeleg cu Poarta asupra mijloacelor de adoptat pentru a para lovitura ce va fi adusă țării. Iată totul. Este singurul caz pe care Convenția îl prevede, în care o linie de conduită este în mod special indicată.

10. Este Prințul Cuza dispus să descurajeze intrigile unguerești în Principate? [12]

[Răspuns] — Ce am eu în comun cu ungurii? Înseamnă să-mi sugerați prin întrebări de această natură idei pe care nu le am.

11. Care sînt ultimele măsuri luate de guvernul Prințului pentru a descuraja intrigile unguerești?.

[Răspuns] — Noi îi vom trimite [pe unguri] peste graniță. Îndată ce Dunărea se va desgheța, ei vor pleca. Dacă ei au intrat în țară, a cui este vina? De ce austriecii n-au luat măsuri pentru a-i împiedica să vină aici? De altfel acum Austria pare dispusă să-și întărească punctele sale fortificate de la frontieră, ca cele de la Orșova, Timișoara, Comorn, iar supravegherea pe graniță este mai mare.

12. Urmărește prințul Cuza [să obțină] puterea politică a unui prinț independent și dacă nu, ce dovezi poate să aducă în această privință?

[Răspuns] — Ce dovezi doriți să vă dau că nu urmăresc deloc o putere politică suverană? Puterile garante există, mi se pare, tocmai pentru a împiedica orice idee de această natură — dacă ea a existat vreodată — să se realizeze. Puterile pot fi sigure că eu nu voi ieși niciodată din prevederile Convenției, atît timp cît ea rămîne în vigoare.

13. E sigur că Principatele doresc Unirea?

[Răspuns] — Ele o doresc desigur și recentele adrese ale Camerelor munteană și moldoveană, o dovedesc [13].

---

[11] Vezi depeșa respectivă, referitoare la conduita prudentă și moderată pe care domnitorul înțelegea s-o urmeze atît în problema recunoașterii unirii depline, cît și cu prilejul incidentului armelor sarde, în *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență*. Text ales și stabilit, traducere, studiu introductiv și note de Emil Boldan, Edit. Minerva, București, 1980, p. 447—455. Depeșa, cu data menționată, a fost publicată în traducere și în presa vremii (Cf. „Unirea", (București), an III, 1861, nr. 2 din 21 febr. p. 7).

[12] Aluzie la pregătirile făcute de revoluționarii unguri pe teritoriul Principatelor Unite, cu știrea și consimțămîntul tacit al domnitorului, în vederea atacării Austriei. Evident, consulul englez nu cunoștea tratativele secrete ce avuseseră loc între Al. I. Cuza și conducerea emigrației revoluționare maghiare, soldate cu încheierea unor convenții de alianță, de unde posibilitatea pentru domn de a nega sprijinul acordat revoluționarilor unguri. Pentru relațiile cu revoluționarii maghiari vezi V. A. Urechia, *L'alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l'Autriche. Documents inédits*. București, 1894; Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei, și emigrația maghiară (1860—1861)* în „Studii și materiale de istorie modernă", II, București, 1960, p. 223—241; L. Boicu, *op. cit.*, p. 247—250.

[13] Se referă la moțiunea votată de Adunarea electivă a Moldovei la 27 martie/8 aprilie 1861, prin care se cerea întrunirea la București a celor două adunări în scopul discutării în comun a problemei agrare (cf. *Dezbaterile Adunării elective din Moldova*, sesiunea 1860—1861, ședința din 27 martie 1861, p. 2—16), moțiune adoptată și de Adunarea Țării Românești (cf. „Monitorul oficial al Țării Românești", supliment la nr. 95 din 20 mai 1861, p. 1—8). Se credea că, odată întrunite, cele două adunări aveau să proclame unirea deplină.

Aici am atras atenția prințului că nu toată lumea în Principate dorește unirea. Că mulți boieri în Moldova nu o doresc, deoarece ei văd în unirea sub un prinț autohton doar o anexare a Moldovei la Țara Românească. Că muntenii ar putea fi înclinați spre unire, deoarece capitala va fi în mod firesc Bucureștiul, iar următorul domnitor după Înălțimea Sa ar putea fi cel mai probabil un muntean. La acestea prințul Cuza a observat că existau desigur cîțiva boieri care nu doreau unirea, deoarece ei voiau să vadă perpetuată o stare de dezordine apropiată de anarhie, din care să poată obține unele avantaje personale pentru ei, dar că dincolo de aceasta nimeni nu dorea să-și vadă țara rămînînd în situația prezentă. El a mai declarat că nu era de acord cu mine gîndind că muntenii vor alege un [domnitor] muntean după el. Nu, nici chiar un prinț străin, „care noțiune, a spus el, este foarte răspîndită în Muntenia".

14. Dacă moldo-valahii ar fi chemați mîine să-și exprime dorința lor în ceea ce privește alegerea unui prinț pămîntean, ar alege ei unul sau doi domnitori?

[Răspuns] — Prințul Cuza a rîs la aceasta și a zis că i s-a pus cea mai dificilă întrebare, căci nici el nici altcineva n-ar putea preciza ce se va întîmpla mîine; dar că el crede că dacă Poarta urma să acorde unirea, toți ar fi satisfăcuți cu un singur domnitor și nu s-ar mai gîndi niciodată din nou la doi [domni].

15. Se poate oare spune că prin unirea celor două Principate „suzeranitatea" Porții ar slăbi?

[Răspuns] — Dimpotrivă, a observat Prințul, „suzeranitatea" Porții ar fi întărită, după părerea mea, pentru motivul că în starea lor actuală Moldova a fost pînă acum mai mult sau mai puțin supusă influenței Rusiei, iar Muntenia aceleia a Austriei; și prin unire nici una din aceste puteri nu va mai fi capabilă de acum înainte să exercite vreo influență preponderentă asupra lor, deoarece acele puteri se vor contracara în mod necesar una pe alta și prin aceasta Principatele vor fi probabil mai puțin sustrase înrîuririi legale a Porții, de care noi nu avem a ne teme, deoarece sîntem garantați împotriva oricărui amestec atît de către marile puteri, cît și de slăbiciunea proprie a Porții.

16. Este probabil că unirea, o dată recunoscută, va fi perpetuă?

[Răspuns] — Hotărît perpetuă.

17. Este posibil ca unirea legislativă și administrativă, o dată recunoscută, să fie urmată de alegerea unui prinț străin?

[Răspuns!] — Nu. Convingerile mele intime sînt că românii nu vor un prinț străin. Ceea ce a făcut să se nască ideea unui prinț străin în Principate este nopotismul care exista înainte de alegerea mea și de care țara dorea să scape. Prin alegerea mea situația s-a schimbat total și acum nu se mai gîndește la prințul străin.

18. Este posibil ca un prinț străin să ducă la separarea de Turcia?

[Răspuns] — În mod necesar un prinț străin nu va vroi niciodată să accepte vasalitatea Porții.

19. O dată ce separația [de Imperiul otoman] va fi înfăptuită, oare nu s-ar restabili încă o dată supremația Rusiei asupra Principatelor? [14].

[Răspuns] — Cred că da.

20. Este adevărat că prințul Cuza s-a angajat față de alegătorii săi că se va retrage în favoarea unui prinț străin?

[Răspuns] — Niciodată. După alegerea mea, cum știți, am scris o scrisoare ministrului secretar de stat al Majestății Sale Regina pe care domnul Alecsandri a fost însărcinat să o remită[15], atingînd această chestiune — chestiunea abdicării mele — dar eu niciodată, nici înainte, nici în timpul, nici după alegerea mea n-am făcut nici o promisiune de acest fel. Cunoașteți pe toți cei

[14] Teama că Principatele, o dată detașate de Imperiul otoman, ar putea cădea din nou sub influența Rusiei țariste, constituia unul din principalele motive pentru care Anglia se opunea aspirațiilor statului național român spre independență.

[15] Se referă la misiunea lui V. Alecsandri la Paris, Londra și Turin din primăvara anului 1859 în vederea obținerii recunoașterii dublei alegeri de către puterile garante. În timpul șederii la Londra, diplomatul român a conferit cu lordul Malmesbury, secretarul de stat la Foreign Office, căruia i-a remis o scrisoare din partea domnitoxrului Cuza. Vezi V. Alecsandri, *Călătorii. Misiuni diplomatice*, ediție comentată de Al. Marcu, Scrisul Românesc, Craiova, (1931), p. 196—214.

care la Elefant (Muzeu) au căzut de acord asupra alegerii mele în noaptea de 4 16 ianuarie)[16]. Întrebați-i dacă mi-am luat vreodată față de ei vreun angajament în această privință.

21. Dacă ați abdica, ați face aceasta în favoarea unui prinț străin?

[Răspuns] — Sînt contra ideii unui prinț străin și cred că cea mai mare parte a vechilor mei prieteni politici sînt de asemenea contra.

22. Ar fi moldo-valahii satisfăcuți cu o unire legislativă și administrativă sub un domnitor pămîntean?

[Răspuns] — Este opinia mea intimă. Ei n-ar mai avea neplăcerile pe care le întîmpină astăzi.

23. Ce se va întîmpla dacă Poarta nu acordă concesiile cerute de Principate?

[Răspuns] — Rezultatul va fi că voi declara eu însumi unirea sau îmi voi depune mandatul, pentru că nu voi mai putea merge înainte. Este imposibil.

24. Care este obiectivul urmărit de moldo-valahi în dorința de a obține o unire legislativă și administrativă?

[Răspuns] — Centralizarea. Filierele interminabile ale Convenției vor dispărea. Amorul propriu al națiunii va fi satisfăcut. Influența străină va lua sfîrșit. Intrigile interne de asemenea. În fine, toate acestea sînt dezvoltate destul de larg în memoriul meu [17], care v-a fost remis și care a fost de asemenea remis Excelenței Sale ambasadorul Marii Britanii la Constantinopol de dl. Negri.

25. Care este opinia prințului Cuza în ceea ce privește înființarea unui Senat?

[Răspuns] — Consider un Senat, în care să fie reuniți marii proprietari ai celor două Principate, indispensabil, pentru că el va menține o linie de mijloc între șeful statului și popor [18]. Dealtfel, n-avem decît să privim la Anglia pentru a ne convinge de necesitatea într-o țară constituțională a unei camere superioare și a unei camere inferioare.

26. Dacă Poarta ar urma să acorde concesiile cerute, garantează Prințul Cuza că nu va abdica?

[Răspuns] — În mod sigur. Nu există nici un angajament între mine și altcineva.

27. Dacă Poarta ar urma să acorde unirea, va obiecta prințul față de prezența unui agent turc în Principate?

[Răspuns] — Desigur. Dacă ar fi un agent ca dumneavoastră, pentru a se îngriji de interesele materiale ale supușilor turci în Principate, n-aș avea nici o obiecție, dar nu voi putea niciodată să accept un comisar care să se amestece în afacerile [interne ale] țării. Aceasta ar fi contra Convenției.

28. Ar consimți prințul Cuza că reglementeze într-un fel legătura ce ar urma să se stabilească între agenții moldo-valahi trimiși în Europa și Ambasadele otomane din capitalele europene?

[Răspuns] — Da; nu cer nimic altceva decît ca Ambasadele otomane în diferite capitale ale Europei să susțină agenții mei. Acești agenți vor fi, după părerea mea, agenți oficioși. Ei vor fi recunoscuți prin intermediul Porții. Mă voi adresa Porții în această privință și nu voi face nici o dificultate spre a obține o atenție plină de curtoazie din partea Porții pentru ca ea să ceară puterilor să-i recunoască.

---

[16] Aluzie la întrunirea deputaților Partidei naționale care a avut loc în seara zilei de 3—4/15—16 ianuarie 1859 la locuința lui Costache Rolla, aflată în localul Cabinetului de istorie naturală din Iași, lîngă sala numită pe atunci la „Elefant” în care s-a hotărît susținerea candidaturii lui Cuza la tronul Moldovei.

[17] Este vorba de memoriul trimis în iunie 1860 lui C. Negri la Constantinopol spre a fi adus la cunoștință Porții și ambasadorilor puterilor garante, prin care domnitorul solicita modificarea prevederilor Convenției de la Paris în sensul înfăptuirii unirii politico-administrative și lărgirii bazei electorale. Memoriul a fost publicat în *Archives diplomatiques* (Paris), 1866, vol. II, p. 179—188, precum și în presa vremii (Cf. „Viitorul” (Iași), I, 1861, nr. 53 din 5 iulie, care-l reproduce după „Unirea”).

[18] În privința modului în care Al I. Cuza concepea instituția Senatului vezi *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare în România pînă la 1918*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, p. 124—126, 137—138.

29. Ar fi dispus Prințul Cuza să sprijine Poarta în potolirea populațiilor ei refractare, dacă din nefericire s-ar întîmpla ca un astfel de lucru să-i fie cerut?

[Răspuns] — Voi fi întotdeauna gata să o fac în măsura în care voi putea să justific conduita mea în fața țării. Astfel, cînd, de exemplu, Europa se va pune de acord pentru a veni în ajutorul sultanului pentru a pedepsi pe druzii fanatici care s-au dezlănțuit contra creștinilor din Siria, voi aduce bucuros ajutorul meu Porții pentru a ține la respect pe bulgari în cazul în care ei ar profita de absența trupelor turcești, ce ar fi trimise în Siria pentru a apăra pe creștini, ca să se răscoale. Prin termenul „justificat" înțeleg tocmai acest lucru și îmi va reveni întotdeauna mie să judec dacă voi putea sau nu să-mi trimit contingentul pentru a susține autoritatea Porții. Nu sînt obligat s-o fac.

30. Privind, în fine, la aspectul general al lucrurilor este posibil ca Principatele să-și sacrifice vreodată de bună voie prezenta lor independență printr-o imprudență sau nebunie? [19]

[Răspuns] — Nu cred.

[19] Aluzie la eventualitatea proclamării deplinei independențe.

TEMATICA GENERALĂ A CELUI DE-AL XVI-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ISTORICE

Cel de-al XVI-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice se va desfăşura la Stuttgart între 25 august şi 1 septembrie 1985. Publicăm mai jos programul ştiinţific al Congresului:

Mari teme

1. Oceanul Indian; moderator: S. Chandra (India)
2. Imaginea celuilalt: străini, minoritari, marginali; moderator: Hélène Ahrweiler (Franţa)
3. Rezistenţa contra fascismului, nazismului şi militarismului japonez; moderatori: F. Bédarida (Franţa) şi M. Kropilak (Cehoslovacia)

Metodologie

1. Arheologie şi istorie; moderator: S. de Laet (Belgia)
2. Film şi istorie; moderator: K. Fledelius (Danemarca)
3. Max Weber şi metodologia istoriei; moderator: J. Kocka (R.F.G.)

Secţia cronologică

Antichitate

1. Fenomenul urban şi naşterea civilizaţiilor antice; moderator; Emil Condurachi (România)
2. Stat şi religie în societăţile vechi; moderatori: G.M. Bongarde-Levine şi Y. S. Golubtzova (U.R.S.S.)
3. Munţi, fluvii, deşerturi, păduri: bariere ori linii de convergenţă? animator: J.F. Bergier (Elveţia)

Evul Mediu

1. Mişcări populare, mişcări religioase în Evul Mediu; moderator: R. Manselli (Italia)
2. Putere şi autoritate în Evul Mediu; moderator: J. Gaudemet (Franţa)
3. Munţi, fluvii, deşerturi, păduri: bariere ori linii de convergenţă? moderator: J. F. Bergier (Elveţia)

Perioada modernă

1. Reformele religioase în Europa secolului XVI: bilanţ şi perspective în cercetare ; moderator: S. Imsen (Norvegia)
2. Cultura elitelor şi cultura maselor începînd din secolul XVIII; moderator: E. della Torre Villar (Mexic)
3. „Micile state" în faţa schimbărilor culturale, politice şi economice (din 1750 şi pînă în 1914); moderator: D. Kosáry (Ungaria)
4. Monarhie absolută în Europa şi Asia; moderator: H. Nurul (India)
5. Parlamente şi partide politice înainte de 1914; moderator: G.A. Ritter (R.F.G.)
6. Rolul religiilor în Africa; moderator: Th. Büttner (R.D.G.)

Perioada contemporană

1. Noile dimensiuni ale diplomaţiei începînd din 1914: structură, salvgardarea păcii şi tehnici: R. Poidevin (Franţa)

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 1, p. 88—93, 1984.

2. Cultura elitelor și cultura maselor începînd din secolul XVIII; moderator: E. de la Torre Villar (Mexic)
3. Ocupație și șomaj după Keynes; moderator: F. Baltzarek (Austria)
4. Motorizarea circulației rutiere și efectele ei: 1885—1985; moderator: T.C. Barker (Anglia)
5. Cetățeni și administrația publică; moderatori: V.Z. Drobijev și G. A. Trukan (U.R.S.S)
6. Partide politice, opinie publică și problema securității naționale începînd cu 1945; moderator: N. Todorov (Bulgaria)
7. Schimbarea socială în țările în curs de dezvoltare; moderator: D. Demarco (Italia)

Mese rotunde

1. Cercetarea comportamentului istoric și o antropologie întemeiată pe izvoare istorice; moderator: A. Nitschke (R.F.G.)
2. Impactul cultural și psihologic asupra societăților indigene al experiențelor făcute în vremea regimului colonial, în timpul perioadei moderne; moderator: N. Canny (Irlanda)
3. Ecologie, științe naturale, științe umane; moderator: R. Noel (Belgia)
4. Femeile și mișcarea pentru pace în timpul erei nucleare; moderator: R.R. Pierson (Canada)
5. Problemele care se pun în general editorilor de reviste istorice; moderator: D.R. Hopkins (Anglia)
6. Metodologia publicațiilor de surse istorice în perioada veacurilor XIX—XX; moderator: Ferenc Glatz (Ungaria)
7. Imaginea Asiei în gîndirea modernă a Europei; moderator: H. Kotani (Japonia)
8. Familia în istorie; moderator: H. Norman și J. Rogers (Suedia)

Tot în timpul Congresului își vor desfășura activitatea organismele interne ori afiliate pe lîngă Comitetul Internațional de Științe Istorice.

ȘEDINȚĂ DE COMUNICĂRI LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

În ziua de 3 octombrie 1983, în cadrul ședințelor lunare de comunicări ale Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", dr. Ștefan Andreescu a prezentat comunicarea *Matei Basarab și Vasile Lupu: un nou izvor*. În prima parte a comunicării, pe temeiul datelor oferite de raportul inedit din 23 august 1647 al ambasadorului venețian Giovanni Tiepolo, care timp de doi ani a acționat pe lîngă curtea regală din Varșovia pentru a determina Polonia să atace Imperiul otoman și să ajute în acest mod Veneția, ale cărei forțe erau greu încercate în Mediterana orientală și în Dalmația la începutul războiului Candiei, autorul a reluat discuția în jurul implicării Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei în proiectul de cruciadă al regelui Vladislav IV, din anii 1645—1647. În acest document, deosebit de interesante sînt profilele politice ale domnilor români Matei Basarab și Vasile Lupu, schițate de Tiepolo cu ajutorul opiniilor înregistrate de el în anturajul regelui polon sau chiar în cursul discuțiilor purtate cu însuși regele.

În partea a doua a comunicării au fost făcute unele considerații asupra finalității politice a mișcării culturale patronate de Petru Movilă, mitropolitul Kievului, care a pregătit, de fapt aderarea rapidă a lumii românești la liga catolică antiotomană amintită. Astfel, între altele, autorul a arătat că solicitarea lui Matei Basarab din ianuarie 1644, transmisă la Roma, de a i se trimite o copie după așa-numitul Simbol atanasian nu constituie altceva decît un ecou al celebrei *Mărturisiri orotodoxe* a lui Petru Movilă, din 1642. Pasajul în cauză din acest text fundamental a fost interpretat la curtea domnească a Țării Românești ca fiind apt să înlăture unul din punctele majore de divergență dintre Biserica ortodoxă și cea catolică, iar mărturiile culturale de tot felul din perioada următoare atestă o voință fermă, la nivelul aulic, de asimilare directă și de integrare în demersul spiritual european.

La discuții au participat Nicolae Stoicescu, Răzvan Theodorescu, Andrei Pippidi, C. Rezachevici, Constantin Șerban.

CĂLĂTORIE DE STUDII LA VIENA

Ca invitat al prof. univ. Felix Czeike, directorul Arhivelor orașului și landului Viena, am efectuat între 3—16 septembrie 1983 o călătorie de studii în capitala Austriei, pentru a participa la manifestările științifice prilejuite de sărbătorirea aniversării despresurării Vienei de

către trupele polono-austriece conduse de Jan III Sobieski, regele Poloniei, asediată în urmă cu trei secole (14 iulie—12 septembrie) de trupele otomane conduse de marele vizir Kara Mustafa. Acest eveniment istoric de importanță europeană a constituit o preocupare deosebită pentru autoritățile austriece încă de la sfîrșitul anului 1979 cînd a fost constituit un comitet intitulat „300 de ani de la depresurarea Vienei de către regele Jan III Sobiescki" alcătuit din 200 personalități marcante ale vieții publice științifice, economice și culturale prezidat de prof. dr. Theodor Kanizer, secretarul Asociației austro-polone, din prezidiul de onoare făcînd parte: cardinalul dr. Franz König, arhiepiscop al Vienei, dr. Fred Sinowatz, ministru federal pentru învățămint și artă, Leopold Gratz, guvernator și primar al Vienei, consilier principal. Siegfried Ludwig guvernator al Austriei inferioare, dr. Herta Firnberg, ministru federal pentru știință și cercetare, dr. Franciszek Adamkiewicz, ambasadorul Republicii Populare Polone, Theodor Kery, guvernator în Burgenland, Joseph Krainer, guvernator în Stiria.

Pînă în 1983 s-au desfășurat numeroase sesiuni științifice, colocvii, simpozioane privind acest eveniment din care menționăm ciclul de conferințe organizat de Asociația austro-polonă în 1982 cu participarea a 14 specialiști (istorici, istorici de artă, economiști) din Austria, Bulgaria, Polonia, Turcia, Ungaria, S.U.A.; deasemenea colocviul internațional organizat între 24—25 noiemb. 1982 la Viena de către Institutul bulgar de cercetări din Viena și Institutul austriac de studii privind estul și sud-estul Europei, unde au prezentat comunicări 11 specialiști din Austria, Bulgaria, Iugoslavia, Polonia, Olanda, R.F.G., colocviul avînd ca temă: *Asediul Vienei de către turci în 1683 și influența lui asupra dezvoltării popoarelor balcanice din punct de vedere politic, cultural și spiritual.* De asemenea la Istanbul s-a desfășurat în primăvara anului 1983 un colocviu internațional cu tema: *Austria și Turcia-originea unei prietenii"*, organizat de Institutul austriac de cultură din Istambul.

În perioada cît m-am aflat la Viena a avut loc între 8 și 9 septembrie un important simpozion internațional cu tema *Cantacuzino. Românii apărători ai Europei* organizat de societățile culturale „Unirea, prietenii României în Austria din Viena și „Ovidiu" din Toronto (Canada). Lucrările acestei manifestări științifice s-au deschis într-un cadru solemn în ziua de 8 sept. la Altes Rathaus în Baroksaal, în prezența unui mare număr de oameni de știință, artă și cultură români, care trăiesc în diferite țări din Europa (Italia, R.F.G., Spania, Grecia, Franța, Anglia, Suedia, Portugalia, Iugoslavia, Austria, Belgia, Elveția, Olanda) și în America (Canada, Statele Unite, Argentina). Cuvîntul inaugural a fost rostit pe rînd de ing. Augustin Ograjensek, vicepreședintele societății „Unirea, prietenii României în Austria", Mihail Steriadi președintele simpozionului, C. Dima-Drăgan, secretarul simpozionului după care au rostit cuvinte de salut din partea d-nei Eliza Pietri, A. Armbruster, Iosif Constantin Drăgan, Mihail Steriadi, A. Ograjensek.

În după amiaza aceleiași zile precum și în ziua următoare lucrările simpozionului s-au desfășurat pe patru secții și anume I. Secția Istorie; II. secția Limbă și literatură; III. secția Știință și artă; IV. Secția Viața religioasă, în cadrul cărora au fost expuse aproape 50 de comunicări. Așa de ex. la Secția de istorie au fost prezentate următoarele comunicări: prof. dr. Iosif Constantin Drăgan, *Românii apărători ai civilizației europene*; dr. A. Armbruster, *Implicații transilvane ale asediului Vienei*; prof. Angela Comnène, *Contributions historiques heraldiques: Quelques aspects moins connu de l'utilisation de l'Aigle Bicephale dans les armoires des Comnènes et des Cantacuzène (II—XX siècles)*; prof. Ana Maria Diaconescu de Rios, *Vlad Țepeș-interesantă personalitate istorică într-o scurtă domnie*; prof. dr. Demetrous Dvoicenko de Markov, *Gheorghe Duca hospodar of Moldavia and hetman of the Ukraine, 1678—1684*; dr. Smaranda Economu-Vlahu, *Șerban Cantacuzino-om de cultură*; prof. dr. Florentina Fredet; *Sources concernant l'histoire des Roumains dans les collections françaises*; dr. Radu Toma, *România și unele aspecte ale sistemului defensiv vest-european*; prof. dr. C. Michael-Titus, *Europe in Romania*; prof. dr. N. Nagy-Talavera, *Românii-apărători ai Europei*; Ilie Alexe, *Lupta antiotomană a poporului român sub conducerea lui Mihai Viteazul*; prof. dr. Makso Peloza, *Istoria istroromânilor*; prof. dr. Daniel Silva Perdigao, *Românii și portughezii, două extreme ale latinității de pavăză expansiunii musulmane în Europa medievală*; prof. dr. George Purcariu, *Războiul pentru independența României din anul 1877*; prof. dr. Milan Vanku, *Nicolae Titulescu-apărător al păcii între cele două războaie mondiale*; ing. Augustin Ograjensek, *Urme și semne românești la Viena.* La celelalte trei secții au fost expuse respectiv 13 comunicări la secția de Limbă și literatură, și cîte 10 la Secția de știință și Artă și la secția Viața religioasă.

În comunicările prezentate au fost abordate probleme ca: originea, unitatea și continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic, formarea limbii și a poporului român precum și a națiunii române, lupta pentru independență și unitate dusă de poporul român în evul mediu și în epoca modernă. Au fost apoi evocate cu acest prilej figurile unor mari conducători ai poporului român în evul mediu și în epoca modernă ca Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș,

Ștefan cel Mare, Iancu de Huncdoara, Mihai Viteazul, Șerban Cantacuzino, Gheorghe Duca, Constantin Brîncoveanu, Dimitrie Cantemir, ale unor mari cronicari Grigore Ureche, Miron Costin, Gheorghe Brancovici, Ion Neculce, ale unor scriitori români de renume mondial (Mihail Eminescu) ale unor oameni politici din epoca interbelică (Nicolae Titulescu) ale unor savanți (N. Paulescu). De asemenea a fost scoasă în evidență contribuția culturii românești la dezvoltarea culturii și civilizației universale în toate epocile istorice, s-a subliniat aportul poporului român de-a-lungul secolelor la apărarea civilizației europene și la îmbogățirea patrimoniului artistic, științific și cultural universal. Totodată s-a elogiat linia politicii externe actuale a statului român, a președintelui Nicolae Ceaușescu pentru menținerea păcii în lume și pentru reducerea încordării internaționale. Merită să fie menționat în acelaș timp înaltul nivel științific al lucrărilor prezentate care au avut la bază de cele mai multe ori o documentare inedită. Una din aceste lucrări, cea susținută de Fl. Fredet a avut calitatea de a introduce în circuitul științific actual a noi date privind pe români în evul mediu și în epoca modernă pe baza cercetărilor efectuate în bibliotecile din arhivele din Franța, cea aparținînd Anei Maria Diaconescu de Rios a pus într-o nouă lumină personalitatea lui Vlad Țepeș, cea a lui A. Ograjensek a scos în evidență activitatea politică, științifică, artistică și culturală a unor personalități românești în capitala Austriei în secolul trecut, a lui Ilie Alexe a subliniat aportul lui Mihai Viteazul nu numai la redobîndirea independenței poporului român dar și a slăbirii presiunii otomane asupra altor state europene la vremea sa, în fine aceea a lui Milan Vanku a reușit să evidențieze influența gîndirii politice a lui Nicolae Titulescu asupra vieții politice europene în epoca interbelică.

În ziua de 10 septembrie s-a desfășurat solemnitatea dezvelirii bustului lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești (1678—1688), în fața micii capele de pe dealul de la Schönbrunn care în urmă cu 300 ani adăpostea crucea de lemn ridicată de fostul domn pe locul unde s-a aflat tabăra acestuia. După cum se știe crucea originală a dispărut în 1876 dar o alta a fost ridicată prin grija Patriarhiei române la 26 noiembrie 1961. Ceremonia dezvelirii bustului s-a făcut în prezența membrilor Asociației Culturale Internaționale a Etniei Române (ACIER) care s-a constituit la Viena la 9 septembrie 1983 precum și din reprezentanți ai autorităților austriece locale. În cuvîntările rostite a fost evocată personalitatea de excepție a lui Șerban Cantacuzino, fostul domn român, care în timpul asediului Vienei din vara anului 1683 a contribuit prin activitatea sa politică, diplomatică și militară la sporirea capacității de apărare a orașului asediat și la slăbirea presiunii otomane împotriva asediaților. De asemenea s-a evidențiat în general contribuția poporului român de-a-lungul vremii la apărarea celorlalte popoare de pe continentul nostru în lupta contra cotropirii străine și în special la politica de pace promovată de statul român în frunte cu tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele României socialiste. La această ceremonie prof. Mihail Steriadi președintele ACIER a adresat un vibrant apel românilor de pretutindeni la unitate și acțiune ca în țara unde locuiesc să contribuie fiecare pe mai departe la afirmarea spiritualității românești și la menținerea păcii în lumea întreagă.

În ceea ce privește bustul din bronz dezvelit, acesta purta următoarea inscripție. Servanus Cantacuzenus Valachiae Transalpinae Princeps 1678—1688; dedesupt aflîndu-se vulturul bicefal, stema Cantacuzinilor. De ambele părți ale soclului pe care se afla bustul sînt deasemenea inscripții una în limba română: și anume „Ridicat de obștea română din Austria în anul 1983 spre cinstirea domnitorului român Șerban Cantacuzino care a adus o contribuție importantă la despresurarea Vienei de trupele otomane în anul 1683", dedesupt un medalion cu textul „Dacoromania vitae culturaeque Europae defensoris", alături portretele în bazorelief ale lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Huncdoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Șerban Cantacuzino. Pe altă latură inscripția de mai înainte în limba germană: Zu Ehren des rumänischen Fürsten Șerban Cantacuzino, der im Jahre 1683 einem Bedeutenden Beitrag zum Entsatz Wiens von den osmanischen Truppen Teistete, errichtet im Jahre 1983 von der rumänischen Gemeinschaft in Oeșterreich. Dedesupt un medalion care reprezenta pe Șerban Cantacuzino călare cu textul „Valachiae Transalpinae Princeps, Wien 1683—1983".

În seara zilei de 12 sept. s-a desfășurat în clădirea primăriei din Viena (Rathaus) ședința festivă de închidere a serbărilor organizate de Comitetul „300 de ani de la despresurarea Vienei de către regele Jan III Sobieski". Festivitatea a avut loc în sala Stemelor — Wappensaal — în prezența conducerii acestui comitet, a membrilor senatului primăriei din Viena, a președintelui Asociației culturale polono-austriace, a unor delegați din Polonia, Belgia, România, R.F.G., Ungaria, Bulgaria. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de dl. Leopold Gratz, guvernatorul și primarul orașului Viena, care și-a exprimat satisfacția pentru reușita desfășurării programului întocmit de Comitetul de sărbătorire a tricentenarului despresurării Vienei de asediul trupelor otomane. A urmat apoi la cuvînt dl. Franz Mrkvicka, președintele comitetului orășenesc de cultură din Viena care a elogiat valoarea documentară a expozițiilor organizate și a sesiunilor științifice ținute cu acest prilej. În continuare s-a dat cuvîntul reprezentantului delegației polone invitată de sărbătorirea acestui eveniment epocal din istoria Europei de la sfîrșitul seco-

lului al XVII-lea care a subliniat unitatea de acțiune realizată în urmă cu trei secole de unele popoare europene în frunte cu Polonia și Austria în lupta contra cotropirii străine. A urmat apoi un program artistic susținut de ansamblul de cîntece și dansuri din Cracovia care a interpretat mai întli piese de muzică populară polonă și austriacă apoi piese de muzică clasică din repertoriul compozitorilor W. A. Mozart și L. v. Beethowen. În cursul acestei ședințe festive primarul orașului Viena a înmînat unora din cei de față medalii jubiliare. La rîndul ei delegația polonă a oferit primăriei orașului Viena albume și un colan din bronz cu medalii menite să amintească de alianța austro-polonă din 1683 contra otomanilor.

Sărbătorirea tricentenarului despresurării Vienei asediată de otomani a mai fost însoțită și de alte manifestări artistice după cum urmează: în zile de 11 și 12 sept. comitetul „300 de ani de la despresurarea Vienei de către regele Jan III Sobieski" a patronat trei importante concerte. Primul desfășurat la 11 sept. în marea sală de la Konzerthaus în prezența dr. Rudolf Kirschleger, președintele Austriei care a rostit un cuvînt de salut pentru oaspeți după care a fost citită, de către actorul Edd. Stavjanik, scrisoarea trimisă de Jan III Sobieski, regele Poloniei soției sale în seara zilei de 12 sept. 1683 după victoria epocală contra otomanilor la Viena. A urmat apoi un program artistic susținut de orchestra filarmonică din Cracovia condusă de dirijorul T. Strugal, în program aflîndu-se piese de Franz Schubert, K. Paderewski și Frederic Chopin. Al doilea concert s-a desfășurat la 12 sept. în piața Josef II lîngă Hofburg în prezența lui Fr. Mrkwicke, președintele Comitetului orășenesc de cultură din Viena, concert susținut de fanfara batalionului de gardă din Viena. Al treilea concert s-a desfășurat în aceiași zi dar la Augustinerkirche și a fost susținut de Corul băieților din Viena și Orchestra de cameră a Filarmonicii din Poznan, în program aflîndu-se o piesă de K. Wysocki.

În cursul scurtei călătorii de studii la Viena am reușit totuși să efectuez unele cercetări în bibliotecile și arhivele locale pentru a scoate la iveală materiale documentare relativ la istoria poporului român. La *Oesterreichische National bibliothek* la colecția de hărți am găsit o hartă (Landkarte von Sudeuropa mit den Karten von Afrika und Asien, din 1654, în care sînt incluse și țările române cu aproape 30 de topice (ape, orașe, tîrguri, cetăți); la *Oesterreichische Kriegsarchiv*, la colecția de stampe se află un plan italian al asediului Vienei din 1683 în culori de Leandre Anguissola în care sînt menționați și românii; la *Historisches Museum der Stadt Wien*; se află un plan turcesc în culori (verde și maro) al Vienei asediată de marele vizir Kara Mustafa, cu indicarea și a trupelor din țările române, o scrisoare autografă a marelui dragoman Alexandru Mavrocordat din 1683 din lagărul otoman prin care confirma efectuarea unor rechiziții pentru armata otomană la *Heeresgeschichtes Museum* la secția de stampe, diverse gravuri mai puțin cunoscute în România relativ la asediul Oradiei din 11 oct. 1691, la intrarea prințului de Coburg în București în 1789 însoțită de o vedere generală asupra orașului de Johann Martin Will (1727—1806) și a alta de Ph. Joseph Till din 1790, la înfrîngerea otomanilor de către austrieci la mînăstirea Sinaia la 24 martie 1788 de un gravor anonim, la Adjud la 4 oct. 1788 de Cristian von Mechel (1737—1817) și de Karl Schutz, la Galați la 1 mai 1789 de un gravor anonim, la Curtea de Argeș la 24 august 1789 de Johann Martin Will. La secția de hărți este o hartă a Ungariei de la sfîrșitul secolului al XVII-lea de ing. G. Fischer cuprinzînd și țările române cu aproape 20 de topice. (ape, orașe tîrguri cetăți).

În cele două săptămâni cît am stat la Viena am avut prilejul să cunosc locurile marcate prin plăci memoriale care amintesc sub diferite forme confruntarea militară cu răsunet european dintre austrieci și otomani sub zidurile orașului în urmă cu trei secole: case din secolul al XVII-lea care au fost bombardate de otomani, bastioane din vechea incintă de fortificație care au fost minate de asediatori, obeliscuri care marchează locul taberei vrăjmașe (de exemplu șanțurile de luptă) locul de concentrare al armatei polono-austriace (Kahlemberg) conduse de Jan III Sobieski de unde a fost atacată la 12 septembrie 1683 tabăra otomană.

În timpul călătoriei de studii la Viena am vizitat și cîteva muzee și monumente istorice și de artă, case memoriale după cum urmează *Muzeul de istorie a orașului Viena* (Historisches Museum der Stadt Wien) unde s-a aflat o expoziție cu tema: Die Turken von Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683" în care au fost prezentate în 28 săli (parter și etaj) materiale documentare nu numai din colecțiile muzeului dar și din altele în Viena, în Austria (Graz, Salzburg) dar și alte țări europene (Turcia, Polonia, Ungaria, Italia, Cehoslovacia, Franța, Anglia, Irlanda). Tematica expoziției a prezentat războaiele antiotomane începînd cu sec. XV (asediul Constantinopolului) și încheind cu sec. XVIII. Exponatele au constat din gravuri, picturi, desene, planuri, hărți, documente, manuscrise, arme și costume de epocă, care au ilustrat în mod deosebit primul asediu al Vienei din 1529 și cel de al doilea din 1683. De asemenea se mai aflau uniforme militare, harnașament, echipament, armament, muniție otomane și austriace, steaguri și drapele, corturi, obiecte de preț capturate de la otomani, Multe din momentele asediului și despresurării Vienei în 1683 erau prezentate la 8 interesante diorame. În sălile expoziției funcționau fără întrerupere 4 televizoare care prezentau filme documentare celor privind

acest eveniment. La etaj în cele 10 săli materialele expuse ilustrau viaţa cotidiană din Austria şi Turcia în secolele XVII şi XVIII (mobilier, ceramică, ţesături, obiecte de uz casnic, îmbrăcăminte, tablouri. Alt Muzeu a fost *Muzeul ds istorie a artei* (Kunsthistorisches Museum), cunoscut în lumea întreagă prin colecţiile sale foarte rare. La parter am vizionat colecţiile privind arta egipteană, asiro-chaldeeană, persană, greacă, romană ilustrată prin obiecte de lemn, de os, de metal (bronz, fier, aur, argint) ţesături, sculpturi, picturi, mozaicuri, monede la secţia de artă medievală s-au aflat în general obiecte din regiunile aflate în trecut sub stăpînirea Habsburgilor cele mai multe fiind tezaure, ne vom referi la cele din Transilvania. În sala 17 se află tezaurul de la Şimleul Silvaniei în două vitrine datat sec. V ca fiind germanice, În sala 18 tezaurul de la Sînnicolaul Mare în trei vitrine datat sec. IX ca fiind bulgare, tot aici în tezaurul din argint de la Cuciurul mare datat sec. VII ca fiind bizantin dar la niciunul nu se menţiona că aceste tezaure provin din România, din Transilvania. În sala 19 şi 20 de asemenea sînt expuse tezaure din Austria aparţinînd împăraţilor din Casa de Habsburg (coroanele, sceptrele, săbiile, costumele de încoronare), precum şi leagănul ducelui de Reichstadt, La etaj au fost vizitate colecţiile de artă aparţinînd şcolilor de pictură europene din sec. XVI—XVII) (italiană, franceză, germană, olandeză, flamandă, spaniolă). Un alt *muzeu* vizitat a fost cel de *istorie militară* (Heeresgeschichtliches Museum), unde era deschisă expoziţia cu tema : Die Turkenkriege in den Schausammlungen des Museums). Aici erau prezentate în 10 săli manechine îmbrăcate cu uniforme militare turceşti şi austriace, alături de alte materiale ca de ex. echipament, armament, muniţie, corturi tablouri, gravuri, picturi, planuri, stampe, hărţi, manuscrise, documente; acestea ilustrau în general războaiele duse de Austria contra otomanilor în secolele XVI—XVIII. Multe din scenele de bătălie erau ilustrate prin picturile lui Peter Snayen (1592—1667). Multe din gravuri reflectau momente din războaiele austro-ungare desfăşurate pe teritoriul ţărilor române în secolul al XVIII-lea.

În scurtul răgaz petrecut la Viena au mai fost vizitate : *Palatul Schonbrunn*, reşedinţa împăraţilor de Habsburg încă din secolul al XVI-lea; *Rathaus*, construcţie în stil neogotic din anii 1882—1883; *Stafansdom*, monument istoric şi de artă din secolul al XII-lea în stil romanic si gotic; *Kapuzinerkirche*, monument istoric şi de artă din secolul al XVII-lea necropola împăraţilor casei de Habsburg, *Casele memoriale* L. v. Beethoven (din Mölkerbastei) şi W. A. Mozart (din Schullergasse 8).

Călătoria de studii efectuată la Viena cu prilejul manifestărilor ştiinţifice consacrate aniversării tricentenarului despresurării Vienei de Jan III Sobieski, regele Poloniei, realizată cu sprijinul prof. univ. Felix Czeike, directorul Arhivelor oraşului şi Landului Viena, care ne-a creat cele mai bune condiţii de sejur în capitala Austriei, se înscrie ca un prilej cît se poate de bine venit pentru a lua un contact direct cu unele documente aflate în arhive şi biblioteci de un real interes pentru istoria poporului nostru, pentru a cunoaşte vechi monumente istorice şi de artă de valoare europeană, de a efectua un schimb de păreri în problema privind istoria relaţiilor austro-române în evul mediu şi în epoca modernă, cu colegii de la arhivele statului din Viena şi de la Institutele de specialitate din cadrul Universităţii vieneze.

Constantin Şerban

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

Conf. dr. IOAN SCURTU (coordonator), lect. dr. GHEORGHE Z. IONESCU, lect. dr. EUFROSINA POPESCU, asist. DOINA SMÂRCEA, *Istoria României între anii 1918—1944. Culegere de documente*, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1982, 344 p.

Perioadei cuprinsă între Marea Unire din 1918 şi începerea, în august 1944, a revoluţiei de eliberare naţională şi socială îi este consacrată una dintre cele mai ample culegeri de documente dintre cele publicate în ultimii ani. Culegerea este rezultatul unui efort susţinut pe care îl face colectivul Catedrei de istorie a României de la Facultatea de istorie-filozofie a Universităţii din Bucureşti pentru a pune la îndemîna viitorilor profesori de istorie, materialele necesare pregătirii de specialitate. După cum se constată, rezultatul acestei munci de selecţie şi valorificare a imensului material documentar al perioadei permite tuturor celor interesaţi să cunoască, din sursă documentară directă, istoria patriei în perioada menţionată. Iar între aceştia se găsesc, practic, toţi studenţii ţării, care studiază disciplina *Probleme fundamentale ale istoriei României*.

Precedate de un amplu „Cuvînt înainte" — al cărui autor este coordonatorul lucrării, conf. univ. dr. Ioan Scurtu — cele 211 documente selecţionate de către autori, sînt grupate în şase capitole (I. Noul cadru de dezvoltare a României după Marea Unire naţională din 1918; II. Evoluţia vieţii economice şi sociale; III. Viaţa politică internă; IV. Politica externă; V. Insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din august 1944— — început al revoluţiei de eliberare naţională şi socială; VI. Anexe), într-o selecţie reprezentativă pentru cuprinderea unei game foarte largi de aspecte ale vieţii interne şi ale politicii externe a României în perioada 1918—1944.

„Cuvîntul înainte", se constituie într-un adevărat studiu de sinteză a istoriei epocii, de descifrare detaliată pînă la amănuntul semnificativ al problemelor perioadei. Abordarea larg problematică, unitară, a vieţii poporului român, a ansamblului măsurilor legislative, administrative, economice şi politice, prezentarea amplă a poziţiilor principalelor forţe politice ale ţării — prin programele partidelor şi presa timpului —, utilizarea largă a surselor directe pentru datele statistice ş.a. arată depăşirea definitivă a mai vechii tratări segmenţiale, şi unilaterale, întregul documentar relevă ceea ce, cu dreptate, subliniază coordonatorul lucrării şi anume faptul că „Încheierea procesului de formare a statului naţional unitar român a marcat o etapă nouă în evoluţia naţiunii noastre, în afirmarea României pe arena internaţională. Marea Unire a ridicat pe o treaptă superioară comunitatea statornicită de-a lungul veacurilor între toate provinciile româneşti, a realizat cadrul naţional şi economico-social pentru dezvoltarea mai rapidă a forţelor de producţie a însemnat înmănuncherea în graniţele aceluiaşi stat a energiilor şi capacităţilor creatoare ale întregului popor, unirea pe scară naţională a mişcării muncitoreşti revoluţionare, a tuturor forţelor înaintate ale societăţii" (p. 4).

Deosebit de important pentru realizarea dezideratului prezentării istoriei aşa cum a fost, este reproducerea documentelor în forma integrală fără omisiuni care să conducă la alterarea conţinutului şi sensului lor real. Necesara critică ştiinţifică de pe poziţiile stadiului actual al cercetării istorice se face prin numeroasele note critice, comentarii şi sublinieri, de o evidentă valoare în economia întregului material.

Cei familiarizaţi cu problemele istoriei contemporane a României vor remarca, cu satisfacţie, că între documentele cuprinse în volum nu lipseşte nici unul dintre cele cu adevărat fundamentale. Sugestii mai pot fi făcute, desigur, — chiar autorii invită la propunerea unor completări pentru o ulterioară ediţie — dar sugestiile sînt de resortul specialiştilor în istoria contemporană a României. Cît priveşte uzul didactic, prezentarea acestui tablou integral şi veridic al istoriei contemporane, cel mai autentic posibil întrucît ne stau la îndemînă mărturiile originale ale timpului, reuşita este deplină.

Primul capitol prezintă noul cadru politic, juridic şi economic în care se dezvoltă România după înfăptuirea deplinei unităţi naţionale în 1918, începînd chiar cu actele fundamentale prin care românii din Bucovina Transilvania, Maramureş. Crişana şi Banat şi-au exprimat voinţa imprescriptibilă de a se

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 1, p. 94—103, 1984.

uni în cadrul propriului stat național, unitar și independent România. Marea unire a fost recunoscută prin tratatele internaționale, lucru ce reiese cu toată claritatea din însăși succesiunea evenimentelor, reglementarea situației internaționale după prima mare configurație mondială consemnînd în plan juridic acțiunea de autodeterminare a întregului popor român. Voința de progres social — de asemenea exprimată cu făuritorii României unite — își găsește cadrul prin legile de reformă electorală, a exproprierii și reformei agrare, prin constituirea sistemului democrației burgheze parlamentare a României întregite — sistem definit de Constituția din 1923 — prin unificarea monetară, administrativă, organizarea economiei, a învățămîntului.

Evoluția vieții sociale și economice în România între 1918 și 1944 este ilustrată printr-o suită de diverse documente (acte legislative, articole semnificative din presa vremii, rapoarte administrative). Greutățile inerente anilor de după război, ampla manifestare a proletariatului pentru susținerea propriilor revendicări — și ca expresie a acestei lupte recunoașterea de către guvernanți a necesității constituirii cadrului de organizare profesională, pe fondul unor contradicții sociale inerente orînduirii burgheze dovedesc, din partea ansamblului claselor și păturilor sociale ale societății românești manifestarea responsabilă față de destinele statului unitar recent făurit. Urmările nefaste ale crizei economice mondiale, pericolul grav care amenința în această împrejurare independența economică a țării, lupta hotărîtă a întregului proletariat român în anii 1929—1933 sînt pe larg prezentate într-o suită de documente, între care unele cu o tulburătoare forță de sugestie. Nu lipsește prezentarea măsurilor luate de guvernanți, prin cele mai semnificative decrete-legi ale anilor respectivi, în timpul dictaturii regale, apoi al dictaturii antonesciene.

Un masiv capitol, al treilea, cuprinde documente referitoare la viața politică internă, a partidelor ca și mutațiile sistemului politic pînă în 1944. Sesizăm amploarea fenomenului politic românesc, diversitatea organizațiilor politice în condițiile libertății de expresie instituite în sistemul democrației burgheze avansate ce se manifestă în România pînă în 1938; păstrarea, mult restrînsă, a trăsăturilor regimului parlamentar pînă în 1940; consecințele, pe plan politic, ale instituirii regimului antonescian.

Un capitol, la fel de amplu ca și precedentul, este cel consacrat politicii externe a României, vizînd apărarea statu-quo-ului teritorial, larga conlucrare cu toate statele din zonă ca și în planul internațional mai larg pentru promovarea securității și păcii. Este știut faptul că, în 1940, izolarea pe plan internațional a României a dus la gravele amputări teritoriale ale țării, aruncarea acesteia în orbita hitlerismului, ocuparea militară de către Germania nazistă și forțarea participării, împotriva voinței poporului român, la un război care, dus dincolo de hotarele statului român, nu avea nici o legătură cu interesele sale și punea în pericol existența statului și poporului român.

Ultimul capitol este consacrat constituirii largii coaliții de forțe naționale, patriotice dinamizată de inițiatorul insurecției, Partidul Comunist Român. Victoria insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste a deschis drum larg afirmării pe arena politică a țării a forțelor progresiste ale societății românești, a deschis calea prefacerilor revoluționare profunde din viața social-politică înscriind România pe drumul socialismului.

Ultima parte, anexa, cuprinde o serie de statistici evidențiind aspecte ale dinamismului vieții economice, a dezvoltării industriale, a producției agricole, balanța comercială a țării, bugetul, unele aspecte sociale, precum și lista guvernelor României între decembrie 1918—august 1944.

Volumul materializează cu succes intenția autorilor de a oferi imaginea cuprinzătoare, obiectivă și unitară a principalelor coordonate ale istoriei României în perioada pe care au avut-o în atenție.

Nu putem încheia fără a adăuga cuvîntul nostru de prețuire, adresat Editurii didactice și pedagogice pentru străduința depusă în introducerea în circuitul editorial al documentelor istoriei noastre.

Corneliu Olaru

ION DUMITRIU-SNAGOV, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne, 1850—1866*, Roma, 1982, 658 p.

Sub auspiciile Universității Gregoriene din Roma, în cadrul prestigioasei colecții *Miscellanea Historiae Pontificiae* a apărut recent un masiv volum datorat lui I. Dumitriu-Snagov. În volum înregistrăm o amplă bibliografie (XXIII p.), un vast studiu (230 p.) și o anexă cuprinzînd 150 de documente. Lucrarea este însoțită de indici de documente, de persoane și de denumiri geografice, instituții și periodice, ea însumînd în ansamblu 658 p.

Propunîndu-și a înfățișa poziția Vaticanului față de problema constituirii statului național român, lucrarea aduce în circuitul științific un număr de documente importante. ,,Pe linia sa politică, care urmărea să apere drepturile poporului creștin și libertatea credinței — arată autorul în cuvîntul său înainte — Sfîntul Scaun a acționat cu perseverență în favoarea emancipării poporului român, chiar dacă se exercitau uneori presiuni asupra sa în favoarea altor forțe ...''(p. 5). Ceea ce, neîndoielnic, autorul reușește să demonstreze este *interesul* arătat de Vatican față de problema românească, ca și încercarea atragerii românilor prin dezvoltarea ,,entității'' greco-catolice, care urmează a folosi de *model* sau *magnet*; mai reiese și deschiderea inversă a autorităților statului național român, care acordînd prioritate ortodoxiei nu înțeleg însă, mai ales în cadrele unui stat modern, să nu utilizeze posibilitatea apropierii de Sfîntul Scaun, din motive mai mult politice și naționale decît religioase.

Primul capitol — *Problema română în politica Sfîntului Scaun* — prezintă problema orientală, urmărindu-se însă în primul rînd situația românilor și lupta lor pentru crearea statului român modern, în contextul acțiunilor Bisericii, subliniindu-se, între altele, convergențele pe plan național ale greco-catolicilor și ortodocșilor din Transilvania, unde se înfruntă presiunile maghiare și politica interesată a Austriei. De asemenea, este semnalat interesul pe care Pius IX îl nutrea față de Orient și Biserica orientală și se prezintă situația Principatelor române după 1829, avîndu-se în vedere situația Bisericii, dar și mișcarea înnoitoare românească cu largi implicații în Europa, atît înainte cît și după revoluția din 1848. Constituirea arhiepiscopiei greco-catolice din Transilvania în anii precedînd Unirea Principatelor este considerată de autor ,,o primă formă a unui Piemont român'' (p. 27). Sînt semnalate și acțiunile în Principate ale emigrațiilor revoluționare polonă și maghiară (dar Czartoryski nu era un ,,colaborator'' al lui Nicolae Golescu și al lui Ion Ghica — p. 28—, ci mai exact el colabora cu emigrația revoluționară română) și sînt prezentate împrejurările declanșării și desfășurării războiului Crimeii, ca și consecințele pentru rommâni ale conflagrației în timpul căreia *problema românească* se afirmă pregnant.

Trecînd la analiza poziției Vaticanului în perioada următoare revoluției din 1848, I. Dumitriu-Snagov subliniază interesul deosebit pe care Pius IX l-a avut față de creștinii din Imperiul otoman și gîndul său ca prin ,,uniții'' români să realizeze atragerea ortodocșilor spre catolicism, remarcîndu-se în mod just că ,,populațiile non-catolice inserate în mozaicul imperiului habsburgic vedeau în unirea cu Roma, care favoriza propria lor emancipare politică, posibilitatea de a-și apăra patrimoniul etnic''. Prezentînd organizarea confesiunilor creștine din țările române, autorul relevă contribuția unor clerici la mișcarea de emancipare românească, ca și —din nou— conlucrarea politică și națională a ortodocșilor cu greco-catolicii. Menționînd rolul pe care unii emigrați revoluționari polonezi sau ruși l-au avut în încurajarea unui curs spre unirea cu Roma, I. Dumitriu-Snagov semnalează importanța enciclicii papale din 6 ianuarie 1848 *In Suprema Petri Sede* în ceea ce privește ,,creștinii Orientului'', enciclică care a provocat iritarea înaltelor cercuri clericale ortodoxe. Un subcapitol este consacrat problemei catolicilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania, relevîndu-se, între altele, și un interesant document din 17 ianuarie 1851 în care nunțiul papal de la Viena releva dorința primatului catolic al Ungariei de a-și subordona episcopia de Nicopole, a cărei titular era administratorul apostolic al Țării Românești (p. 45), dorință respinsă de Vatican. Parsi, devenit din 1847 episcop de Nicopole, a dezvoltat învățămîntul catolic bucureștean, patronînd și organizînd apoi în 1859 Asociația tinerilor lucrători catolici, tot la București, dar fiind supus neîncetatelor imixtiuni ale agenților consulari austrieci; în același timp, episcopul De Stefano din Moldova, unde numărul credincioșilor catolici era mai mare (din pricina existenței ciangăilor) s-a dovedit eficient în administrarea bisericii, el sprijinind, la un moment dat și acțiunea pentru Unirea Principatelor și ieșind pentru aceasta de sub subordonarea agenților consulari austrieci. În Transilvania, ierarhia catolică și greco-catolică a suferit unele modificări după și în parte ca urmare a revoluției. În 1850, Alexandru Sterca-Șuluțiu a fost desemnat ca episcop la Blaj, cu un an înaintea desemnării lui Ludovic Haynald ca episcop-coadjutor al catolicilor din Transilvania. O interesantă statistică inedită oferă un tablou al repartiției în 1851 a confesiunilor transilvane (p. 67). Deosebit de importantă a fost desemnarea lui Șuluțiu în 1854 ca arhiepiscop și mitropolit, ca și instituirea episcopiilor greco-catolice de Gherla și Lugoj, subordonate mitropolitului, autorul subliniind pe drept cuvînt orientarea națională a înaltului demnitar al bisericii unite românești.

Nu putem fi însă de acord cu teza autorului referitoare la ,,paralelismul *aparent* cu procesul de unificare al Italiei'' al procesului de făurire a României moderne (p. 9) și nu credem că creatorii români ai statului modern erau *mai religioși* ca cei italieni (p. 11). Colecția *Anul 1848 în Principatele Române* numără șase și nu patru volume (p. 10), iar revoluția din 1821 n-a ,,remis puterea prinților autohtoni români'', ci aceasta a fost *o urmare* a revoluției (p. 13). Integrarea comerțului Prin-

cipatelor „în sferele europene" a fost o consecinţă a tratatului de la Adrianopol din 1829 şi lucrul ar fi trebuit să fie menţionat (p. 13) Nu Şcoala Transilvană a fost „întărită" de episcopul Inochentie Micu (p. 14), ci dimpotrivă acesta, prin acţiunile lui, a pregătit afirmarea curentului sus-amintit; iar liberalismul şi socialismul premarxist au fost difuzate nu numai prin personalităţi de talia lui Lamennais, dar şi prin influenţa exercitată de laicii Fourier, Saint Simon sau Proudhon (p. 15). Conferinţa de la Londra prin care Greciei i s-a recunoscut statutul de independenţă n-a fost „un prim pas" pentru a uşura infiltrarea „puternică" a Rusiei în Principatele Române, ci acesta l-a reprezentat tratatul din 1829 (p. 16). Franz Iosef a „acordat" abolirea iobăgiei, dar în fapt ea fusese abolită de revoluţie (p. 19). Războiul încheiat în 1856 n-a fost doar un război ruso-turc, ci unul în care au fost implicate şi Anglia, Franţa şi Sardinia (p. 19). Regulamentele Organice n-au fost „adevărate constituţii", ci doar statute fundamentale (p. 21); iar Kotzebue n-a fost consul austriac (p. 49).

În cel de-al doilea capitol — *Constituirea României moderne o necesitate istorică* — se prezintă poziţia Sfîntului Scaun faţă de problema românească în timpul războiului Crimeii, autorul relevînd că în ciuda orientării în general reacţionare a Vaticanului în perioada dată, oficiosul său „Il Giornale di Roma" a înţeles să ia apărarea încă din 1855 a cauzei Principatelor. Interesante sînt extrasele din oficiosul papal, reproduse în volum, inclusiv elogiile la adresa lui Grigore Ghica (p. 86—87) şi susţinerea abolirii protectoratului ţarist. Într-un subcapitol este analizat „epilogul tratatului de la Paris", relevîndu-se intensitatea mişcării pentru Unirea Principatelor şi concursul dat acesteia şi de cler, ca şi poziţia favorabilă autonomiei Principatelor adoptată de Sfîntul Scaun şi chiar susţinerea de către el a mişcării unioniste (vezi p. 101). Autorul analizează poziţia de sprijinire a mişcării unioniste de către episcopul catolic din Moldova, unde s-a pus cu prilejul dezbaterilor Adunării ad hoc şi problema statutului catolicilor; de asemenea, sînt prezentate poziţiile confesiunilor din Ţara Românească faţă de Unire, semnalîndu-se, între altele, şi apariţia curentului *modernist* în sînul comunităţii evreeşti muntene. Dezbaterii problemelor Bisericii în Adunarea ad hoc îi sînt consacrate un subcapitol, interesante fiind ecoul acestor discuţii în „Il Giornale di Roma". Subcapitolul următor este dedicat situaţiei greco-catolicilor din Transilvania aflaţi în impact cu autorităţile eclesiastice catolice austriece şi maghiare. Pius IX apare ca apărător al lor în străduinţele depuse de ei pentru conservarea ritului oriental, el dînd curs favorabil intervenţiilor mitropolitului Şuluţiu. Poziţia Sfîntului Scaun nu este însă pe placul autorităţilor eclesiastice din imperiu, care se tem de apropierea dintre greco-catolici şi ortodocşi şi de efectele „ortodoxe" ale Unirii Principatelor. Misiunea nunţiului De Luca în Transilvania, în 1858, ca şi vizita apostolică în Moldova a provincialului Tomassi şi amplele lor rapoarte, reproduse de autor în anexă, sînt comentate şi în studiu. Autorul mai stăruie cu cîteva interesante pagini asupra Asociaţiei tinerilor lucrători catolici din Bucureşti, pentru a încheia capitolul evocînd realizarea Unirii şi mai ales, ceea ce este nou şi important, ecoul ei în „Il Giornale di Roma".

Nu există însă o „Moldawische Zeitung", ci este evident vorba de „Gazeta de Moldavia" (p. 84), iar în iulie 1857 nu Grigore Ghica a înlocuit pe Barbu Ştirbei, ci Alexandru Ghica, numit caimacam (p. 96, 101 nota 89 şi p. 109)", este, de asemenea, exagerat, dată fiind proporţia reală, a se scrie că în 1856—1857 trăiau în Moldova „un *mare număr* de români catolici de rit latin" (p. 104).

În ultimul capitol al studiului — *Era consolidării* — autorul începe prin a prezenta ecourile iniţial ostile din „Civiltà Cattolice", periodic roman iezuit, privind lupta românilor — care s-ar fi numărat, printre „popoarele semibarbare" — pentru a crea statul lor modern, evidenţiind apoi schimbarea de poziţie din primăvara anului 1859, cînd în acelaşi periodic a fost publicat un amplu articol — în patru părţi — al clericului Iosif Brunengo în care nu numai s-a recunoscut formarea statului naţional român, dar au şi fost adresate urări românilor pentru un viitor fericit, evocîndu-se totodată greaua lor istorie, ca şi latinitatea şi unitatea lor. În articol Brunengo învinuia patriarhia constantinopolitană de a fi „încorporat" Biserica din ţările române, descria ca dezastruoase ocupaţiile ţariste şi chiar saluta lupta revoluţionarilor emigraţi români! Noua Românie era prezentată ca o necesitate istorică. Autorul remarcă însă, îndrituit, în comentariul său, că Brunengo nădăjduia într-o „reintegrare religioasă a României în Biserica catolică". Un subcapitol este consacrat episcopului catolic Haynald al Transilvaniei, străduinţelor sale pentru a obţine „înălţarea" episcopiei sale spre a nu rămîne „inferior" lui Şuluţiu, străduinţe concretizate în amplul document supus de el lui Pius IX la 22 mai 1859, pe care I. Dumitriu-Snagov îl analizează şi din care reţinem mai ales dorinţa episcopului de a-şi vedea ridicat scaunul la nivel arhiepiscopal. În memoriul său Haynald semnala din punctul său de vedere primejdiile „naţionalismului valah" şi primejdia pe care o reprezenta pentru catolicism Biserica ortodoxă din Principate. În continuare, autorul dedică un subcapitol consolidării Unirii. Este relevată

problema unităţii şi solidarităţii naţiunii române în ansamblul ei, sînt semnalate, fără a fi însă analizate, mutaţiile social—economice, se acordă o importanţă-oarecum exagerată— proiectului de Constituţie din 1859 şi se insistă asupra problemelor eclesiastice ale tînărului stat modern, aducîndu-se învinuiri acestuia privind acţiunile sale faţă de Biserica ortodoxă şi cea catolică fără a se căuta să se explice suficient *de ce* s-a ajuns la situaţiile semnalate. Interesante sînt străduinţele repetate ale domnitorului Cuza pentru a încheia un concordat cu Roma, opus Austriei şi menit totodată a evidenţia statutul internaţional de sine stătător al României. Un ultim subcapitol este intitulat *Biserica şi dreptul la unitate naţională*, în care sînt urmărite acţiunile încadrate mişcării naţionale a românilor transilvani, ale ortodocşilor şi greco-catolicilor, semnalîndu-se „neîncrederea" şi „iritarea" provocate la Viena şi Roma de poziţia mitropolitului Şuluţiu, accentuate în 1861 prin apropierea ce a avut loc între Şaguna şi Şuluţiu şi care a dus chiar la învinuirea de „communicatio in divinis cum haereticis et schismaticis"! Haynald a avut însă şi el greutăţi, intrînd în conflict cu Viena şi fiind constrîns la demisie în 1863, deşi apoi, în 1867, a devenit mitropolit de Calocsa şi în 1879 cardinal. Dar suprimarea provinciei eclesiastice greco-catolice de Făgăraş şi Alba Iulia n-a fost susţinută de Roma după moartea mitropolitului Şuluţiu, cardinalul secretar al Congregaţiei De Propaganda Fide opunîndu-se ferm în această privinţă. Foarte pe scurt sînt trecuţi în revistă ultimii ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza, insistîndu-se asupra politicii şi măsurilor sale privind Biserica, inclusiv ale noilor strădanii, prin episcopul Pluym, pentru a se încheia concordatul cu Sfîntul Scaun. Capitolul se încheie prin cîteva pagini privind complicatele relaţii confesionale ale domnitorului Carol cu Biserica catolică.

În *Concluzii* autorul evidenţiază încă odată politica de apropiere faţă de creştinii orientali a papei Pius IX, ca şi apărarea de „desnaţionalizare" a Bisericii greco-catolice transilvane de către papă, secretariatul său de stat şi congregaţia De Propaganda Fide, relevîndu-se, de asemenea, odată mai mult, în încheiere, dorinţa lui Pius IX de a face din „catolicismul românesc un model de comportare a Curiei faţă de orientali", deci, am spune, un instrument de atracţie.

Şi în ultimul capitol se impun unele retuşuri: Iancu de Hunedoara a murit în 1456, deci nu putea fi îngropat la Alba Iulia în 1453 (p. 174); autonomia Principatelor nu trebuia „cîştigată" după Unire, deoarece ea fusese categoric reafirmată prin tratatul şi prin Convenţia de la Paris în 1856 şi 1858 (p. 190); explicarea „complotului" din aprilie 1859 împotriva domnitorului Cuza nu corespunde celor relatate în documentele citate (p. 192); unirea administrativă n-a fost proclamată în vara 1860, ci în decembrie 1861— ianuarie 1862 (p. 193); amendamentul citat a fi din 1858, datează în fapt din decembrie 1857 (p. 197); prin secularizare n-a fost recuperată o cincime din teritoriul naţional, ci, cum se arată în alt loc, circa un sfert (p. 197); Ioan Alecsandri a fost numit agent la Paris, nu la Constantinopol (p. 201); din context ar putea reieşi că după Unire existau la Paris „unionişti exilaţi" (p. 204); programul de la 1848 n-a prevăzut desemnarea unui prinţ străin (p. 224, 225).

Cele 150 de documente din anexă sînt de valoare inegală, unele extrem de importante (doc. 2, 6, 7, 9, 21, 27, 30, 32, 38, 41, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 79, 90, 95, 100, 101, 103, 111, 114, 115, 131 şi 142), altele sînt însă mărunte; documentul 40 (p. 321—326) este publicat în *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VI partea I. În general, documentele sînt precedate de rezumate, dar uneori prezenţa acestora nu se constată.

Studiul este scris alert în limba franceză, dar se pot constata şi unele deficienţe stilistice („une économie déchaînée" — p. 11;" finirent *en* des positions réactionnaires" — p. 193; „se montra très empressé *pour* toutes les actions diplomatiques" — p. 201;" l'*intention* de Cuza ne fut pourtant *éliminée*" — p. 203; „entraîna parfois l'Eglise *dans la grande variété de ses intérêts dans* les différents pays" — p. 228 etc.).

Utilizarea alternativă a calendarelor iulian şi gregorian duce la unele confuzii; la p. 193, de exemplu, se invocă ziua de 24 ianuarie 1859 — de fapt, 24 ian./5 febr. — şi cea de 3 februarie 1862—de fapt 22 ian./3 febr. 1862!

Bibliografia este bogată, dar inegală.

Efortul autorului merită însă elogii. Prin cercetările sale a adus în circulaţia ştiinţifică o serie de surse istorice noi, care contribuie la mai buna înţelegere a unor aspecte ale istoriei României — dar şi ale istoriei generale — de la mijlocul veacului trecut. Studiul său, deşi nu comportă o construcţie deplin echilibrată, ridică, de asemenea, o problematică interesantă chiar şi atunci cînd nu toate „încheierile" sale sînt de acceptat. I. Dumitriu-Snagov a abordat un domeniu *nou*, a pus în circulaţie *noi izvoare* din atît de importantele şi încă atît de puţin cunoscutele de istoriografia noastră arhive ale Vaticanului, a publicat cartea sa într-o colecţie *prestigioasă*, după ce Universitatea Gregoriană i-a acordat *titlul ştiinţific* pe care lucrarea trebuia să i-l asigure şi pentru toate acestea i se cuvin laude şi evidenţierea neîndoielnicelor şi laborioaselor sale strădanii.

Dan Berindei

VICTOR SPINEI, *Moldova în secolele XI—XIV*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1982, 383 p. +60 pl.

Cartea lui Victor Spinei, intitulată *Moldova în secolele XI—XIV* reprezintă un eveniment marcant în peisajul istoriografiei actuale, constituind deopotrivă un moment de continuitate, dar şi de discontinuitate între lucrările de medievistică. Aceasta deoarece valoroase contribuţii anterioare au mai avut în atenţie spaţiul est carpatic românesc în primele veacuri ale evului mediu, dar, de obicei, sub aspecte parţiale şi particulare, netratînd niciodată subiectul în integralitatea sa. De asemenea, modul de abordare complex şi interdisciplinar conferă lucrării o înaltă ţinută ştiinţifică şi o aşază, ca metodă, în contextul celor mai moderne direcţii istoriografice contemporane. Afirmăm aceasta gîndindu-ne la valorificarea plenară şi coroborată a mărturiilor arheologice cu cele documentare şi narative, a izvoarelor epigrafice cu cele numismatice, cartografice sau de artă medievală. În această cuprindere, accentul pus de cercetător pe ştiinţele (metodele) auxiliare ale istoriei, dublat de cunoaşterea limbilor de cultură ale vremii sau a unor limbi moderne de circulaţie au asigurat accesul direct la surse, la lucrări de specialitate, reinterpretarea unor opinii şi formularea altora, cu titlu de certitudine sau de ipoteză. Din acest punct de vedere, desigur neeludînd particularităţile de rigoare, lucrarea lui Victor Spinei se înscrie în seria fertilă inaugurată acum aproape un deceniu şi jumătate de Radu Popa, cu monografia *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea.*

Încadrat sub aspect economic în perioada de formare a relaţiilor feudale, materialul faptic al lucrării, după o *introducere*, care tratează izvoarele, istoriografia problemei şi denumirea spaţiului est-carpatic în izvoare, este compartimentat, mai ales după criterii politice. E drept că, înainte de a intra concret în subiect, autorul argumentează şi explică titlul cărţii, ca şi efortul depus spre documentare. Sub aspect geografic, aflăm că s-a avut în vedere „teritoriul locuit de români cuprins între Carpaţii Orientali, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră, circumscris de la mijlocul secolului al XIV-lea de hotarele statului feudal Moldova" (p. 13), iar din punct de vedere cronologic, dacă limita superioară la care se opreşte cercetarea marchează întemeierea statului moldovenesc independent, limita de început, nemaibeneficiind de o semnificaţie politică, reprezintă momentul celor mai vechi menţiuni documentare scrise cunoscute asupra românilor de la răsărit de Carpaţi.

După *introducere*, trei mari secţiuni atrag de la început atenţia în economia lucrării: *Teritoriul Moldovei din secolul al XI-lea pînă la marea invazie mongolă din 1241—1242, Teritoriul Moldovei de la marea invazie mongolă din 1241—1242 pînă la întemeierea statului de-sine-stătător* şi *Întemeiera statului românesc de-sine-stătător de la răsărit de Carpaţii Orientali.* În analiza mărturiilor trecutului se remarcă revalorificarea izvoarelor narative, inclusiv a celor orientale, a izvoarelor beletristice, cu precădere a celor nordice şi a altor izvoare scrise, confruntate însă mereu şi pentru prima oară temeinic cu dovezile arheologice. Bazat pe propriile cercetări de arheologie medievală (de la Băiceni, Hudum, Brăşăuţi, Bîrlad, Bârlăleşti etc.) — începute sub semnul de marcă al prestigioasei şcoli fondate de savantul Ion Nestor — pe rezultatele muncii unor confraţi din ţară, dar şi pe partea care i-a fost accesibilă din lucrările arheologice apărute în R.S.S. Moldovenească, autorul mărturiseşte scopul final de a formula concluziile de ordin istoric,

În subcapitolul despre terminologia sub care era cunoscută Moldova, la începutul evului mediu, se conchide ca, începînd din veacul XIII, sub diferite variante fonetice, spaţiul est carpatic va fi denominat aproape unanim, implicit sau explicit, ca *ţară a Vlahilor*, avînd acelaşi sens cu denumirea de *ţara românească* dată de localnici şi reflectînd existenţa certă a unei formaţiuni politice a populaţiei autohtone neolatine. Autorul argumentează convingător că cealaltă denumire a ţării respective, aceea de Moldova, nu provine de la un etnonim şi că a fost iniţial un termen strict de cancelarie, care, trecînd în vocabularul cotidian al populaţiei româneşti, nu a marcat niciodată vreo deosebire etno-culturală sau lingvistică între zona est carpatică şi celelalte regiuni ale spaţiului carpato-danubiano-pontic, ci a servit doar necesităţii obiective de a distinge organismele statale feudale ale românilor. Din această perspectivă, concluziile prezentei lucrări sînt identice cu acelea exprimate de un alt reputat cercetător ieşean, Nicolae Grigoraş, în cartea *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457)* şi evident, de mulţi alţi specialişti români şi străini. Astfel privind lucrurile, se înţelege mai clar de ce în fiecare secţiune a cărţii specificul cercetării a impus mereu autorului să integreze istoria spaţiului carpato-nistrian-pontic în istoria generală a românilor, să compare datele, să facă analogii, să sublinieze diversitatea în şi prin unitate.

În ambianţa celui de-al XI-lea secol mergînd pînă aproape de jumătatea celui următor, cercetătorul nu uită să contureze destul de insistent cadrul internaţional al problemei, incidenţa ţinuturilor de la Dunărea de jos cu statele feudale vecine (Bizanţul, cnezatele de Halici şi Kiev, regatul maghiar) sau, mai exact, tendinţele expansioniste şi războinice ale acestora din urmă asupra unei zone neorganizate însă temeinic sub aspect politic-statal. Apar ca semnificative, în lumina îndelungatului impact cu mongolii (pecenegi, cumani, uzi, tatari), tendinţele misionare ale catolicismului patronat politic de regatul Ungariei, tendinţe care, în zelul lor ,,apostolic" îi cuprindeau şi, deci, îi relevau documentar şi pe ,,schismatici", adică pe români. În asemenea împrejurări, se subliniază în lucrare importanţa unui document de la 1234, emis de papa Grigore al IX-lea, în care înaltul pontif pomeneşte cu regret despre existenţa spre exteriorul curburii Carpaţilor (adică în sud-vestul Moldovei) a unor ,,pseudoepiscopi" — ceea ce înseamnă arhierei ortodocşi — care, în loc să fie stîrpiţi şi înglobaţi de catolici, îi atrăgeau la ortodoxie şi pe unguri şi saşi. Faptul, foarte semnificativ, ne aminteşte de unul asemănător, petrecut în Transilvania şi Banat la interval de cca. două secole, în 1428, cînd regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, confirmînd vechile privilegii ale mănăstirilor franciscane din Caransebeş, Orşova şi Haţeg, interzice preoţilor ortodocşi, sub pedeapsa pierderii tuturor bunurilor, să-i boteze pe catolici. Ambele relatări dovedesc unitatea de structură a civilizaţiei româneşti, deosebita capacitate a acesteia de a anula şi asimila elementele alogene, care aveau ele insele sarcini misionare, de anihilare a autohtonilor sub aspect confesional şi, mai apoi, etnic.

În astfel de împrejurări, în care noii veniţi înşişi se vedeau ameninţaţi de convertire şi de integrare în masa civilizaţiei româneşti, corelate cu amintirea *vlahilor — volohilor* în alte izvoare scrise ale vremii, autorului nu-i este greu să infirme însă o dată vechile aserţiuni despre o Moldovă privită ca ,,terra deserta". Prin analiza termenului de *vlah*, în lucrare se impune o nouă concluzie deosebit de importantă, anume că în primul sfert al mileniului I nomenclatura românilor dintre Carpaţi şi Nistru este identică, se suprapune cu cea a românilor din celelalte provincii carpato-dunărene, precum şi din Balcani, faptul dovedind că popoarele europene considerau masa romanităţii orientale unitară din punct de vedere etnic şi lingvistic (desigur autorul a exclus din discuţie poporul dalmat). Această concluzie este întărită prin cercetarea izvoarelor arheologice a culturilor Răducăneni şi Dridu, a vieţii economice, a organizării social-politice şi confesionale, toate mărturiile relevînd clar unitatea de structură etno-lingvistică a civilizaţiei dezvoltate în spaţiul carpato-danubiano-pontic-nistrian.

Interesante lămuriri şi puncte de vedere proprii aduce autorul şi în unele probleme de detaliu. Astfel, sînt analizate, cu toată sărăcia izvoarelor, raporturile autohtonilor est-carpatici cu populaţiile nomade turanice, concluzia fiind aceea, în ciuda unor opinii formulate cam pripit în ultima vreme, că localnicii români şi-au păstrat propriul sistem economic, că plata unui ,,tribut" de către aceştia către stăpînii migratori vremelnici nu a afectat major modul de producţie din obşte şi nu a putut duce la ,,relaţii de producţie tributale" în societatea băştinaşă. Opinii deosebite, greu de argumentat infailibil, dar şi de combătut categoric, a formulat autorul şi în legătură cu etnia nonromânească (poate turanică) a berladnicilor şi brodnicilor.

Marea invazie mongolă este privită global, cu specială referire la urmăririle sale politice în spaţiul dintre Carpaţi şi Nistru, dar şi la alte probleme adiacente; este considerată, problematică identitatea între Miscelau şi Seneslau, formulată de unii istorici; se opiniază că acei *canesi* pomeniţi de Rogerius nu erau cnezi români, ci demnitari mongoli; de asemenea, pe lîngă urmările negative incontestabile, se apreciază pertinent că invazia şi aşezarea mongolilor în răsăritul Europei au stopat, pentru mai multe decenii politica ofensivă a Ungariei în teritoriile extracarpatice (p. 166); este combătută cu argumente puternice părerea lui Gh. Brătianu şi a altor istorici conform căreia, pe la începutul secolului al XIV-lea, cu încuviinţarea hanului tătar, autoritatea bulgară s-ar fi întins şi în regiunea dintre gurile Dunării şi Nistru (p. 172—174). Odată cu regresul Hoardei de Aur, autorul urmăreşte ascensiunea Ungariei angevine. impulsionate de papalitate cu scopul expansiunii catolicismului şi reflexul acestei expansiuni în condiţiile externe ale intemeierii statelor feudale româneşti, cu precădere ale formării Moldovei. Pe plan intern, se urmăreşte iarăşi prin critica izvoarelor scrise, a celor arheologice (cercetările de la Hlincea, Lunca, Rădăuţi, Zvorîştea, Bîrlad, cele din R.S.S. Moldovenească — Orheiul Vechi, Costeşti, Hansca, Lozova-Străşeni, sau cele din R.S.S. Ucraineană — Hotin etc.) prezenţa masivă şi statornică a populaţiei româneşti între jumătatea secolului al XIII-lea şi jumătatea celui următor. Pe baza urmelor arheologice, lingvistice (rotacismul maramureşan se întîlneşte şi în Moldova pînă în secolele XVII-XVIII!), toponimice (satele cu nume *Ungureni* de la răsărit de Carpaţi) autorul pune în lumină nivelul identic sau apropiat al dezvoltării economice şi social-politice a populaţiei locale de o parte şi de alta

a Carpaţilor, unitatea deplină a civilizaţiei româneşti, caducitatea ideii tendenţioase, fanteziste, a unei migraţii a românilor de la sud şi est de Carpaţi spre Transilvania după anul 1000. Se constată, documentat şi logic pentru secolele XII-XIV, predominarea populaţiei româneşti în interfluviul Prut — Nistru, cu excepţia stepei Bugeacului (un argument solid este marele depozit de unelte agricole de la Orheiul Vechi — p. 201—205). Geneza oraşelor medievale în Moldova (Baia, Siret, Suceava, Rădăuţi, Orheiul Vechi, Costeşti, Cetatea Albă etc.) este un aspect al cărţii care vine să întregească tabloul societăţii est-carpatice din prima treime a mileniului al doilea. Spre finalul penultimului mare capitol al lucrării, autorul subliniază concluzia dovedită tot mai consistent în anii din urmă, anume că geneza relaţiilor feudale în spaţiul românesc are la bază un îndelungat proces intern petrecut în cadrul obştilor săteşti. Aceasta, desigur, fără minimalizarea influenţelor externe şi fără ca specificul feudalismului românesc să nu mai permită integrarea acestuia în caracteristicile generale ale orînduirii feudale privite în ansamblu.

Ultima parte a cărţii se ocupă de întemeierea statului românesc moldovean de-sine-stătător şi evidenţiază cîteva puncte de vedere proprii, originale, unele dintre ele necesitînd încă noi cercetări spre a fi confirmate. Astfel, autorul optează cu îndreptăţire asupra anului 1345 ca dată a expediţiei lui Andrei Láckfi în Moldova împotriva tătarilor, apreciind (contrar opiniilor lui B. P. Haşdeu, C.C. Giurescu, N. Grigoraş ş.a.) că la ea nu au participat români din Ţara Românească, fiind prezenţi în schimb români maramureşeni. În legătură cu luptele din 1352 dintre tătari şi „proslavi" ajutaţi de maghiari, autorul respinge identificarea acestor „proslavi" (identificare făcută de B. P. Haşdeu, Şt. Gorovei ş.a.) cu românii. Prin reinterpretarea izvoarelor se stabileşte că „descălecatul" lui Dragoş va fi avut loc (după mărturia celor mai multe letopiseţe) în anul 1359, înainte de acest act admiţîndu-se existenţa la est de Carpaţi a încă doi voievozi, anume Ştefan şi Petru. „Descălecatul" lui Bogdan şi izgonirea armatei angevine sînt evenimente plasate de autor în anii 1363 şi, respectiv, 1364, cea din urmă dată marcînd (în opinia autorului) constituirea statului românesc de-sine-stătător al Moldovei p. 316).

Faţă de regiul de socoteli de la Caffa, din care reputatul istoric Şerban Papacostea a dedus cu argumente foarte solide existenţa la 1386 în sudul Moldovei a unui voievod Costea — Constantin (care domnea în paralel cu Petru Muşat), Victor Spinei opiniază, deocamdată fără a convinge suficient, pentru identificarea acelui Constantin cu un demnitar al lui Petru Muşat, cercetătorul ieşean socotind că la 1386 Moldova era reunită sub aspect politic-statal (p. 329—330).

Chiar dacă prin aceste din urmă consideraţii, unele cu titlu mărturisit de ipoteză, autorul a depăşit sensibil cadrul temporal fixat iniţial, lucrarea se impune printr-o remarcabilă unitate, prin echilibru în abordarea diverselor componente ale vieţii trecute, prin excelenta integrare a materialului arheologic în rîndul celorlalte mărturii ale memoriei colective.

Înalta ţinută ştiinţifică a cărţii, tipărite în condiţii grafice deosebite de *Editura ştiinţifică şi enciclopedică* (direct prin grija redactorului *Marcel Popa*), este susţinută şi printr-un bogat aparat critic, printr-un indice onomastic şi toponimic, prin 58 de figuri (desene, fotografii, hărţi), la care se adaugă un consistent rezumat francez alcătuit de Mihaela Spinei.

În final, apreciind împlinirea desăvîrşită a scopului propus în lucrare, nu ne rămîne decît să subscriem, cu îndemnuri calde spre lectură şi meditaţie, la concluzia de tulburător adevăr exprimată de autor: „Deşi ambianţa politică în care a evoluat societatea românească din spaţiul carpato-nistrian n-a fost comună tuturor ţinuturilor nord-dunărene, interferenţele continue cu celelalte regiuni locuite de români au menţinut nealterată în decursul secolelor unitatea lingvistică şi de cultură materială şi spirituală a poporului român. Datorită acestei unităţi, istoria populaţiei româneşti de la răsărit de arcul carpatic se inserează organic istoriei generale a poporului român".

Ioan Aurel Pop

BARBARA JELAVICH, *History of the Balkans Eighteenth and Nineteenth Centuries*, vol. I, Cambridge University Press, 1983, 407 p.

Barbara Jelavich, profesoară de istorie la Indiana University, cu sediul central la Bloomington, o binecunoscută specialistă a istoriei sud-estului european, a îmbogăţit prin lucrarea de faţă literatura de specialitate referitoare la Peninsula Balcanică, oferind publicului larg şi în special publicului american, o sinteză accesibilă a istoriei popoarelor din această zonă: primul volum prezentat în rîndurile de mai jos, îmbrăţişează sec. al

XVIII-lea şi al XIX-lea, iar cel de al doilea, care urmează să apară, va duce istoria acestei arii pînă în zilele noastre (1980).

Ampla lucrare priveşte istoria popoarelor a cinci state balcanice — Albania, Bulgaria, Grecia, România şi Iugoslavia — de-a lungul a două secole, ţări care în această perioadă au fost fie sub dominaţia habsburgică, fie otomană. Trebuie să menţionăm faptul că deşi România nu face parte din punct de vedere geografic din regiunea cercetată[1], prin legăturile sale economice, politice şi culturale cu popoarele balcanice propriu-zise, ea se include printre ţările a căror istorie constituie subiectul acestei cărţi. Deşi popoarele din Peninsula Balcanică au avut un rol important în istorie, mai ales în secolul al XIX-lea, totuşi ele au constituit un subiect mai puţin studiat de specialiştii istoriografiei americane în comparaţie cu zonele centrale şi vestice ale Europei. După cum remarcă şi autoarea în prefaţă, necunoaşterea exactă a faptelor şi evenimentelor petrecute în sud-estul Europei de un istoric din afara zonei s-a datorat greutăţilor generate de multitudinea limbilor şi a alfabetelor în care au fost redactate documentele, diversitatea stilurilor cronologice (iulian, gregorian, musulman) şi de spaţiul cu totul restrîns rezervat în marile lucrări de sinteză europeană şi universală acestei părţi a continentului nostru.

Scopul urmărit de Barbara Jelavich a fost să prezinte un tablou cît mai real, bazat pe cercetări recente, monografii şi lucrări de sinteză asupra dezvoltării Peninsulei Balcanice. Ideea principală ce străbate primul volum a fost de a înfăţişa cu exactitate modul cum popoarele mai sus menţionate au reuşit să se emancipeze de sub dominaţia celor două imperii — otoman şi habsburgic — şi să se constituie în state naţionale de-sine-stătătoare, ca după aceea să se angajeze pe linia modernizării lor pe plan social-economic şi cultural. Autoarea a luat ca punct de plecare pacea de la Karlovitz din 1699, care dădea transcrierea diplomatică a primelor eşecuri ale Porţii otomane în Europa, şi pînă la semnarea înţelegerii din 1897 dintre Austro-Ungaria şi Rusia în problema sud-estului european, propunîndu-şi să introducă pe cititorul obişnuit ca şi pe specialist în zbuciumata istorie a statelor balcanice. Geografic aşezată la linia de întretăiere dintre Europa, Africa şi Asia, Peninsula balcanică, în diferite perioade istorice, a constituit linia de demarcaţie dintre imperiile roman şi bizantin, dintre mahomedanism şi creştinism, dintre Orient şi Occident.

[1] C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, 1977 capitolul *„România stat al ariei balcanice?”*, 76—79.

Zonă de interferenţă a presiunilor interne şi a influenţelor din afară, fiecare stat şi-a avut forma proprie de dezvoltare economică, socială, culturală, ceea ce oferă largi posibilităţi de investigaţie ştiinţifică. De remarcat faptul că autoarea s-a călăuzit de-a lungul întregii lucrări de principiul metodologic al permanentei integrări a istoriei ariei balcanice în contextul de istorie europeană.

În introducere se face o descriere geografică a regiunii şi o prezentare sumară a evoluţiei istorice a popoarelor balcanice din cele mai vechi timpuri pînă la căderea lor sub dominaţia otomană, în scopul familiarizării cititorului cu evenimentele ce urmează a fi tratate în cele două mari diviziuni ale volumului; prima parte se referă la secolul al XVIII-lea, iar a doua la secolul al XIX-lea.

În cele trei capitole ale primei secţiuni Barbara Jelavich relevă poziţia ocupată de popoarele balcanice în societatea celor două mari imperii: otoman şi habsburgic. Deoarece majoritatea ţărilor balcanice au trăit sub control otoman pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea (oct. 1908 — independenţa Bulgariei, noiembrie 1912 a Albaniei) s-a considerat necesar să se trateze în primul capitol instituţiile musulmane şi ale popoarelor subjugate ca şi declinul acestor instituţii în secolul al XVIII-lea. De asemenea este foarte bine analizat rolul marilor puteri în sud-estul Europei şi evenimentele ce au avut loc în provinciile şi statele autonome ca şi în capitala otomană, avîndu-se în vedere că perioada pusă în discuţie a marcat accelerarea dezintegrării interne de la centru şi de intervenţie străină crescîndă în afacerile ţărilor din zona studiată. Totodată se subliniază creşterea puterii locale în organizarea politică a statului. Toate acestea formează fundalul, din care avea să se detaşeze principalele elemente ale mişcărilor revoluţionare din secolul următor.

Problemele tratate în primele subdiviziuni ale acestui capitol: *Creştinii în Balcani sub dominaţia otomană* privesc în ansamblu toate popoarele balcanice (organizarea, administraţia locală, marile războaie ale secolului al XVIII-lea), ca, după aceea să se treacă la studierea în detaliu a istoriei fiecărui popor în parte aflat direct sub dominaţia otomană (grecii, albanezii, muntenegrenii, sîrbii, bulgarii) şi a regiunilor autonome: Dubrovnik, Moldova şi Ţara Românească.

Următorul capitol este consacrat regiunilor intrate sub stăpînirea guvernului habsburgic, printre care şi Transilvania, atenţia autoarei îndreptîndu-se cu precădere asupra politicii de reforme a Curţii din Viena, ce a culminat cu domnia lui Iosif al II-lea. În cadrul prezentării iosefinismului, Barbara Jelavich discută de asemenea pe, larg, reformele din Transilva-

nia, şi în acest context subliniază importanţa răscoalei lui Horia, Cloşca şi Crişan. Ea arată corect că „programul lor era extrem de radical pentru acel timp; el cerea nu numai abolirea şerbiei şi instaurarea egalităţii sociale dar şi împărţirea domeniilor" (p. 158).

În chip de concluzie la această primă parte a cărţii, autoarea schiţează o comparaţie între dominaţia otomană şi cea habsburgică.

Cea de a doua parte a cărţii tratează profundul curent de emancipare socială şi naţională care a străbătut naţionalităţile din Peninsula Balcanică, curent ce a declanşat revoluţii sociale şi naţionale, ca şi războaie de eliberare, independenţă şi unificare, altfel spus, mutaţii în urma cărora s-au constituit statele independente ale Greciei, Muntenegrului, Serbiei şi României ; în timp ce popoarele albanez şi bulgar au făcut paşi importanţi în direcţia statului naţional neatîrnat. Se cuvine relevat efortul statornic al autoarei de a urmări într-o viziune conjugată dezvoltarea societăţilor autohtone, imixtiunea marilor puteri în această zonă şi sinteza culturală realizată în cadrul procesului de modernizare a structurii lor locale între străvechile tradiţii băştinaşe şi înrîuririle venite din restul continentului, mai ales din Europa Occidentală. Ceea ce se desprinde cu limpezime din această parte a cărţii este cursul ascendent al istoriei popoarelor balcanice călăuzite, fără excepţie, de idealul realizării statelor naţionale independente.

Într-o lucrare de sinteză, principala dificultate este aceea a delimitării perimetrului problematic. Barbara Jelavich a ştiut să o învingă, spre binele cărţii şi folosul cititorului ei. Lungul şir de contribuţii, unele din ele în colaborare cu Charles Jelavich [2], care a precedat acest volum, i-au asigurat o perfectă stăpînire a problemei complexe a istoriei balcanice în secolele XVIII şi XIX, a izvoarelor documentare şi narative şi a lucrărilor de referinţă din literatura de specialitate. Pe această bază de informaţie autoarea şi-a întemeiat o viziune cuprinzătoare a fenomenului istoric din Peninsula Balcanică, punînd la îndemîna specialiştilor şi a marelui public elementele fundamentale de cunoaştere şi de înţelegere ale unui trecut deopotrivă de bogat în evenimente şi vicisitudini. În istoriografia americană — şi nu numai ea — sinteza Barbarei Jelavich îndeplineşte dubla funcţie de bilanţ al cercetărilor de balcanistică şi în acelaşi timp de indicator al direcţiilor de desfăşurare a viitoarelor investigaţii. E de la sine înţeles că într-o lucrare de asemenea proporţii nu toate punctele de vedere ale autoarei pot întîlni adeziuni unanime. În ce ne priveşte avem unele rezerve în legătură cu anumite formulări sau interpretări din istoria poporului român. Aşa de pildă, ni s-a părut excesivă prudenţa autoarei în legătură cu continuitatea elementului daco-roman la nord de Dunăre după retragerea aureliană (271/275). Barbara Jelavich consideră că destinul istoric al acestor daco-romani este subiect de controversă (p. 9) şi atribuie în exclusivitate istoriografiei româneşti relevarea continuităţii daco-romane apoi române în spaţiul carpato-dunărean (p. 21). În realitate, orice cercetător obiectiv recunoaşte temeinicia argumentelor adunate în lungul ultimului secol de istoriografia română pentru a dovedi lipsa de temei a teoriei vidului de populaţie românească la nord de Dunăre în perioada migraţiei popoarelor. Că autoarea este însă mult mai aproape de punctul de vedere românesc o dovedeşte şi afirmaţia ei — deşi atenuată de un inutil „probabil" că în perioada cuceririi de către regatul ungar, Transilvania avea o populaţie majoritară românească (p. 20). Nu este conformă cu realitatea opinia autoarei că economia Moldovei şi Ţării Româneşti în secolul XVIII era întemeiată preponderent pe creşterea animalelor (p. 100 şi 108) şi că producţia de cereale a devenit preponderentă abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (p. 100). În fond , creşterea vitelor a fost doar izvor de venit (vitele erau mai uşor comercializate decît grînele) şi nu principala îndeletnicire a locuitorilor, care a rămas statornic, agricultura. În sfîrşit, nu se poate afirma că ieşirea de sub dominaţia otomană a românilor s-a datorat mai ales „unor dibace negocieri diplomatice" (p. 377). În realitate, acţiunea diplomatică a fost dublată, după cum bine se ştie, de una militară în anii 1877—1878.

Scrisă cu onestitate intelectuală şi în spiritul tratării obiective, a evenimentelor istorice, primul volum din istoria popoarelor balcanice, a Barbarei Jelavich constituie o contribuţie valoroasă, care va aduce servicii istoriografiei şi face deci să fie aşteptat cu nerebădare cel de al II-lea volum.

Beatrice Marinescu

[2] Jelavich Charles, and Barbara Jelavich, *The Balkans,* Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall. 1965; *idem, The Balkans in Transition*; *Essays on the Development of Balkans Life and Politics since Eighteenth Century,* Archon Books, 1974.

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieţii ştiinţifice, Cartea românească şi străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială, titlurile revistelor citate în biliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor, nr. 1, Bucureşti — 71247.

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Sinteza daco-romană.

Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Instituția agiei în Țara Românească.

De la conștiința unității de neam la conștiința națională.

Artă și politică în Țările române în secolele XV – XVII.

Relațiile comerciale române-spaniole pînă la pacea de la Adrianopole (1829).

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814 – 1815).

Conferința colonială de la Berlin (1884–1885).

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900–1905).

România și țările balcanice în perioada 1900–1911.

Considerații privind social-democrația germană (1869–1914).

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curente social-economice românești în perioada interbelică : doctrina economică a țărănismului.

Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale.

Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului.

RM ISSN 0567–6304



I. P. Informația c. 1753

41 956

Lei 15